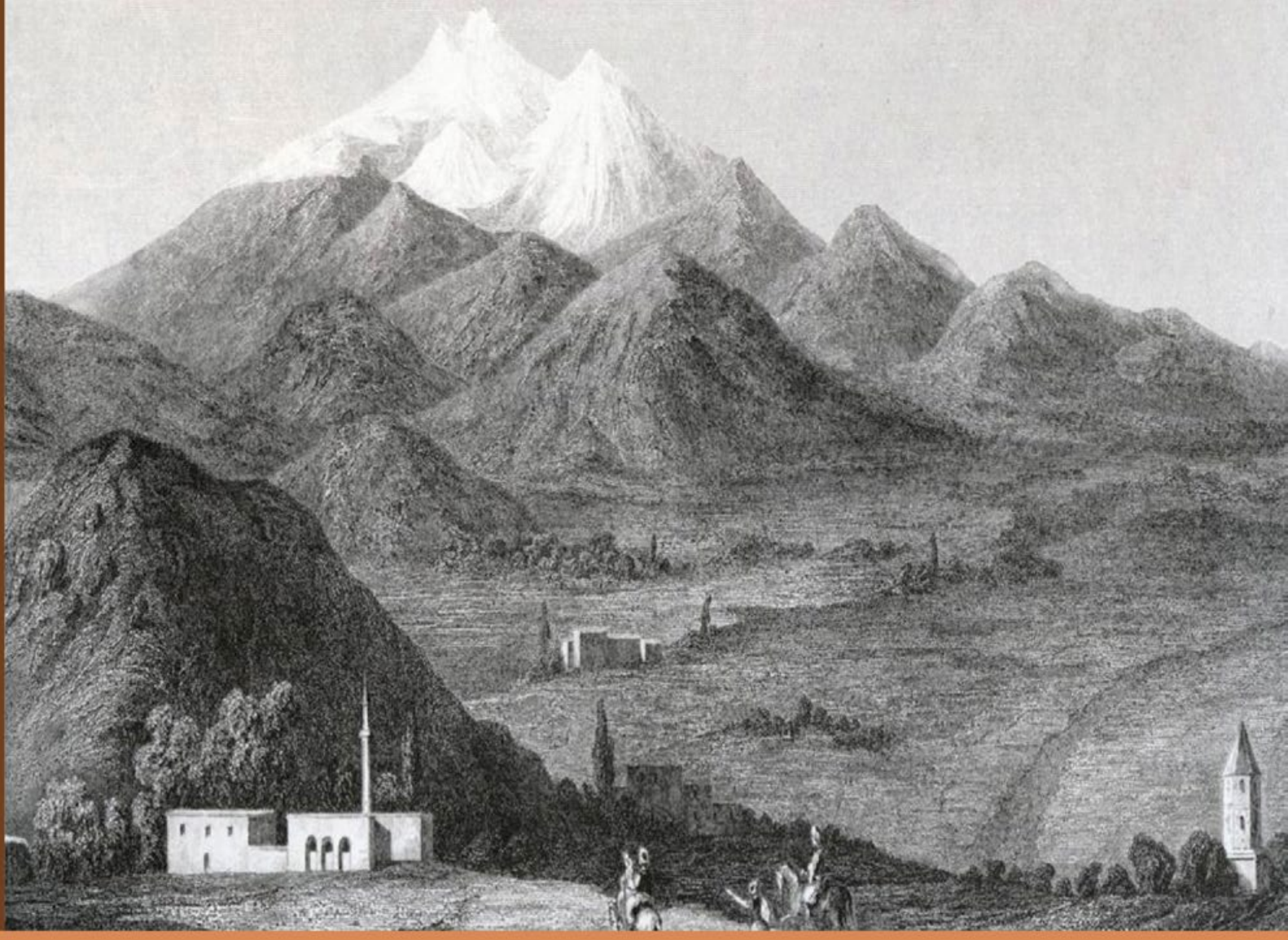

KAYSERİ YERALTI YAPILARI ENVANTERİ

beşinci ara rapor

KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ 1869

dmag
OBRUK MAĞARA ARAŞTIRMA GRUBU

ÇEKÜL
ÇEVRE VE KÜLTÜR DEĞERLERİNİ KORUMA VE TANITMA VAKFI

Kayseri
Yeraltı Yapıları
Envanteri

beşinci ara rapor

KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ 1869

omag
OBRUK MAĞARA
ARAŞTIRMA GRUBU

ÇEKÜL
ÇEVRE VE KÜLTÜR DEĞERLERİNİ
KORUMA VE TANITMA VAKFI

Kayseri
Yeraltı Yapıları
Envanteri

beşinci ara rapor

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No: 163
Kayseri'nin Yeraltındaki Medeniyeti | Rapor 5

Eserin tüm hakları saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler izin alınmadan kullanılamaz.

Baskı: Temmuz 2020
ISBN: 978-605-9117-49-4
Editör: Erkan Küp

Tasarım: www.bilgegrafik.com
Kapak:Ahmet Deniz Doğan

Baskı ve Cilt: Orka Matbaacılık, İnecik Mah. Çırağan Sk.
No: 4 Melikgazi / KAYSERİ / info@orkamatbaa.com
T.: +90 352 322 17 00

Adres: Kayseri Büyükşehir Belediyesi
Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı
T.: +90 352 220 70 90

OBRUK MAĞARA
ARAŞTIRMA GRUBU

ÇEVRE VE KÜLTÜR DEĞERLERİNİ
KORUMA VE TANITMA VAKFI

İÇİNDEKİLER

Takdim 7

GİRİŞ 9

Koramaz Vadisi 11

Koramaz Vadisi Jeolojisi 11

Koramaz Vadisi'nin Kayalara Kazılmış Tarihi 13

Koramaz Vadisi Çalışmaları 15

Büyük Bürüngüz 17

- Aymanlı Yeraltı Şehri 20
- Akkurt Yeraltı Şehri 22
- Neşat Bey Yeraltı Yapısı 24
- Konak Altı Yeraltı Yapısı 25

Üskübü (Subaşı) 27

- Subaşı Yeraltı Şehri 28
- Subaşı Kaya Kilisesi ve Civar Yapılar 30

Küçük Bürüngüz 33

- Küçük Bürüngüz Kaya Yerleşimleri 35
- Küçük Bürüngüz Yeraltı Şehri 36

Ağırnas 39

- Mimar Sinan Yeraltı Şehri 40
- Ağırnas Yeraltı Şehri 44
- Mustafa Bozdemir Yeraltı Şehri 46
- Vadi İçi Kaya Yerleşimleri (Güney Duvarı) 48
- Kuzey Duvarı Kaya Yerleşimleri 64
- Kuzeydoğu Duvarı Kaya Yerleşimleri 66
- Karşı Kaya Kilisesi 68

Dimitre (Turan) 71

- Kaya Yerleşimleri 72

Vekse 81
Vekse Kaya Kilisesi No: 1 84
Vekse Kaya Kilisesi No: 2 86
Vekse Kaya Kilisesi No: 3 88
Vekse Kaya Kilisesi No: 4 89
Vekse Kaya Kilisesi No: 5 90
Vekse Kaya Yerleşimi 91
Vekse Güvercinlik 93
Vekse Güney Duvarı Yapıları 94
Isbıdın 97
Isbıdın Kaya Kilisesi No: 1 98
Isbıdın Kaya Kiliseleri No: 2, 3 ve 4 100
Isbıdın Kaya Kilisesi No: 5 102
Isbıdın Kaya Kilisesi No: 6 103
Isbıdın Kaya Kilisesi No: 7 104
Isbıdın Kaya Kilisesi No: 8 105
Isbıdın Kaya Kilisesi No: 9 108
Isbıdın Kaya Kilisesi No: 10 110
Isbıdın Kaya Kilisesi No: 11 112
Isbıdın Kaya Kilisesi No: 12 114
Isbıdın Kaya Kilisesi No: 13 116
Isbıdın Kaya Kilisesi No: 14 118
Isbıdın Kaya Yerleşimi No: 1 120
Isbıdın Kaya Yerleşimi No: 2 121
Isbıdın Kaya Yerleşimi No: 3 122
Teşekkür 123
EKLER 125
Ek 1: Sözlük 125
Ek 2: Protokol 126
Ek 3: MAGMA Dergisi Ağustos 2018 sayısında yayımlanan yazımız: 131
Ek 4: ATLAS Dergisi Şubat 2018 sayısında yayımlanan yazımız: 145
Ek 5: Opera Ipogea 1-2015 de yayımlanan “An Architect’s Underground City” isimli makalemiz 160
Ek 6: HYPOGEA 2017 kongresindeki sunumlarımız 169

TAKDİM

Şehir sadece bugünü ve içinde yaşadığımız mekânı ile değil, aynı zamanda dünü, yarını ve bağrında beslediği insanı ile bu insanların hikâyeleri ile de şehirdir. Şehir görünen yüzü ile değil görünmeyen yanı ile de şehirdir. Bir şehre kimliğini, üzerinde taşıdığı değerler kadar, altında sakladığı değerler de verir. Söz konusu değerler belki de şehrin şuuraltıdır. Bunun içindir ki şehrin üstü gibi altı da şehrin tarihine, sanatına, kültürüne, hafızasına aittir. Kayserimiz Türkiye’nin en çok yeraltı şehirlerine sahip mekânlarının başında gelir. Şehirlerin tarihi yazılırken sadece yerin üstüne değil yerin altına da bakmamız gerekir. Kayseri alt tarafı da şehir olan kadim bir mekândır.

Kültepe-Kaniş başta olmak üzere, Kapadokya ve yakın çevresinin önemli bir kısmı Kayseri sınırları içerisindedir. Tarihin yaşandığı ve yazıldığı mekânlar olan ilimiz sınırları, yer üstü ve yer altı tarihi ile birlikte ele alındığında anlamlı hale gelir. Yerin altı dini sembolizmde nasıl bir hasılanın ortaya serildiği yer ise, tarihi anlamda da geçmişimizin, sanatsal ve kültürel anlamımızın saklı olduğu yerdir. Bu anlamda yerin altındaki kültürel birikim yerin üstüne zenginlik katacak, ona güç verecek ve gelecek tasarımını daha sağlıklı, kalıcı yapacaktır.

Şehirleşmenin getirdiği güçlükler başta olmak üzere, tarihe sadece çıkar amaçlı bakan bazı insanların, tarihi eserlerimizle ilgili yaptığı tahribata benzer bir yıkım maalesef yeraltı şehirlerimizle ilgili de yapılmaktadır. Dolayısıyla yerin üstünde yaşadığımız şehirle ilgili planlar yaparken, yeraltı şehirlerimizi de göz ardı etmememiz gerekiyor. Hatta şehir planlamasında artık yer üstü yer altı, bugün geçmiş ayrımını yapmadan planlamalar yapmak zorunlu hale gelmiştir. Tarihteki süreklilik bunu gerekli kılmaktadır. Artık şehirler sadece çağdaş görünümleri ile değil, geçmişten getirdiği birikimleri ile daha da anlamlı ve önemli hale gelmektedir. Geçmiş ile bugünü terkip yapmanın zorunluluğu ve ilk şartı, yeraltı şehirlerimizle içinde yaşadığımız şehirlerimizi terkip etmekten geçiyor.

İşte tam da bu şuurla Kayseri Büyükşehir Belediyesi olarak şehrimizin yer altı yapılaşmasını gün yüzüne çıkarmak ve insanımızın ve turizm ekonomisinin hizmetine sunmak istiyoruz. Bu amaçla yoğun bir çalışmaya girdik ve önemli bütçeler ayırdık. Kayseri ve çevresindeki yeraltı şehirlerinin hızlı yapılaşma ve kaçak kazıların kurbanı olmaması için, bütün yeraltı şehirlerinin tespitinin yapılmasını ve envanterinin çıkarılmasını kararlaştırdık. Bunun ilk ve önemli adımı olarak da söz konusu mimari yapının haritalanması ve coğrafi bilgi sistemleri aracılığıyla konumlandırılmasının yanı sıra yerleştiği jeolojik birimin ilgili yer bilimi disiplinleri açısından incelenmesi ve bölge tarihi ile ilişkilendirilmesini hedefledik. Sonuç olarak; en az yer üstü kadar önemli ve değerli bir yer altı birikimine sahip olan Kayseri’nin bu tarihsel mirasının en kısa sürede belgelenmesi, kayıtlara geçirilmesi ve tüm değerleri ile bir bütün halinde korunmaya alınmasını önceledik. Bu bağlamda OBRUK Mağara Araştırma Grubu ve ÇEKÜL (Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı) ile birlikte çalışmalara başladık. Ortaya gerçekten de bugünü anlamlı kılacak, bugüne ışık tutacak sonuçlar ortaya çıktı.

Kayseri sadece Kapadokya’nın değil, insanlık ve Anadolu tarihinin önemli bir kısmının yazıldığı ve yaşandığı merkezdir. İşte yayınladığımız envanterler bu bilinç, amaç, çaba ve gayretin sonucudur. Bu çalışmalar ve eserler geleceğimiz açısından geçmişten gelen rehberimiz ve ışığımız, şehircilik bakımından yol haritalarımızdır.

Dünü bilmek geleceği bilmektir. Geçmişi unutmamak, geleceği güvenle yaşamaktır...

Dr. Memduh Büyükkılıç
Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı

Richard Kiepert'in 1911 tarihli haritasında Koramaz Vadisi ve civarı

GİRİŞ

OBRUK Mağara Araştırma Grubu olarak 27 Aralık 2013 tarihinde "Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri Projesi" için çalışmaya başladık. Kayseri Büyükşehir Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı ile birlikte, üçlü bir protokole bağlı olarak yürütülen bu proje, Kayseri'de bulunan tüm yeraltı yapılarını araştırmayı, ölçüp haritalamayı, fotoğraflayarak belgelemeyi içeriyordu. Her ne kadar; projeye başlamadan önce ve çalışmalarımız sırasında yaptığımız araştırmalar antik Kapadokya'nın başkenti olan Kayseri'nin, bugüne dek araştırılmamış sayısız kaya yerleşimini ve yeraltı şehrini barındırma olasılığını ortaya çıkartmışsa da, "Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri Projesi" başladığında hiç kimse bu denli büyük ve uzun soluklu bir projeye adım atıldığını düşünmüyordu.

Beş yıldır sürmekte olan "Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri Projesi" bugün geldiği noktada; ilk defa tarafımızdan araştırılıp ölçülen ve haritalanıp raporlanan 6 kaya yerleşimi, 35 yeraltı şehri, 45 kaya kilisesi, 3 yeraltı su yapısı ve 10 maden ocağı ile, değil Türkiye'nin, dünyanın en büyük yeraltı yapıları araştırma projelerinden birisi olarak saygın bir yere sahiptir. 'Kaya Yerleşimi' ile kastedilen kompleksin tüm yapıları kayalara oyulmuş bir köy olduğu ve bahsi geçen altı kaya yerleşiminden sadece birisi olan Koramaz Vadisi'nin yüzlerce farklı yapı içerdiği göz önüne alınırsa bu çalışmanın büyüklüğü daha da iyi anlaşılacaktır.

Daha önce yayımlanan dört ara raporda da belirttiğimiz gibi; bu projenin temel amacı, Kayseri ilinde bulunan ve bu bölgenin tarihsel geçmişi ve kültürü için son derece önemli olan, öte yandan, kaçak kazılarla veya artarak devam eden inşaatlarla hızla yok edilen antik kaya yerleşimlerinin ve yeraltı yapılarının daha fazla gecikmeden araştırılması, belgelenmesi, haritalanması ve kapsamlı bir envanterinin hazırlanmasıdır.

Diğer dört ara rapordan farklı olarak, bu beşinci ara rapor tümüyle Koramaz Vadisi'nin yeraltı yapılarını içermektedir. Kayseri yakınlarında bulunan ve hem tarihsel hem de doğal bir şaheser olan bu vadinin bir bütün olarak değerlendirilebilmesi için beşinci ara raporu tümüyle Koramaz Vadisi'nde bulunan yeraltı yapılarına tahsis ettik. Bu bütünselliği bozmamak için, daha önce ikinci ve dördüncü ara raporlarda yayımlanmış bazı yapıları da bu rapora tekrar almak zorunda kaldık. Koramaz Vadisi'nin bir bütün olarak korunması ve UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne aday olabilmesine yönelik desteğimizin bu tekrarlarımızı mazur göstereceğine inanıyoruz.

KORAMAZ VADİSİ

Kayseri'den doğuya, Büyük Bürüngüz /Ağırnas'a doğru yaklaşık 300 metre kadar yükselen arazi bu iki yerleşimin doğusunda hızla irtifa kazanarak güneybatı

– kuzeydoğu hattında yönlenmiş bir dağ silsilesi oluşturur. Büyük Bürüngüz'ün doğusunda bulunan İvriz Dağı, daha kuzeye doğru Kilise Tepe ve Sivridağ bu dağ sırasının yüksek tepeleri arasındadır. Ağırnas'ın yedi kilometre doğusunda ise 1907 metre rakımı ile bu silsilenin en yüksek noktası olan Koramaz Dağı yer alır. Tüm bu tepelerin batıya, Kayseri'ye bakan yüzü eriyen kar sularıyla parçalanmış ve derin vadiler oluşmuştur. Bu yüzey sularının bir kısmı batıya doğru akmaya ve kendi vadilerini aşındırmaya devam ederken diğer bazılarıysa yeraltına süzülüp farklı noktalarda pınarlar halinde tekrar yüzeye çıkmışlardır. Güneyden kuzeye; Büyük Bürüngüz, Subaşı, Küçük Bürüngüz ve Ağırnas yerleşimlerinin civarında sayısız pınar mevcuttur. Bölgedeki tüm bu derelerin ve pınarların suları yavaşça birbirlerine kavuşarak batıya doğru uzanan Koramaz Vadisi'ni oluşturmuştur.

Vadide yedi farklı yerleşim mevcuttur. Bunlar, doğudan batıya doğru: Büyük Bürüngüz, Üskübü, Küçük Bürüngüz, Ağırnas, Dimitre, Vekse ve Isbıdın'dır. Büyük Bürüngüz'den Isbıdın'ın 2.5 km batısındaki Kayır Han Mevkii'ne dek toplam 16 km uzunluğa sahip Koramaz Vadisi sadece Kayseri'nin değil, tüm Kapadokya'nın en uzun vadileri arasındadır ve hem doğal güzelliği, hem de kültürel ve tarihsel zenginliğiyle Türkiye'nin en özel vadilerinden birisidir.

KORAMAZ VADİSİ JEOLOJİSİ

Milyonlarca yıl önce, bugünkü Kayseri, Nevşehir ve Aksaray illerini içine alan oldukça büyük bir bölgede şiddetli bir volkanik faaliyet yaşanıyordu. Sayısız küçük volkan konisinden Erciyes, Hasandağ, Melendiz, Göllüdağ gibi büyük yanardağlara dek her yerden yüzeye lav ve kül püskürüyordu. Geçen 10 milyon yıl boyunca bu volkanik faaliyet zaman zaman yavaşlamış, ardından tekrar başlamış ve hemen hemen 2000 yıl öncesine dek devam etmişti. Bugün bu bölgede gördüğümüz volkan konileri, milyonlarca yıl süren bu patlamaların delilleridir. Püskürmeler sonucunda bölgeye inanılmaz kalınlıkta volkanik kayaç yığılmıştır. "Piroklastik kayaç" da denilen, yanardağlar tarafından yeryüzüne püskürtülen ve günümüzde Kayseri'nin nerede ise tümünü kaplayan bu kayaçlar çoğunlukla tüf ve ignimbrit gibi gözenekli, kolay aşınır yapıdadır. Açık sarıdan siyaha kadar her renge sahip olabilen piroklastik kayaçların mineral yapısı da patlamadan patlamaya farklılık göstermektedir.

Karayolu veya bina inşaatları sırasında düzgün traşlanmış kayalık duvarlar farklı püskürme kayaçlarının rahatlıkla gözlemlenebileceği yerlerdir. "Mostra" da denilen bu duvarlar bir anlamda geçmişe açılan kitap sayfaları gibidir. Farklı renk ve kalınlıktaki her piroklastik kayaç farklı bir püskürmenin sonucudur. Gesi – Ağırnas yol kavşağında bulunan, aşağıda fotoğrafını gördüğünüz 12 metre yüksekliğinde böyle bir mostrada 8 farklı kayaç tabakası bulunmaktadır ve tüm bu tabakalar yığıldıktan sonra geçen

zaman içinde yaşanan tektonik hareketler sonucunda kıvrılmıştır.

Kayseri'nin bulunduğu ova ile, bu ovanın 30 km kadar doğusundaki dağlar arasında 700 – 800 metre kot farkı vardır ve bu tepelerden ovaya doğru akan her dere bu yumuşak piroklastik kayaçları aşındırarak kendi vadisini oluşmuştur. Kayseri'nin doğusu, yüksek tepelerden ovaya doğru inen bu akarsuların aşındırdığı vadilerle doludur. İlginç bir coğrafi özellik olarak, bu vadilerin büyük kısmı kuzeyden güneye birbirlerine paralel olarak sıralanmışlardır. Olasılıkla derelerin çatallanması sonucu, diğer birkaç vadi bu, paralel vadileri birbirine bağlamaktadır.

Birbirinden sadece birkaç kilometre ile ayrılan tüm bu vadiler; Avedik, Ötedere, Değirmendere, Nize, Gesi, Derevenk ve Koramaz vadileri sırf doğal güzelikleri ve endemik bitkileri dolayısıyla değil, tarihsel ve arkeolojik açıdan da yurdumuzun en değerli vadileri arasındadır.

Bölgenin tümünü oluşturan bu piroklastik kayaçlar sadece aşınarak vadilerin oluşmasını sağlamamış; aynı zamanda yüzyıllar, hatta binyıllar boyunca yörede yaşayan halklar tarafından kazılarak yapılar oluşturulmasına imkan vermiştir. Yörede yaşayanlar kayalara oydukları bu yapıları mezar, mesken, depo ve besi yeri olarak kullanmış ve hatta bugün bile kullanmaya devam etmektedir.

KORAMAZ VADİSİ'NİN KAYALARA KAZILMIŞ TARİHİ

Tüm Kapadokya'da olduğu gibi Kayseri'nin tarihi de binlerce yılla ölçülmekte ve bölgedeki yerleşimler Neolitik Dönem'e dek uzanmaktadır. Bölgeyi tümüyle örten volkanik tüflerin ilk olarak ne zaman kazılmaya başladığı ve burada yaşayan insanların yeraltını kendilerine ne zaman mesken yaptıkları ise bilinmemektedir. Kaya oyması yapıların binlerce yıl boyunca devamlı kullanılması böyle bir arkeolojik keşfi imkansız hale getirmektedir. Günün birinde, 4000 yıl önce kazılmış ve içindeki çanak çömlekle birlikte terk edildikten sonra bir daha dokunulmamış kaya oyması bir yapı keşfedilene dek bu soru cevapsız kalmaya mahkumdur kanısındayız.

Bu noktada bir saptama yapmakta fayda var: İtalyan araştırmacılar tarafından 1992 yılında keşfedilen, Nevşehir / Gülşehir yakınlarındaki Civelek Mağarası'nda ele geçen arkeolojik buluntular Geç Neolitik'ten Erken Bronz'a dek (İ.Ö. 5500 – 2000) tarihlenmektedir. Ama Civelek, kireçtaşları içinde açılmış doğal bir mağaradır ve içinde hiçbir kazma, düzeltme izi mevcut değildir. Bu örneği hariç tutarsak tüm Kapadokya'da rastlanan en erken tarihli kaya oyması yapılar olasılıkla Roma kaya mezarlarıdır. Nevşehir / Mazıköy'de bulunan birkaç güzel örnek dışında, turistik olarak fazla bilinmemesine karşın Kayseri'nin güneyi, özellikle de Ayşepınar ve Yeniköy kayalara oyulmuş, her birisi birer arkeolojik değer olan Roma kaya mezarlarıyla doludur. Diğer yandan, yerleşimlere yakın olan birçok diğer Roma kaya mezarı zaman içinde farklı amaçlar doğrultusunda değiştirilmiş, mesken, besi yeri haline getirilmiştir. Ağırnas yakınlarında, Koramaz Vadisi duvarlarında giriş kapısı ve içindeki klineleriyle Roma kaya mezarı olduğu belirgin olan ve zaman içinde ahır veya güvercinlik haline dönüştürülmüş birçok yapı mevcuttur.

"Güvercinlik" deyip geçmemekte fayda var. Vekse ve Ağırnas'ta rastladığımız bazı güvercinlikler bizi ciddi olarak şüphede bıraktı. Kayalara oyulmuş bu yapılar ilk bakışta klasik kaya oyması güvercinliklere benzese de, hem inşa tarzları, hem de duvardaki yuva girintileri bildiğimiz güvercinliklerden çok antik Roma'nın 'columbarium' ları andırıyordu. Roma İmparatorluğu'nda yaygın olan ve birçok farklı ülkede bulunan bu yeraltı yapıları ölülerin küllerinin konduğu kapları muhafaza eden ve duvara oyulmuş küçük nişlerden oluşan konik yapılardır. Bölgede antik çağda kazılmış bazı Roma columbarium'larının daha sonra güvercinliklere dönüştürülmüş olma olasılığı mevcuttur. "Columbarium" isminin Latince "Columbo" (güvercin) den geldiğini ve bu yapılara bu ismin verilmesinin sebebinin Roma Dönemi'nde ölen insanlarının ruhlarının güvercin şeklinde göğe yükseldiğini olan inançtan kaynaklandığı düşünülürse yapıların tarih boyunca geçirdikleri değişimin birbirlerine şaşırtıcı derecede paralel olduğu görülecektir. Antik Roma'dan Bizans'a uzanan süreçte Kayseri civarındaki yeraltı ve kaya oyma yapılarda gözlenen çeşitlilik ise inanılmazdır.

Bölgede kayalara kazılmış yapılar sadece meskenler, besi yerleri, güvercinlikler, mezarlar yahut kiliselerden ibaret değildir. Kayaların içine inşa edilmiş manastırlar, sulama kanalları, sarnıçlar, bezirhaneler ve hatta arı kovanları bile mevcuttur. Bu yapıların büyük bir kısmı geçen yüzyıllar içinde değiştirilerek kullanılmaya devam ettikleri için ilk yapım tarihlerini belirlemek hemen hemen imkansızdır. Koramaz'ın farklı noktalarında gözlenen kaya yerleşimleri Roma İmparatorluğu döneminden Ortaçağ'a dek kesintisiz kullanılmış olmalıdır. Yerleşimlerdeki meskenlerin arasında yer alan kaya oyma kiliseleri referans alarak bu

yapıların tümünün ilk inşa tarihini, kiliseler gibi X ila XI. yüzyıl aralığına tarihlemenin hatalı olacağını düşünüyoruz. Bu kaya yerleşimlerinin Hristiyanlıktan çok önce mesken olarak kullanılmaya başlamış olması da olasıdır. Ne yazık ki bugün için elimizde bu tahminleri destekleyecek herhangi bir arkeolojik veri mevcut değil. Bir kaya yerleşiminin ilk kazılış tarihini tespit etmek neredeyse imkansızdır. Bir

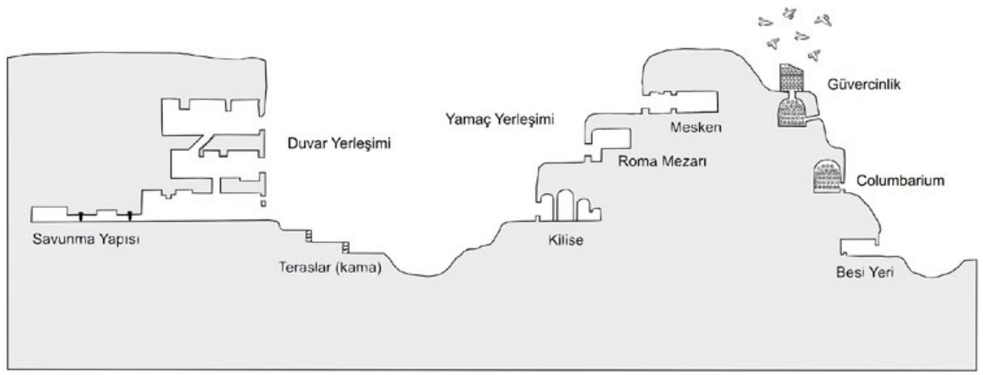

Koramaz Vadisi'nde bulunan farklı kaya oyması yapıların eskizi (A. Yamaç)

Roma kaya mezarı zaman içinde bir ev, ardından bir depo veya besi yeri haline gelir. Duvarlar yıkılır veya örülür ve siz bu değişikliklerin çoğunu göremezsiniz çünkü geçmiş yapılardan bugüne fazla bir iz kalmamıştır. Belki bir kaya süslemesi bir deponun eskiden bir Roma kaya mezarı olduğunu işaret eder veya eskiden kilise olan kaya oyması bir yapı daha sonra bir güvercinlik olmuştur. Ya da bir yeraltı şehrinin tünel ve odaları zaman içinde bir mesken haline gelir. Kapadokya'da sıklıkla rastlanan bu uygulama, kayalara kazılmış bu yapıların ilk inşa tarihini belirlemeyi de imkansız hale getiriyor. Binlerce yıldır kayaların içinde yaşamanın süregelen geleneği bu.

Kayseri'nin en eski Tahrir Defteri 1500 yılına aittir ve bu defterin kayıtlarında bugün Koramaz Vadisi'nin yamaçlarında yer alan yedi köyün tümü mevcuttur.

Böyle olması da doğaldır çünkü; Büyük Bürüngüz, Üskübü, Küçük Bürüngüz, Ağırnas, Dimitre, Vekse ve Isbıdın'ın geçmişi bu Tahrir Defteri'nden çok daha eskidir. Tüm bu köylerin hem içi hem de civarı kayalara oyulmuş yapılarla doludur. Sürekli kullanıldığı ve zaman içinde devamlı değiştirildiği için bu kaya yapılarını tarihlemek çok zor olsa da, uzmanlar vadide bulunan bazı kaya oyması kiliseleri X. – XI. yüzyıllara tarihlemektedirler. Öte yandan, Koramaz Vadisi'nde bulunan ve tünelleri "kapı taşı" ile korunan yeraltı şehirlerinin bu bölgeye yönelen Arap akınlarından kendilerini savunmak için yörede yaşayan Hristiyanlar tarafından VII ila X. yüzyıllar arasında kazıldığı genellikle kabul gören bir varsayımdır. Tüm bunların ötesinde; Ağırnas civarında bulunan kaya oyması yapıları inceleyen uzmanlar, zaman içinde farklı kullanımlar dolayısıyla değişikliğe uğramış olsalar da, giriş süslemelerine ve iç mimariye bakarak bazı yapıların ilk inşa amacının Roma kaya mezarı olabileceğini belirtmişlerdir.

Özetlersek; Koramaz Vadisi'nde bulunan, kayalara oyulmuş tüm bu yapıların geçmişi en az 2.000 yıla, olasılıkla daha da eskiye dayanıyor diyebiliriz.

KORAMAZ VADİSİ ÇALIŞMALARI

Koramaz Vadisi'nde yaptığımız araştırmalar sonucunda tespit ettiğimiz ve ölçüp haritalandırdığımız kaya oyması yapıların tümü aşağıda detaylı olarak anlatılmıştır.

Vadide, bugüne dek toplam 442 kaya oyması yapı tarafımızdan araştırılıp haritalanmıştır ve bu yapılar arasında 42 kilise ile 8 yeraltı şehri mevcuttur. Ölçülen ve haritalanan diğer kaya oyması yapıların büyük bir kısmının mesken, güvercinlik veya besi yeri olmasına karşın, en az 11 yapının Roma kaya mezarı, 6 yapının ise antik çağda Columbarium olarak kazıldığı düşünülmektedir.

Koramaz Vadisi; bu denli zengin bir tarihsel geçmişe sahip, bu sayıda kaya oyması yapıyı içeren bilinen yegane örnektir ve bu açıdan bakıldığında, Ihlara da dahil olmak üzere, Kapadokya'nın diğer tüm vadilerinden farklıdır.

Koramaz Vadi'sinde çalışılan tüm kaya yerleşimleri, vadinin en doğusundan başlayarak sırasıyla şunlardır:

- Büyük Bürüngüz
- Aymanlı Yeraltı Şehri
- Akkurt Yeraltı Şehri
- Neşat Bey Yeraltı Yapısı
- Konak Altı Yeraltı Yapısı
- Üskübü (Subaşı)
- Subaşı Yeraltı Şehri
- Subaşı Kaya Kilisesi ve Civar Yapılar
- Küçük Bürüngüz
- Kaya Yerleşimleri
- Küçük Bürüngüz Yeraltı Şehri
- Ağırnas
- Mimar Sinan Yeraltı Şehri
- Ağırnas Yeraltı Şehri
- Mustafa Bozdemir Yeraltı Şehri
- Vadi İçi Kaya Yerleşimleri
- Kuzey Duvarı Kaya Yerleşimleri
- Kuzeydoğu Duvarı Kaya Yerleşimleri
- Karşı Kaya Kilisesi
- Dimitre (Turan)
- Kaya Yerleşimleri
- Vekse
- Vekse Kaya Kilisesi No 1
- Vekse Kaya Kilisesi No 2
- Vekse Kaya Kilisesi No 3
- Vekse Kaya Kilisesi No 4
- Vekse Kaya Kilisesi No 5
- Vekse Kaya Yerleşimi
- Vekse Güvercinlik
- Güney Duvarı Yapıları
- Isbıdın
- Isbıdın Kaya Kilisesi No 1
- Isbıdın Kaya Kilisesi No 2, 3 ve 4
- Isbıdın Kaya Kilisesi No 5
- Isbıdın Kaya Kilisesi No 6
- Isbıdın Kaya Kilisesi No 7
- Isbıdın Kaya Kilisesi No 8
- Isbıdın Kaya Kilisesi No 9
- Isbıdın Kaya Kilisesi No 10
- Isbıdın Kaya Kilisesi No 11
- Isbıdın Kaya Kilisesi No 12
- Isbıdın Kaya Kilisesi No 13
- Isbıdın Kaya Kilisesi No 14
- Isbıdın Kaya Yerleşimi No 1
- Isbıdın Kaya Yerleşimi No 2
- Isbıdın Kaya Yerleşimi No 3

BÜYÜK BÜRÜNGÜZ

Kayseri'nin 30 km doğusunda, Koramaz Vadisi'nin başladığı noktada ve 1858 m yüksekliğindeki İvriz Dağı'nın yamaçlarında kurulu olan Büyük Bürüngüz Köyü vadinin her zaman en büyük yerleşimi olmuştur. 1500 yılına ait tahrirde tümü gayrimüslim 99 hane iken 1520 de 92 hane gayrimüslim ve 10 hane Müslüman görünmektedir. 1831 yılı nüfus sayımında ise köyde 180 hane mevcuttur.

Koramaz Vadisi'ndeki diğer altı yerleşimden farklı olarak Büyük Bürüngüz'ün civarında hiçbir kaya yerleşimi veya yeraltı yapısı mevcut değildir. Araştırdığımız iki farklı yeraltı şehrinden edindiğimiz intiba; Ağırnas'ta da gözlemlediğimiz şekilde, bu yerleşimde de tüm yeraltı savunma yapılarının bugün mevcut olan evlerin altında olduğu ve bir ağ gibi tüm yerleşime yayıldığıdır.

Aymanlı
Akkurt
Cami
Danişalibey Caddesi
Neşat Bey
Konak Altı
Hamam Sokak
Toprak Sokak
Danişalibey Caddesi
1. Çıkmaz Sokak
Mütevelia Caddesi
Mütevelia Caddesi
Çayır Caddesi

AYMANLI YERALTI ŞEHRİ

Büyük Bürüngüz'ün içinde bir evin avlusundan girilen bu yapı 22 odası ve 15 kapı taşı ile Kayseri'de şu ana dek ölçülmüş en büyük yeraltı savunma yapısıdır. Toplam 300 m den fazla uzunluğa sahip tünellerin 13 tanesinin tıkalı olması, Aymanlı Yeraltı Şehri'nin Büyük Bürüngüz'deki birçok farklı evle bağlantılı olduğunu ve büyük bir yapı kompleksi şeklinde tüm yerleşimin altına yayıldığını düşündürmektedir. Girişi taş örme bir tünelle başlayan bu yapı arka arkaya sekiz depo odasıyla devam etmektedir ve odaların çoğunun zemini tavandan dökülen hafriyatla kısmen dolmuştur. İkinci odanın zemininde duran kapı taşı fonksiyonsuzdur ve başka bir yerden buraya getirilip terk edilmiş olmalıdır. Aynı şekilde, üçüncü odanın kuzey duvarındaki tünel de 16 m sonra sonlanmaktadır. Asıl yeraltı şehri sekizinci depo odasından sonra başlamaktadır. Yeraltı şehrinin tünelindeki ilk odanın kapı taşının tünelin devamına doğru savunma yapması ilginçtir. Olasılıkla, giriş kısmında şu anda depo görüntüsü veren odalar eski savunma yapısından daha sonra büyültülerek depo haline getirilmiş olmalıdır. İkinci oda da birisi şu anda yerinde olmayan ama operasyon odası belirgin olan çift kapı taşıyla hem girişe hem de devam tüneline doğru çift yönlü korunmaktadır. İç tünellere doğru savunma yapılması ise tünellerinin diğer evlerle bağlantılı olduğunu ispatlamaktadır. Bahsettiğimiz bu ikinci oda her iki yönden gelebilecek düşmana karşı son savunma noktası olmalıdır. Kapadokya'da sıkça rastlanan "son savunma noktası" hemen her zaman bir yeraltı şehrinin en son odasıdır. Öte yandan bu odanın Aymanlı Yeraltı Şehri'nde daha tünelin başında gözlenmesi ilk defa rastlanan bir olgudur. Doğu yönündeki üçüncü tünel ve odanın kapı taşı da ana tünele doğru savunma yapmaktadır. Bu tünelin tıkalı olan devamında farklı bir eve ulaştığı ve tüneli dışarıya doğru koruyan bir diğer kapı taşı daha olduğu kesindir. Yeraltı şehrinin son kısmı kısmen çoğu hafriyatla tıkalı olan tüneller dolayısıyla kelimenin tam anlamıyla bir labirent görüntüsündedir. Bu tarz tüneller zaman zaman düşmanı şaşırtmak için kazılmış olsalar bile tıkalı galeriler açılmadan bunun gerçekliğini anlamamız mümkün değildir. Öte yandan, bu son kısımda dahi kapı taşlarının en azından üç tanesinin savunmayı hala devam yönünde yapması bize yeraltı şehrinin bu son noktadan sonra devam ettiğini göstermektedir ve hatta yapının asıl girişinin güney yönünde farklı bir yerden olabileceği bile düşünülebilir.

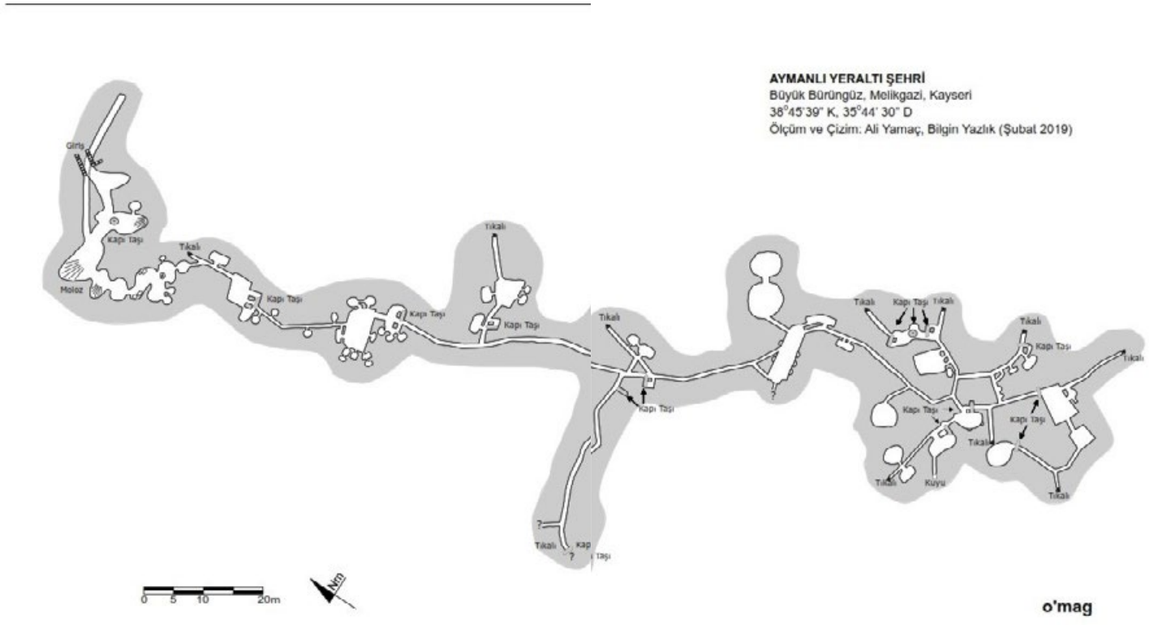

AKKURT YERALTI ŞEHRİ

Tayfur Doğan'a ait evin altında bulunan bir bodrumla başlayan bu yeraltı şehri Aymanlı Yeraltı Şehri'ne çok yakın olmasına rağmen hem kayaç yapısı hem de mimari teknik açısından Aymanlı'dan oldukça farklıdır. Yeraltı şehrinin kazıldığı kayaç oldukça kalın tanecikli sert bir tüftür. Evin merdivenle inilen ilk bodrum katı oldukça sağlam olmasına karşın ikinci, üçüncü ve dördüncü depolarda ciddi tavan çökmeleri mevcuttur. Bu kısımda üstündeki evin zemini kısım kısım çökmektedir. Nispeten sağlam olan son deponun güneyinde yeraltı şehrinin tüneli başlamaktadır. 41 m devam eden bu ilk tünelin genişliği sabit bir şekilde 65 cm'dir. Tünelde karşılaşılan ilk kapı taşı girişe doğru koruma yapmaktadır. Bu kapı taşından 4 m sonra doğuya doğru devam eden yan tünel bir kapı taşının ardından tıkanmaktadır. Ana tünelin ulaştığı dörtlü oda sisteminde girişleri koruyan iki kapı taşı daha mevcuttur. Son odanın ardından operasyon odası devam tüneline doğru savunma yapan bir diğer odaya gelinmektedir. Buradan güney doğuya devam eden tünel üç ufak odanın ardından tıkanmaktadır. Aynı odadan batıya devam eden diğer tünel ise 54 m dir. Tıkalı bir yan kol dışında bu tünelde hiçbir oda bulunmamaktadır. Tünelin sonundaki odada bulunan ve odayı batı tüneline doğru koruyan kapı taşı tüm Kapadokya'da rastlanan en büyüklerden biridir. Bu odanın devamında kuzeye dönen tünel 18 m ileride, bir diğer kapı taşının ardında çatal yapmaktadır. Akkurt Yeraltı Şehri'nin araştırılan kısımlarında beş tıkalı tünel bulunmaktadır. Üç tünel ise zaman yetersizliğinden araştırılamamıştır. Yeraltı şehrinin çalışılan kısmında toplam yedi kapı taşı ve bir de taşı olmayan operasyon odası mevcuttur. Akkurt Yeraltı Şehri, bölgenin başka hiçbir yerinde rastlanmayan ölçüde uzun tünellerine karşın az sayıda ve ufak olan odalarıyla Aymanlı Yeraltı Şehri'nden farklı olsa da devam yönünde savunma yapan kapı taşları olması bu yeraltı şehrinin de diğeri gibi Büyük Bürüngüz'ün evlerinin altına doğru devam ettiğini göstermektedir.

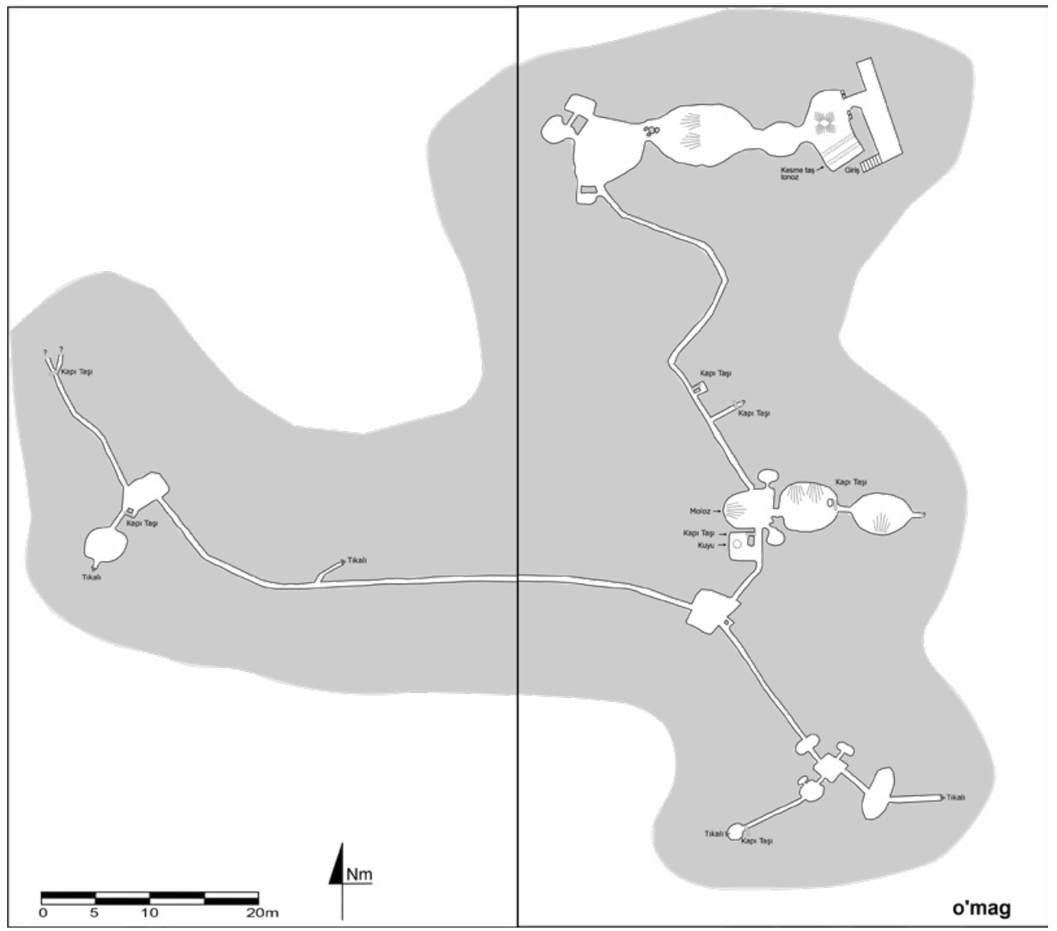

AKKURT YERALTI ŞEHRİ
Büyük Bürüngüz Melikgazi, Kayseri
Ölçüm ve Çizim: Ali Yamaç, Bilgin Yazlık (Şubat 2019)

NEŞAT BEY YERALTI YAPISI

Neşat Bey'in evinin avlusundaki küçük bir girişle başlayan bu yeraltı yapısı olasılıkla bir savunma yapısı olarak kazılmaya başlanıp vazgeçildikten sonra depo olarak kullanılmış. Taş örgüye sahip girişten sonra aşağıya doğru 14 m kadar devam eden geniş tünel 55 m² büyüklüğünde bir salona açılmaktadır. Salonun bir odası tümüyle molozla dolmuştur. Bu odanın hemen yanında yer alan 70 cm enindeki tünel dümdüz bir hatta 16 m devam etmekte ve sonlanmaktadır. Bu tünel, bu noktada bir savunma yapısı oluşturulmaya başlandığını ve daha sonra vazgeçildiğini göstermektedir. Oda kuzeye doğru üç farklı odaya daha bağlanmaktadır. Son oda özellikle batı tarafından yığılan hafriyatla yarı yarıya tıkalı durumdadır.

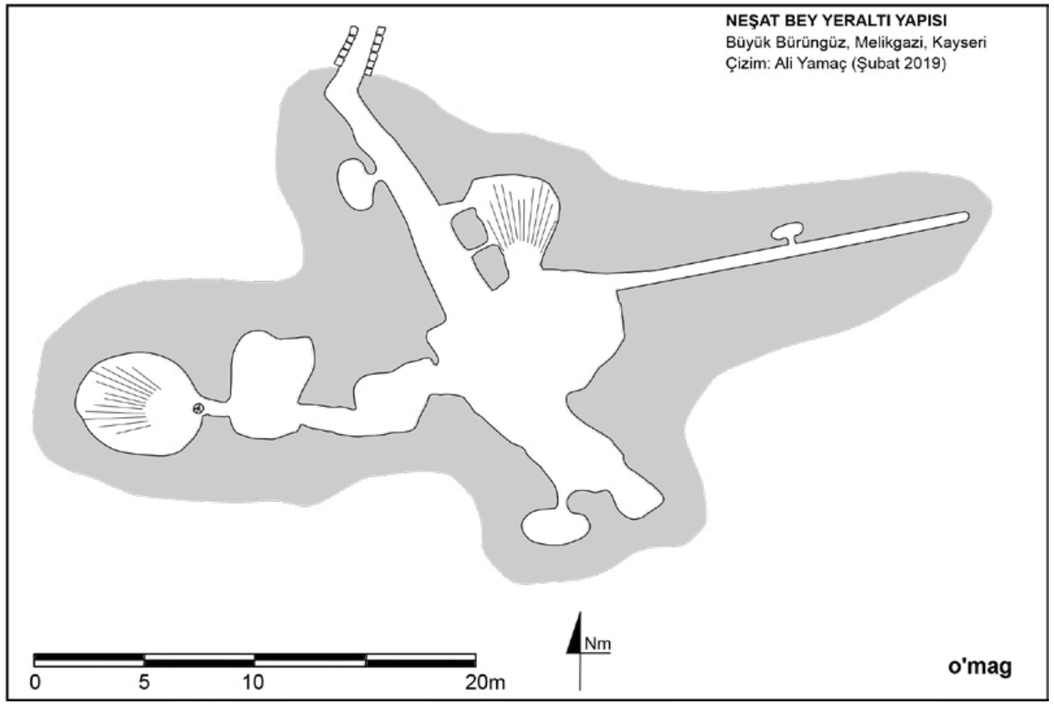

KONAK ALTI YERALTI YAPISI

"Muhtarların Konağı" olarak bilinen ve Büyük Bürüngüz'ün en güzel yapılarından birisi olan bu konak bugün tümüyle metruk bir durumdadır. Konağın bahçesindeki dar bir girişle başlayan yeraltı yapısı temel olarak düzgün kazılmış ve birbirine merdivenle bağlanmış üç farklı depo yapısından oluşmaktadır. Doğu girişinden sonra ulaşılan ilk odada hala bazı eski eşyalar bulunmaktadır. Merdivenle inilen ikinci kademe odanın iki duvarı örme taşla desteklenmiştir. Bu noktada yerde bulunan kapı taşının varlık sebebi belirsizdir çünkü mevcut yapıda ne bu taşın kapatacağı bir tünel, ne de bir operasyon odası mevcut değildir. Bu ikinci depo odasından bir kuyu ile ulaşılan üçüncü ve en alt kat oda ise girişi açısından bir depodan çok savunma yapısı gibidir ve mevcut iki tüneli tıkalıdır.

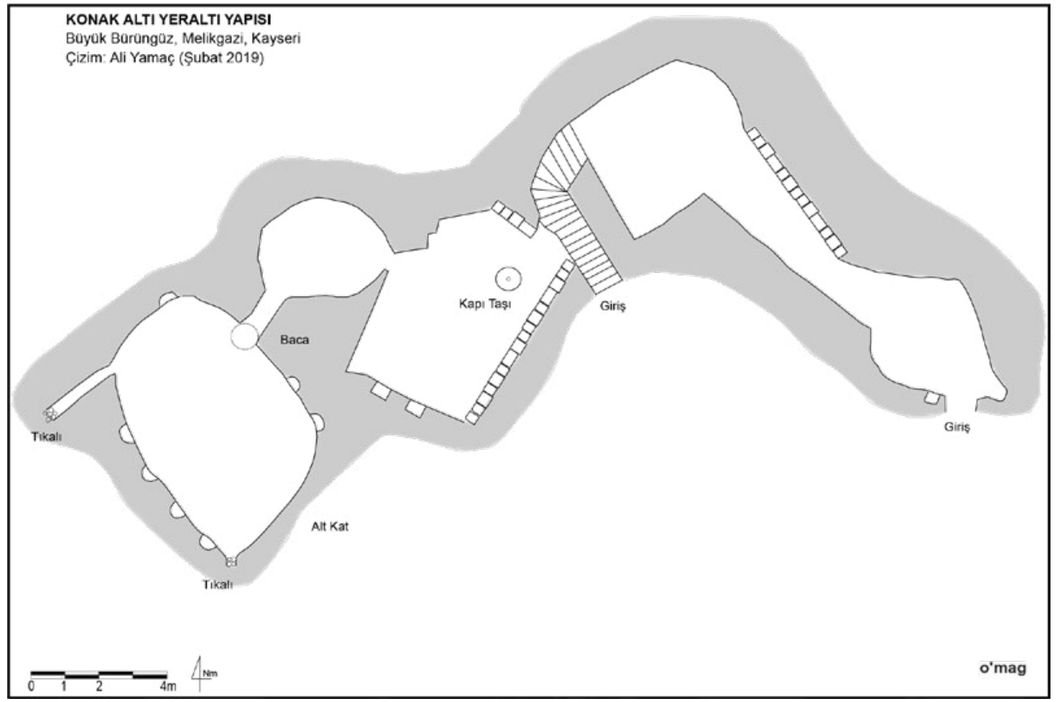

ÜSKÜBÜ (SUBAŞI)

Vadinin geniş bir noktasında, kayalık bir sırtın üzerindeki düzlüğe kurulu olan Subaşı'nın eski ismi Üskübü, ondan önce de Skopi imiş. Burası 16. yüzyıl tahrir defterlerine göre küçük ve tümüyle gayrimüslim bir yerleşimmiş. Köy, olasılıkla Osmanlı döneminde de şu anda bulunduğu yerde kurulu idi. Öte yandan, köyün 2 km güneydoğusunda, ıssız bir ovada bulunan yeraltı şehri, yüzyıllar önce bu civarda da farklı bir yerleşim olduğunun ispatı gibidir. Köyün 100 m batısındaki kayalık sırta kazılmış, aralarında bir kilise de bulunan büyük bir yapı kompleksi mevcuttur. Dik bir duvara kazınmış ve toplam uzunluğu 80 m olan bu yapı kompleksinde küçüklü büyüklü 11 mekan bulunmaktadır. Bazıları birbirlerine tünellerle bağlanmış, içlerinde küçük hücrelerden, 100 m² büyüklüğünde toplantı salonuna dek bir çok farklı kaya oyması mekan bulunan bu kompleks olasılıkla bir dini yapılar bütünüdür ve uzmanlarca 10. – 11. yüzyıllara tarihlenmektedir.

SUBAŞI YERALTI ŞEHRİ

Subaşı (Üskübü) ye bağlı Kazlar Mevkii'nde yer alan bu yapı, bölgenin ilginç ve farklı yeraltı şehirlerinden birisidir. Yapı, Subaşı'nın yaklaşık 2 km güneydoğusunda, Sivri Dağ'a doğru yükselen, oldukça ıssız bir ovada yer almaktadır. Mimari açıdan ele alındığında, Subaşı Yeraltı Şehri bölgedeki tüm savunma amaçlı yeraltı yapılarından farklıdır. Toprak üzerinde, ufak bir tepe halinde açığa çıkmış, oldukça kırıklı volkanik tüfe kazılmış bu yeraltı şehrinin, birisi çökmeyle açılmış üç girişi mevcuttur. Ana girişin bir yeraltı şehri girişine hiç benzememesine karşın, eve ya da ahıra benzeyen bu girişin, savunma amaçlı yapıyı gizlediği de düşünülebilir. Haritasında oldukça basit görünmesine karşın, alçak tavanlı ve içiçe geçmiş odalarla, bu savunma yapısı tam anlamıyla bir labirent özelliğine sahiptir. Doğu kısmında, kısa bir merdivenle inilen, 4 odalı bir alt katı da bulunan bu yeraltı şehrinin bu alt kattaki tüm tünelleri hafriyatla tıkanmıştır. Kuzeybatı girişindeki savunma amaçlı bir taş kapının yerinde durmasına karşın kuzey ve güney tünellerinde, yatakları belirgin olan taş kapılar yerlerinde yoktur. Kayseri Koruma Kurulu'nun 23 Ocak 2011 tarihli ve 911 nolu kararı ile 1. Derece SİT ilan edilen Subaşı Yeraltı Şehri'nin yakın civarında, bugün herhangi bir izi kalmamış eski bir yerleşim bulunması olasılığı vardır. Bu yapının 200 m kadar güneyinde tespit ettiğimiz ve Kayseri Müzesi'ni de bilgilendirdiğimiz Selçuklu veya Erken Osmanlı mezar taşları da bu düşüncemizi destekler mahiyettedir.

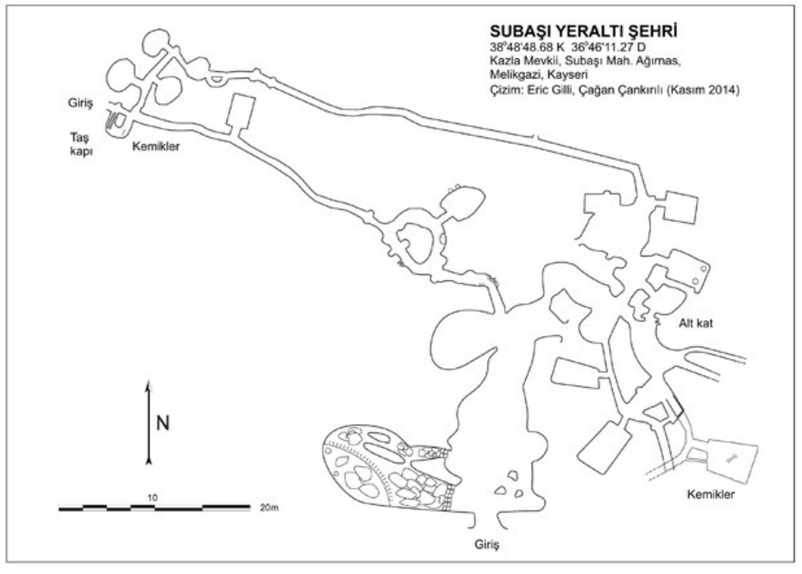

SUBAŞI KAYA KİLİSESİ VE CİVAR YAPILAR

Subaşı (Üskübü) nün 100 m batısında, kayalık bir sırtta yer alan ve aralarında da kaya oyma bir kilise de bulunan bu yapılar kompleksi tarafımızdan Ekim ve Aralık 2017 tarihlerinde ölçülüp haritalanmıştır. Aynı bölge ile ilgili 2014 tarihli makalesinden bu çalışmamızın ardından haberdar olduğumuz Prof. Nilay Çorağan Karakaya, makalesinde bu yapılar hakkında şunları yazmıştır:

"Yapı kompleksinin merkezi bölümünde "Tören Salonu" ya da "Salon" olarak değerlendirilen birim ile kuzeyde kilise vardır (Çizim 2). 20 x 5 m. boyutlarında, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, düz tavanlı salonun batı cephesi tümüyle açıktır. Yapının tümüyle yıkılmış giriş bölümünün doğu duvarında, yaklaşık yarım yuvarlak büyük ve derin nişler mevcuttur. Yapının kuzeyindeki kayalık cephe, güvercin tünek yuvaları ile hareketlendirilmiştir.

Yapı kompleksine ait kilise, serbest haç planlıdır (Çizim 2). Kilisenin batısında yaklaşık dikdörtgen planlı bir narteks vardır. Beşik tonoz örtülü narteksin kısmen tahrip olmuş güney duvarında bir mezar nişi bulunur. Yapının batı haç kolu, kuzey, güney haç kollarına oranla daha uzun ve geniştir. Haç kollarının birleştiği kare biçimindeki merkezi bölüm, pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. Kilisenin doğusunda, merkezi içerde, at nalı biçimindeki apsisi örten yarım yuvarlak kubbenin başlangıcı hizasında kazıma tekniğinde şeritler dikkati çeker. Yapı kompleksine ait gömü şapeli olarak inşa edilen yapının zemininde, bema dâhil, kuzey ve güney haç kollarının duvarları boyunca bir seki dikkati çeker. Yapının özellikle örtü sistemi dâhil, duvarlarının üst bölümlerindeki sıva izleri yapının orijinalde duvar resimleri ile bezeli olduğunu gösterir. Plan ve mimari özellikleri açısından yakın benzerlerini Göreme'deki (12, 21, 21b, 27) kiliselerde gördüğümüz yapıyı, 10-11. yüzyıllara tarihlemek mümkündür.

Yapı kompleksi kuzeyde ahır, mutfak, kiler, yaşam birimleri ve güvercinlik ile sonlanır. Mutfak ve yaşam birimleri, batıda kuzey-güney doğrultusunda giriş mekânına açılmaktadır. Beşik tonozla örtülü mekânın cepheleri özenli bir işçilik göstermektedir. Güneyde yer alan mutfak kare planlı olup, merkezde bacası olan büyük bir kubbe ile örtülüdür. Duvarlarında nişler yer alan yapı, doğusunda kiler, güneyinde ise ahır ile bağlantılıdır. Uzun ince bir koridorla mutfağa açılan ahır, düzensiz planlı olup uzun kenarlarında yemliklere sahiptir. Mutfak ile güvercinlik arasında kalan yaklaşık kare planlı bağımsız mekân ise yaşam birimi olmalıdır. Kuzeydeki kare planlı, konik çatı ile örtülü Güvercinlik ise bu yapılardan soyutlanmış olup, güneyinde gübrenin toplandığı mekânı içerir. Subaşı köyündeki bu yapı kompleksi, küçük bir topluluğa ait mesken olmalıdır. Kompleksin içerdiği mekanlar genelde manastırlarda görülen düzenlemeye sahip olmayıp gereken bazı bölümleri (avlu, yemekhane?) kapsamamaktadır. Dolayısıyla bu yapı topluluğunu mesken olarak değerlendirmek mümkündür. Kilise, tören salonu, ahır, güvercinlik, mutfak ve yaşam birimleri ile bir bütünlük gösteren bu kompleksi genelde X-XI. yüzyıla tarihlemek mümkündür".

Nilay Çorağan Karakaya; Kayseri'nin Gesi Beldesi, Küçük Bürüngüz (Subaşı) Köyü ile Ağırnas Vadisi'ndeki Bizans Dönemine ait Sivil – Zirai Kaya Yapıları, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/10 Fall 2014, p. 335-358, Ankara.

Not: Prof. Dr. Nilay Çorağan Karakaya'nın mezkur makalesinde, Çizim 2 ve 3 de yayımladığı planların kuzey yönü yaklaşık 450 hatalıdır. Hal böyle olanca, bu yapılarla ilgili olarak yukarıda yazdığı notların yönleri de tarafımızdan çizilen planla aynı değildir.

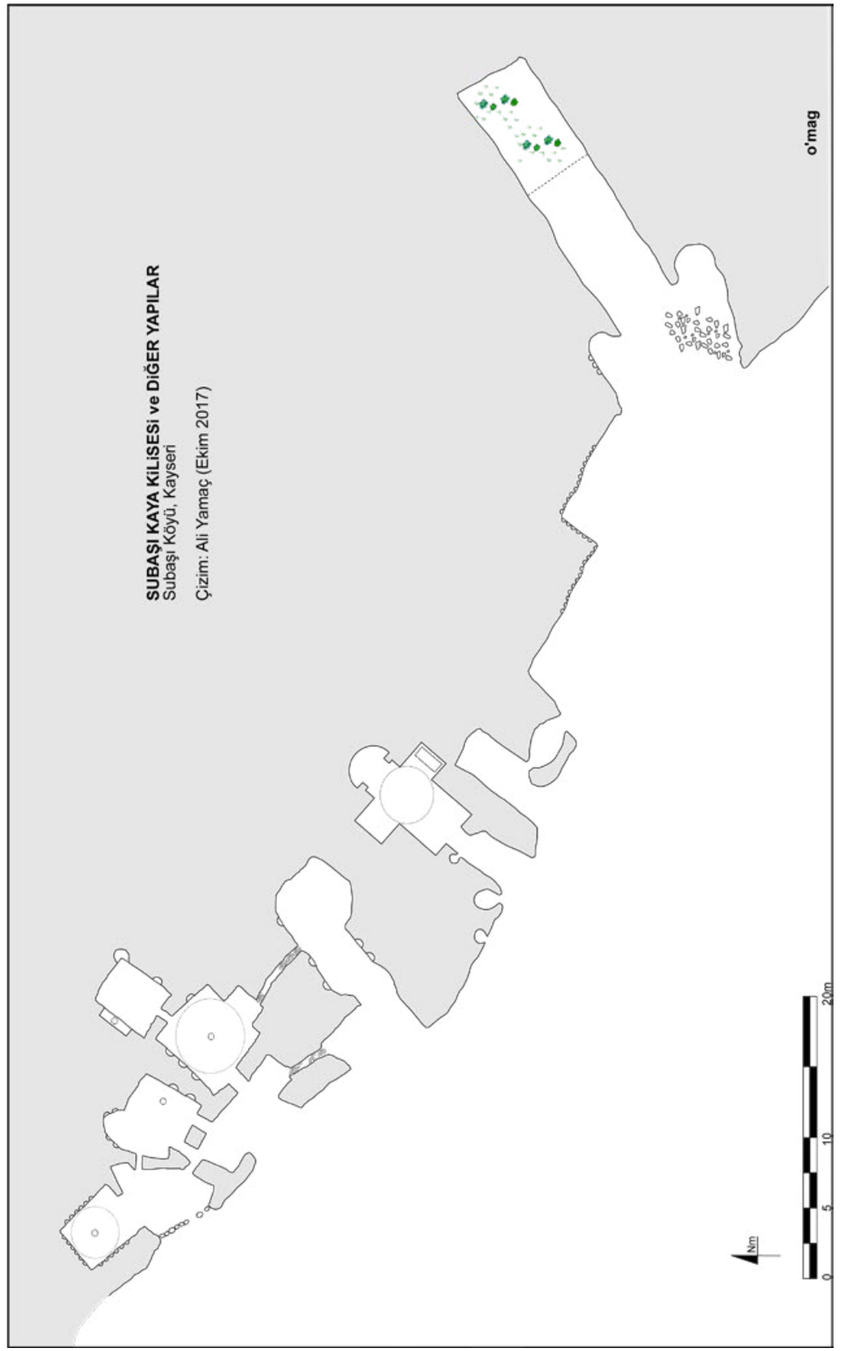

KÜÇÜK BÜRÜNGÜZ

Subaşı köyünün sadece bir km kuzeyinde bulunan Küçük Bürüngüz köyü, Osmanlı kayıtlarında "Kiçi Bürüngüz" olarak geçmektedir. Tahrir Defteri'ne göre 1500 yılında tümü gayrimüslim 12 hane iken 1520 de 22 hane olmuş. 1831 nüfus sayımında ise köyde bulunan 34 hanenin tümü, yaşanan göçler veya din değiştirmeler sonucunda Müslüman olmuştur. 1872 tarihli tahrir defterindeki geçen "Harap kilise ve hristiyanlara mahsus manastır" ibaresi de bu eski yapıların uzun zaman önce terkedildiğini göstermektedir.

KÜÇÜK BÜRÜNGÜZ KAYA YERLEŞİMLERİ

Köyün 400 m kadar batısında, Koramaz Vadisi'nin kayalık yamaçlarında bulunan ve kuzey – güney aksında toplam 200 m uzunluğunda bir hatta yayılan bu ufak kaya yerleşim grubu toplam olarak sekiz farklı yapıyı içermektedir. Çoğunun mesken veya besi yeri olduğu belirgin olan bu yapıların üç tanesinde tüneller vasıtasıyla ulaşılan ufak savunma mekanları mevcuttur. Her ne kadar tüm komplekste sadece bir tek kapı taşı bulunmuşsa da, tünelleri kapı taşıyla kapamak için oluşturulan üç ayrı 'operasyon odası' tespit edilmiştir. Küçük Bürüngüz'de bulunan bu kaya yerleşim kompleksi Ağırnas ve Dimitre'de bulunan benzerlerine oranla çok daha fazla tahrip olmuş durumdadır. Bu tahribatın sebeplerinden biri bölgenin tümünde gözlenen defineci faaliyeti olsa da, bölgedeki kaya çökmeleri ve erozyon Koramaz Vadisi'ndeki tüm diğer yerleşimlerden daha fazladır. Çökmelerin yoğunluğu, bu kaya yerleşimindeki bazı yapıların inşa amacını tahmin edebilmemizi dahi imkansız kılmaktadır.

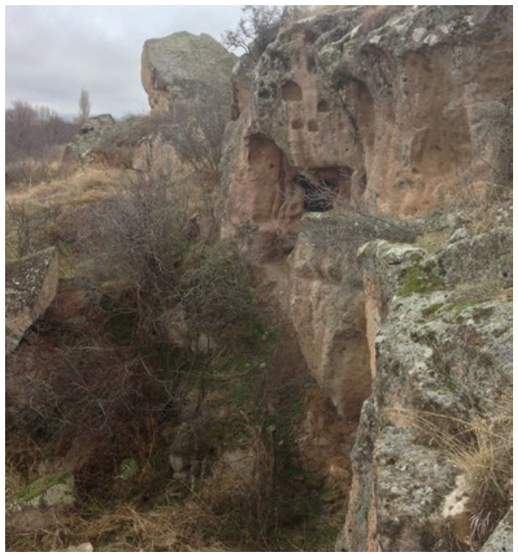

KÜÇÜK BÜRÜNGÜZ YERALTI ŞEHRİ

Küçük Bürüngüz'ün içinde tespit edebildiğimiz yegane yeraltı yapısı bu küçük, tüneli tıkalı ama, yine de ilginçliğinden hiçbir şey yitirmemiş yeraltı şehri idi. Bu yapıya "yeraltı şehri" dememizin yegane sebebi ise ikinci odadaki kuyunun yanında bulunan kapı taşıdır. Köyün merkezinde ve evlerin altında bulunan ufak bir girişten ulaşılan bu yapı yaklaşık 34 m² büyüklüğünde bir oda ile başlamaktadır. Kuzey kısmındaki olası bağlantıları taşlarla örülerek iptal edilmiş bu odanın kuzeydoğusundaki tünel de hafriyatla tıkanmıştır. Bu odanın güneyinde bulunan 27 m² büyüklüğündeki ikinci odaya 4 m lik bir tünelle ulaşılmaktadır. Tünelin sonunda yer alan operasyon odasının kapı taşı ise yerinden çıkartılarak odanın dibinde bulunan kuyunun ağzını örtmek için kullanılmıştır.

AĞIRNAS

Ağırnas köyü, Koramaz Vadisi'nin doğu sırtında yer almaktadır. Vadi, köyün sonunda güneye doğru kıvrılarak devam etmektedir. Ağırnas köyünün en eski evleri vadiye cepheli bu ön sıradadır ve bu evlerin arasında 1489 yılında burada doğmuş olan Mimar Sinan'ın evi de bulunmaktadır. Ağırnas köyünde bugün mevcut olan en eski yapılar 18. ve 19. yüzyıllara tarihlenmekte ise de köyün kuruluş tarihi bilinmemektedir.

Öte yandan, Mimar Sinan'ın Ağırnas'ta yaşadığı 1500 yılında köyde 53 gayrimüslim ve 3 Müslüman hane mevcuttu. 1520 yılında ise bu sayılar 72 gayrimüslim ve 2 Müslüman hane olarak değişmiştir. Bu ailelerin evlerinin tümünün, aynen Mimar Sinan'ın evi gibi, vadinin kuzey cephesine iki sokak aralığı ile sıralanmış yapılar olduğu kesindir. Aradan geçen yıllar boyunca din değiştirme ve göçler hızlanmış, 1834 yılında köyde yapılan sayımda 145 Müslüman, 28 gayrimüslim hane tespit edilmiştir. 1835 yılında yaşanan depremde oldukça hasar gören Ağırnas'da bu tarihlerde iki cami, bir kilise, iki okul ve yedi bezirhane bulunduğu bilinmektedir. Köy, son yıllarda artan nüfusa paralel olarak kuzeye ve kuzey doğuya doğru yapılaşmaktadır. Köyün kuzeyinde ve eski yerleşimlerle yeni yapıların sınırında yer alan Agios Prokopios Kilisesi 1857 yılında inşa edilmiştir.

İlginç olan husus, vadinin doğu sırtında bulunan ve iki sokak aralığına sahip tüm bu eski evlerin altında birbirlerine tünellerle bağlı bir yeraltı yapı sistemi olmasıdır. Mimar Sinan'ın evinin altında gördüğümüz bu yeraltı yapı kompleksi iki farklı kata yayılarak tüm mahalle boyunca devam etmekte ve civardaki tüm evlerin altına ulaşmaktadır. Mimar Sinan'ın evinin altındaki tünellerde bulunan iki adet kapı taşı, bu yapının ilk inşa amacının savunma amaçlı bir yeraltı şehri olduğunun ispatıdır. Bu yapının dışında yerleşimde iki farklı yeraltı şehri daha mevcuttur. Bağlantıları kapatıldığı için araştırılamayan yapılar da olduğu varsayılabilir. Tüm Ağırnas'ın altının devasa bir yeraltı şehri olduğunu varsaymak yerinde olacaktır. Kapadokya'da bu tür yeraltı şehirlerinin VII ila XI. yüzyıllar arasında kazıldığı bilinmektedir ve bu yapılar Ağırnas'ın geçmişinin en az bin yıllık olduğunun bir ispatıdır. Öte yandan, Ağırnas'ın 500 m batısında, Koramaz Vadisi'nin kayalık duvarlarında da sayısız kaya yerleşimi bulunmaktadır.

MİMAR SİNAN YERALTI ŞEHRİ

Ağırnas'ta, Mimar Sinan'ın doğduğu ve bugün müze olan evin altında çok büyük bir yeraltı yapısı bulunmaktadır. Bahsi geçen bu evin restorasyonu ve çevre düzenlemesi 2006-2008 yılları arasında Prof. Metin Sözen başkanlığında bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma sırasında evin altında bulunan yeraltı yapılarının bir kısmı da temizlenip düzenlenerek ziyarete açılmıştır. Bu düzenleme ile yeraltı şehrinin sadece Mimar Sinan'ın evinin altını kapsamadığı, Ağırnas'ta bulunan tüm eski evlerin altının bir ağ şeklinde yeraltı yapılarıyla birbirine bağlı olduğu anlaşılmıştır. Zaman içinde civardaki birçok ev sahibi, yeraltından kendi evlerine ulaşılmasını engellemek için bağlantı tünellerini taşlarla örerek kapatmışlardır.

Mimar Sinan'ın evinin altında bulunan yeraltı yapı kompleksi iki katta toplam 1.850 m²'lik bir alana yayılmıştır. Bazı ara bağlantılar iptal edildiği için bugün Mimar Sinan'nın evinin altında dört farklı yeraltı yapısı mevcuttur ama, geçmişte bunların tümünün tek bir yapı olduğu kesindir. Öte yandan, bugün bile bu yapılardan birinci ve dördüncüsünün diğer komşu evlerin altına dek devam etmesi ve birçok farklı noktadan yeryüzüne çıkışının olması, yüzyıllar önce Ağırnas Köyünde ne denli karmaşık bir yeraltı yapı kompleksi olduğunun ispatı gibidir. Yapının, en azından bir dönem, savunma amacıyla inşa edildiği dördüncü yeraltı yapısında üçü in situ, dört taş kapı olmasından bellidir. Giriş tünellerini kapatmak için kullanılan ve dışarıdan açılması mümkün olmayan bu taş kapıların ikisi; 140 cm ve 155 cm çapları ile, Kapadokya ölçülerinde bile çok büyüktür. Fakat, zaman içinde savunma kaygısı kalmayan bu yeraltı yapıları inşa amacını yitirmiş ve büyük yapısal değişikler geçirmiştir.

Müze-evin hemen yanında bulunan ilk yeraltı yapısına, tavanı taş kemerlerle desteklenen büyük bir odadan girilerek ulaşılmaktadır. Hem bu yapının birçok yerinde, hem de civar bazı evlerin altında sıkça rastlanan bu; beşik tonozlu çatıya sahip büyük yeraltı odaları olasılıkla köyün bu kısmının en eski yapılarındandır. Bu, ilk yeraltı yerleşimleri doğuya doğru farklı odalarla devam etmekte ve –planda da görüldüğü gibi bazıları bugün taşlarla kapatılmış dehlizlerle komşu evlerin altına uzanmaktadır.

Ana yapının içinde ve üst kata çıkan merdivenin altından ulaşılan ikinci yeraltı yapısı iki bağlantısı taşla örülerek kapatılmış, küçük bir depodur. Bu ufak yapının ana odasında yerde bulunan ve küplerin yerleştirilmesi için oyulmuş delikler de bu yapının amacını göstermektedir. Bu yapının iki farklı duvarı, komşu evlere uzanan diğer yeraltı yapılarıyla bağlantısının kesilmesi amacıyla, taşla örülmüştür.

Ana binanın yan tarafında, dar bir sokaktan ulaşılan üçüncü yeraltı yapısı da bağımsız bir diğer depo alanıdır. Bu yapının uzun zaman önce diğer yeraltı yapılarıyla bağlantılı olarak kullanılan bir yaşam alanı olma olasılığı varsa da, bu fonksiyonunu yüzyıllar önce kaybettiği ve depo olarak kullanıldığı görülmektedir.

Mimar Sinan'ın evinin altında yer alan yeraltı yapılarının en büyüğü ve en önemlisi dördüncü yapıdır. Bu yapının girişinin güneyinde, tavanı beşik tonozlu yapının altında yer alan ve dökümhane olduğu düşünülen ocaklar bu yeraltı yapısının en azından bir dönem atölye olarak kullanıldığını göstermektedir. Dökümhaneden sonra doğuya doğru devam eden yapı bir evin içinden öndeki sokağa çıkmaktadır. Bu kısıma dek iki katlı inşa edilmiş ve temizlenerek turizme açılmış olan yapı, bu noktadan sonra küçük bir bağlantı ile civarda bulunan evlerin altına doğru devam etmektedir. Yeraltı şehrinin bu kısımları temizlenmemiştir ve daha ilginci bazı yeraltı yapıları komşu evlerde yaşayanlar tarafından hala kullanılmaktadır. Doğuya doğru uzanan son galeri ise hafriyatla tıkalıdır ve burada bulunan bir diğer taş kapı yapının ilk inşa amacını vurgulamaktadır.

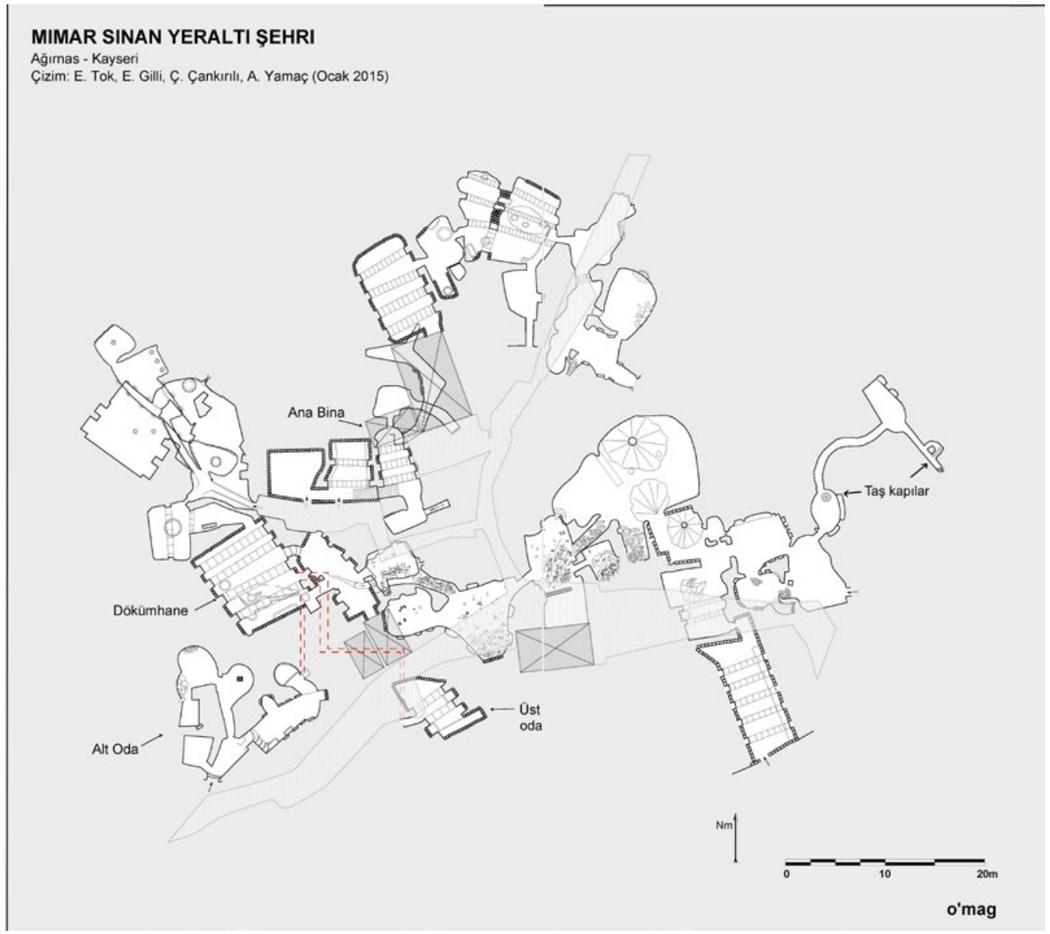
MIMAR SINAN YERALTI ŞEHRI
Ağırnas - Kayseri
Çizim: E. Tok, E. Gilli, Ç. Çankırılı, A. Yamaç (Ocak 2015)
Ana Bina
Taş kapılar
Dökümhane
Üst oda
Alt Oda
Nm
0
10
20m
o'mag

AĞIRNAS YERALTI ŞEHRİ

Ağırnas'ın girişinde, doğu yamaçta yer alan ve 10 yıldır turizme açık olan bu yapının ilk detaylı ölçümü ve haritalanması tarafımızdan gerçekleştirildi. Ağırnas'ın 200 m kadar güneyinde yer alan kayalık bir sırta oyularak inşa edilmiş olan Ağırnas Yeraltı Şehri, girişinde yer alan ufak kilisesi, erzak depoları, taş kapıları ve yaşam yerleri ile birlikte tipik bir Kapadokya tarzı savunma yapısı mimarisine sahiptir.

Kilisenin ardındaki tünellerde gözlenen taş kapılar, kilisenin normal zamanlarda da kullanıldığını ispatlamaktadır. Kilisenin doğusundan ulaşılan 24 m uzunluğa ve yer yer 4 m genişliğe sahip büyük salon oldukça etkileyici bir işçiliğe sahiptir. Salonun kuzeydoğusunda bulunan bir diğer giriş iptal edilmiştir ama girişi savunmaya yarayan taş kapı yerinde durmaktadır. Salonun güneydoğusunda doğru 60 m devam eden ana tünelde toplam 11 adet yaşam yeri

/depo odası mevcuttur. Bu odaların tümü, bilinen diğer Kapadokya yeraltı şehri örnekleriyle karşılaştırılamayacak ölçüde büyük ve ferahtır. Tünelin hemen hemen orta kısmında yer alan ve dışarıya açılan bir başka kapı bugün taşla örülerek iptal edilmiştir. Bu girişten 5 m içeride girişi savunmaya yarayan taş kapı bugün mevcut değilse de, bu kapının bulunduğu operasyon odası belirgindir. Yeraltı şehrinin güneydoğusunda, en son kısımda bir başka giriş/çıkış noktası ve taş kapı daha mevcuttur.

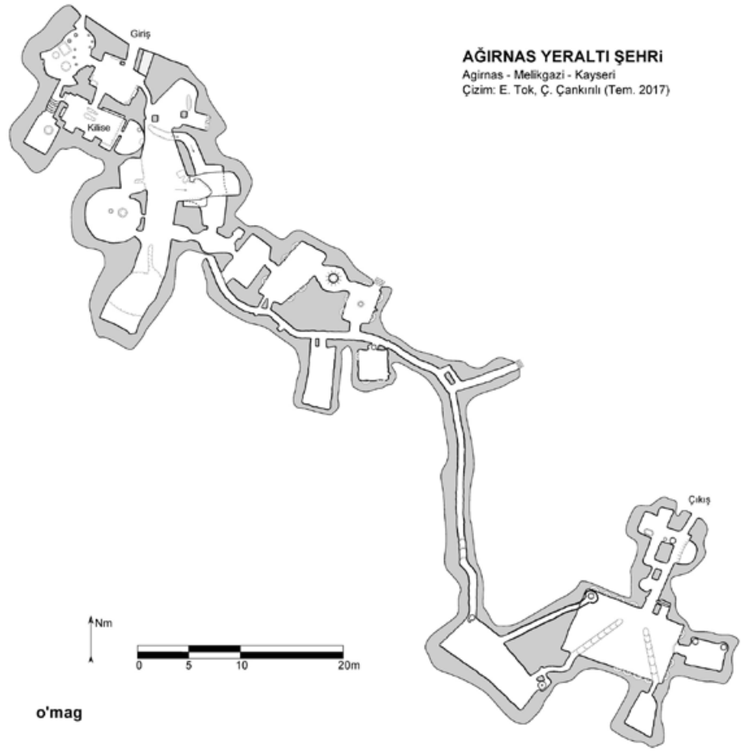

MUSTAFA BOZDEMİR YERALTI ŞEHRİ

Ağırnas'ın içinde, Mimar Sinan Evi'nden sadece 100 m uzaklıkta yer alan bu yapı Mustafa Bozdemir'in evinin altında yer almaktadır. Ev sahibi tarafından temizlenerek turizme açılan, ardından Kayseri Koruma Kurulu'nun 30 Ekim 2014 tarihli ve 1263 sayılı kararı ile her türlü faaliyeti engellenen bu yapı tarafımızdan ölçülüp haritalanmıştır. Yukarıda, Mimar Sinan Yeraltı Şehri yazısında da açıkladığımız gibi; Mustafa Bozdemir Yeraltı Şehri de tüm Ağırnas'ın altını bir ağ gibi ören yeraltı savunma yapıları kompleksinin bir parçasıdır.

Olasılıkla XII-XIII. yüzyıllardan sonra amacını yitiren bu savunma yapısı, daha sonraki dönemlerde depo, ahır vs. gibi amaçlarla kullanılmış olmalıdır.

Bu kullanım değişiklikleri sırasında yapının komşu evlerin altına doğru uzanan bağlantı geçitleri taşlarla örülüp kapatılmıştır. Mimar Sinan Yeraltı Şehri'nde de gördüğümüz gibi, bu yapıda da zaman içinde ciddi mimari değişikliğe uğramış büyük salonlar mevcuttur.

Ana girişte ve bu girişin batısında bulunan beşik tonozlu, yüksek tavanlı üç büyük salon da Mimar Sinan Yeraltı Şehri'nde bulunanlarla büyük benzerlik göstermektedir. Yapının, savunma amaçlı ve taş kapılı alt kısımlarının üstünde yer alan bu büyük salonların günlük yaşam için kullanıldığı düşünülebilir.

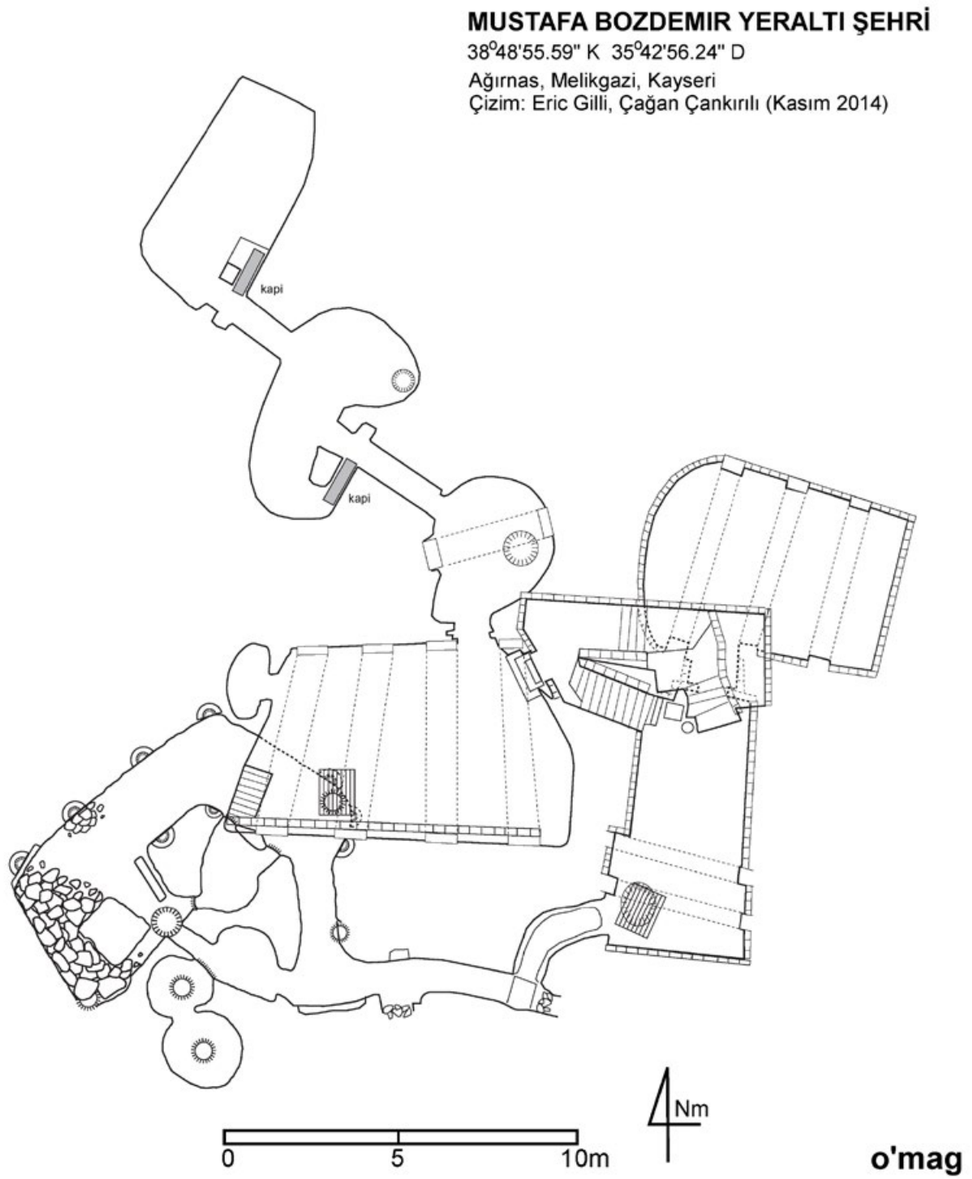

VADİ İÇİ KAYA YERLEŞİMLERİ (GÜNEY DUVARI)

Ağırnas'ın 500 m kadar batısında bulunan Koramaz Vadisi'nin batıya bakan duvarında kayalara oyularak inşa edilmiş oldukça büyük bir yerleşim mevcuttur. Bu tür kaya yerleşimlerine Kapadokya'nın farklı yerlerinde rastlansa bile Ağırnas / Koramaz Vadisi'nde bulunan kaya yerleşimleri, birçok açıdan yukarıda bahsedilen tüm bu diğer yapılardan farklıdır.

İlk ve en önemli fark; Ağırnas'da bulunan kaya yerleşimlerinin yapımının Kapadokya'da bulunan Zelve veya Çavuşin gibi benzerlerinden çok daha uzun bir sürece yayılmış olmasıdır. Hem bu yapıların yüzyıllar boyunca değiştirilerek kullanılmaya devam edilmesi, hem de süregelen erozyonun vadi duvarlarında yarattığı tahribat dolayısıyla burada bulunan kaya oyması yapıların çoğunun ilk kazılış tarihini tahmin edebilmek çok zor olsa da, vadinin bu kısmında ölçüp haritaladığımız toplam 154 kaya oyması yapının içinde 11 adet Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen kilise ya da, Ağırnas'ta bulunanlara ilave olarak 4 farklı yeraltı savunma yapısı bulunması bu kaya yerleşiminin tarihi hakkında ipucu vermektedir. Ama, asıl ilginç nokta, bu yapılar arasında bazılarının çok belirgin biçimde Roma kaya mezarları olmasıdır. Bu yapıların çoğu bugün ancak giriş kapılarının oyulma tarzı ile ayırt edilebilmektedir. Mezar odalarının iç yapısı zaman içinde değiştirilerek farklı kullanım amaçlarına adapte edilmiş olsa da, bazı odalarda hala klineler mevcuttur. Vadideki yapıların büyük kısmı ise mesken, güvercinlik veya ahır/ağıldır.

Öte yandan, 'Giriş' kısmında da değindiğimiz gibi, Ağırnas'ta rastladığımız bazı güvercinlikler antik Roma 'columbarium' larına benzemektedir. Roma İmparatorluğu'nda yaygın olan ve birçok farklı ülkede bulunan bu yeraltı yapıları ölülerin küllerinin konduğu kapları muhafaza eden ve duvara oyulmuş küçük nişlerden oluşan konik yapılardır. Ağırnas / Koramaz Vadisi'nde bulunan güvercinliklerin en az dördünün antik çağda kazılmış columbarium'lar olduğunu düşünüyoruz.

Ağırnas / Koramaz Vadisi'nde bulunan bu kaya yerleşimlerinin Kapadokya'daki benzerlerinden bir diğer farkı ise büyüklüğüdür. 154 kaya oyma yapısıyla vadinin sadece bu kısmı bile benzerlerinden kat be kat büyüktür.

o'mag
Nm
0 10 20 40 60 80 100m
AKBIN VADISI TUM YERLEŞİMLER
Ağırnas, Melikgazi
Kayseri
Çizim: Ezgi Tok, Ali Yamaç (Eylül 2015)

AKBIN VADISI KUZEYDOĞU DUVARI (TÜM)
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Ezgi Tok (Haziran 2015)
Nm

AKBIN VADISI KUZEYDOĞU DUVARI 1
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Ezgi Tok (Haziran 2015)

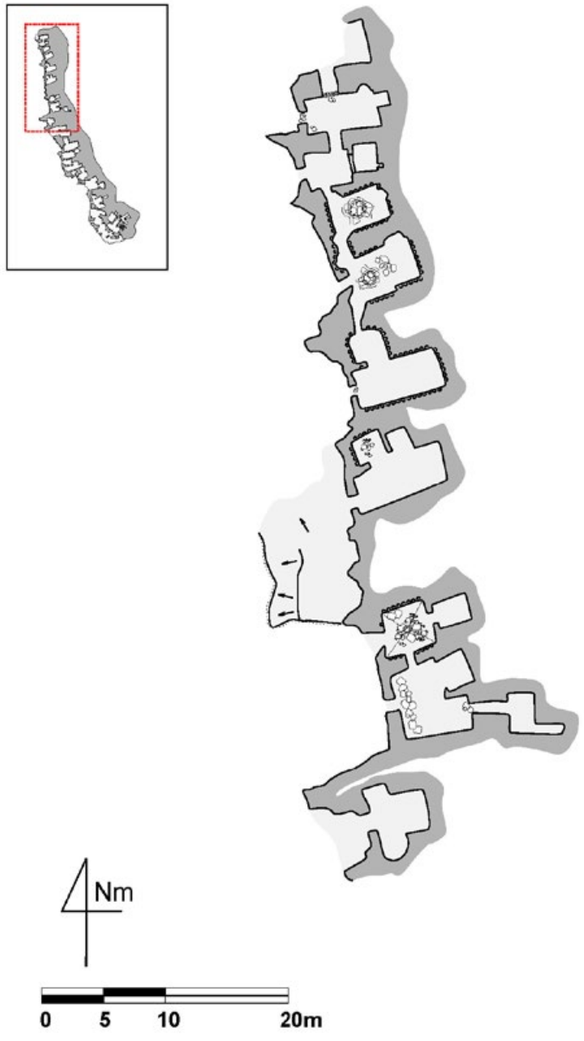

AKBIN VADISI KUZEYDOĞU DUVARI 2
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Ezgi Tok (Haziran 2015)

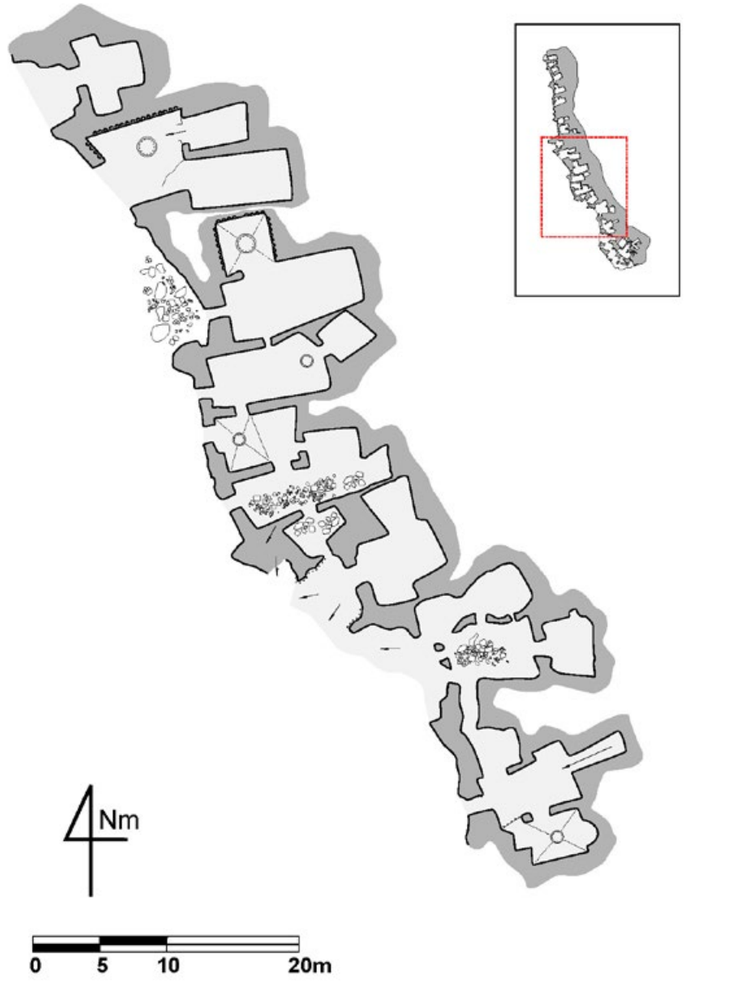

AKBIN VADISI KUZEYDOĞU DUVARI 3
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Ezgi Tok (Haziran 2015)

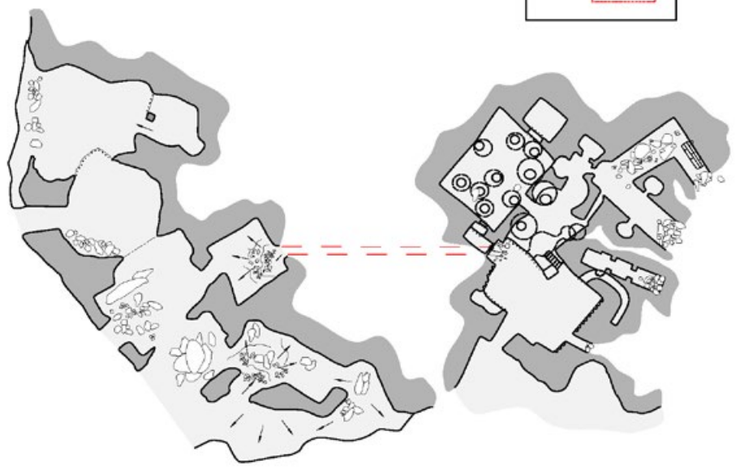

o'mag

AKBIN VADISI GUNEY DUVARI 1 VE 2 TOPLAM
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Çağan Çankırılı, Ali Yamaç (Ağus. 2015)

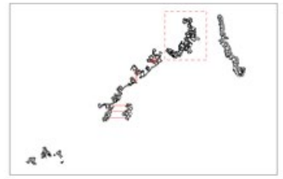

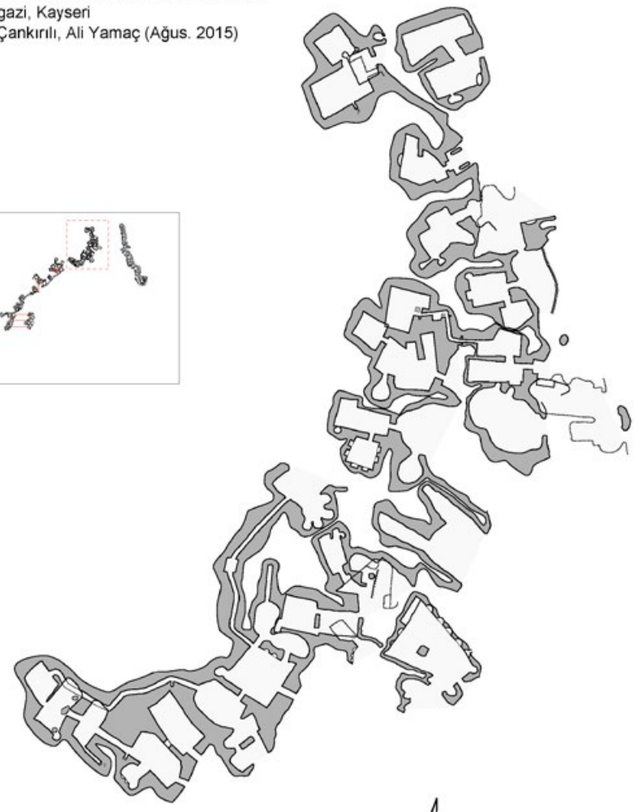

o'mag

AKBIN VADISI GUNEY DUVARI 1
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Ali Yamaç (Haz. 2015)

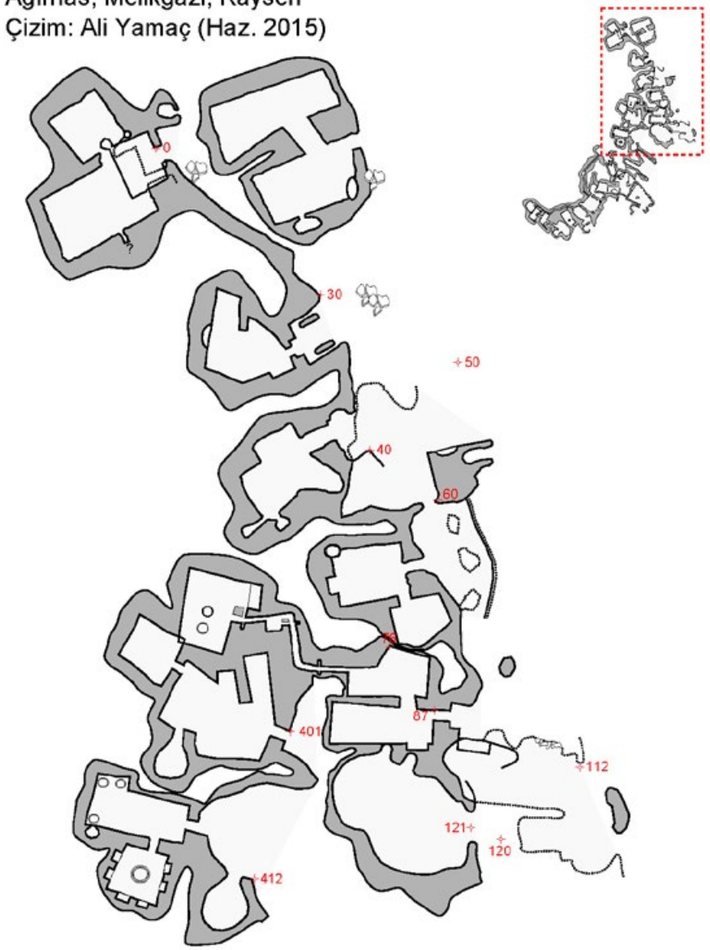

o'mag

AKBIN VADISI GUNEY DUVARI 2
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Ali Yamaç (Haz. 2015)

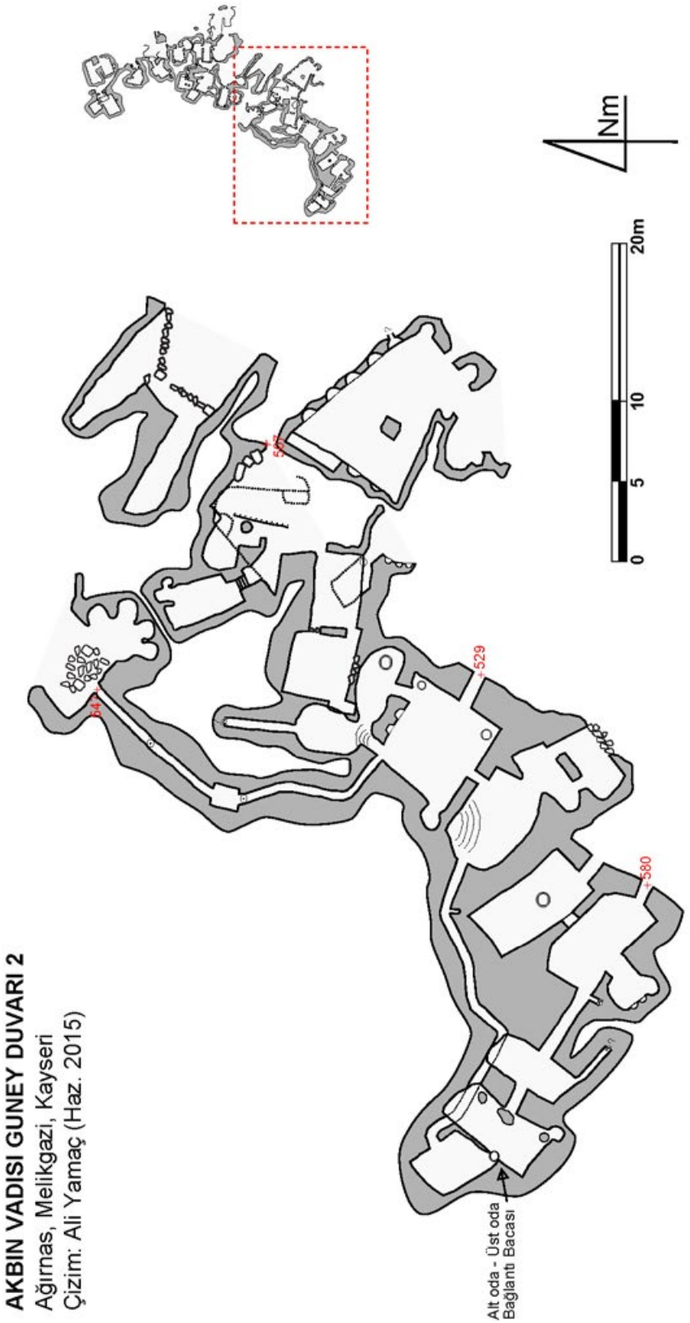

o'mag

AKBIN VADISI GUNEY DUVARI 3, 4 VE 5 TOPLAM
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Çağan Çankırılı, Ali Yamaç (Ağus. 2015)

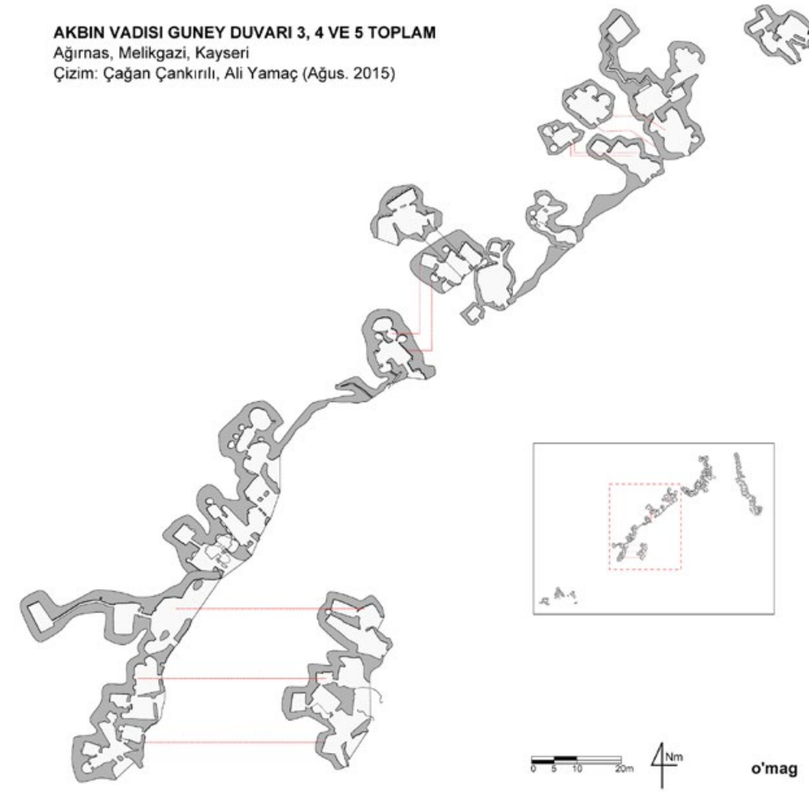

o'mag

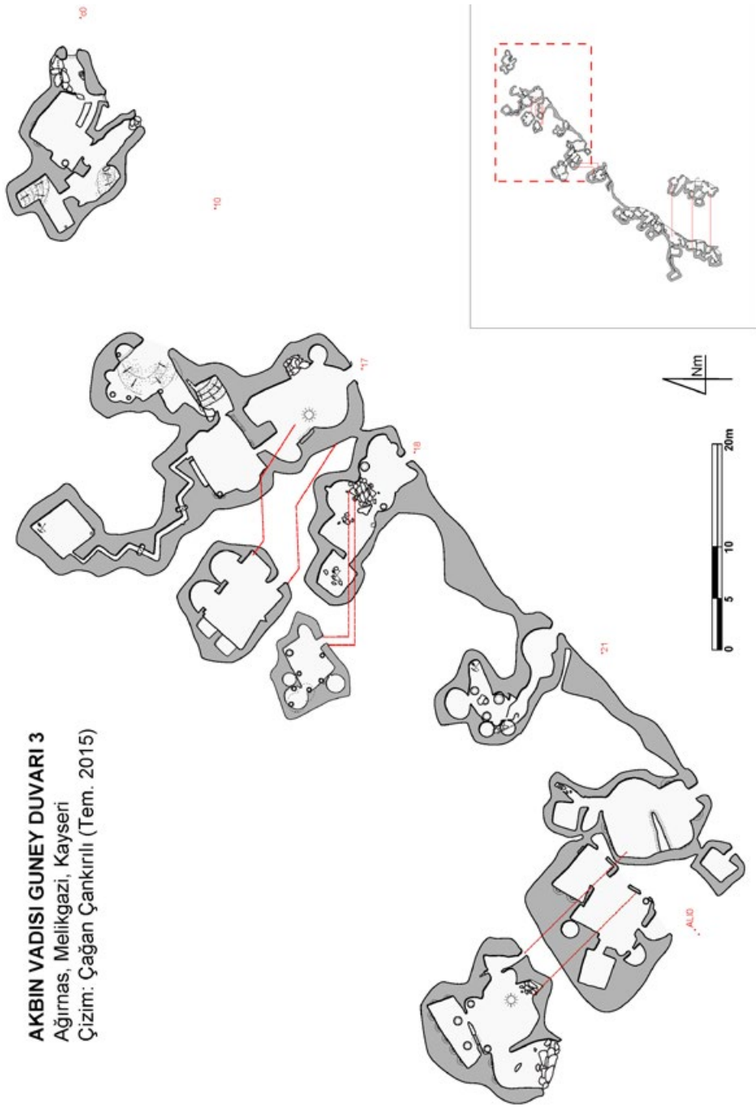

AKBIN VADISI GUNEY DUVARI 3
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Çağan Çankırılı (Tem. 2015)

AKBIN VADISI GUNEY DUVARI 4
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Çağan Çankırılı (Tem. 2015)

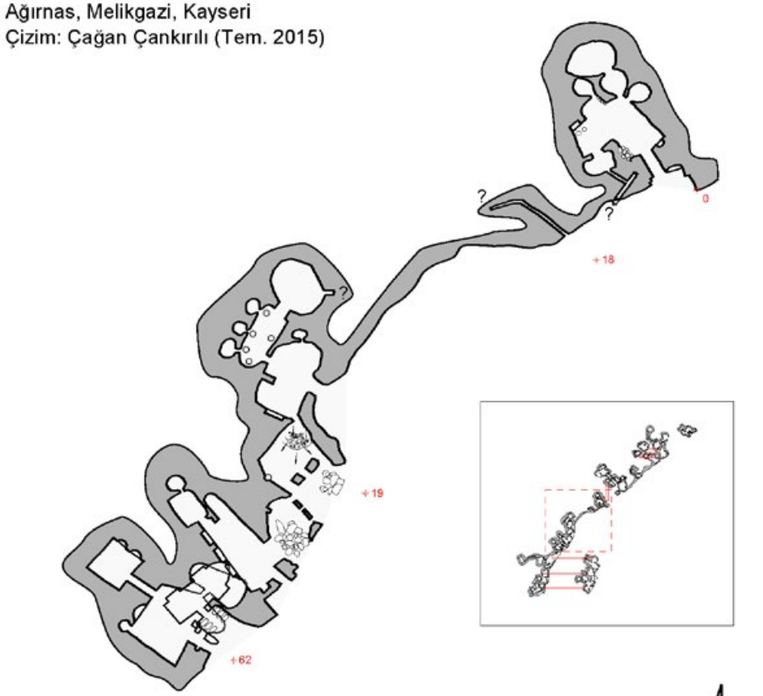

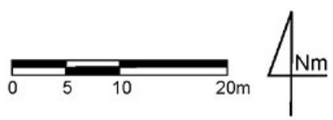

o'mag

AKBIN VADISI GUNEY DUVARI 5
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Çağan Çankırılı, Ali Yamaç (Ağus. 2015)

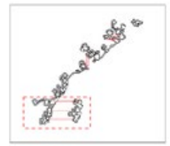

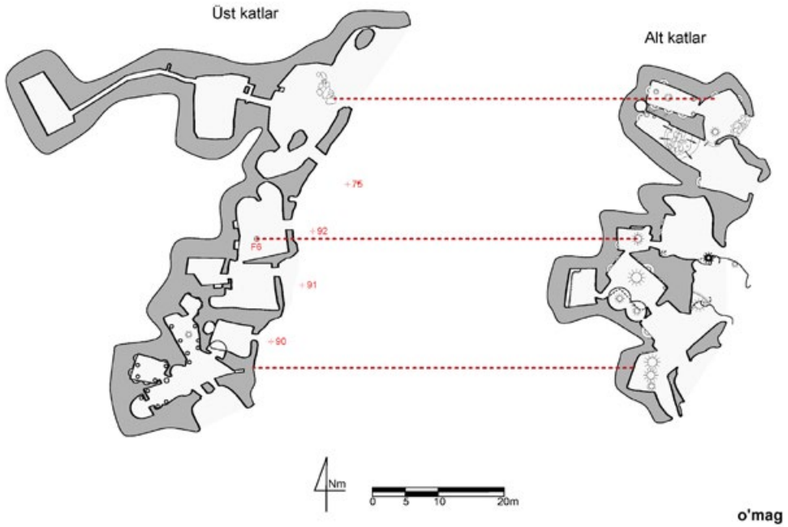

o'mag

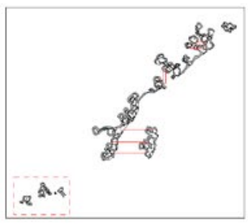

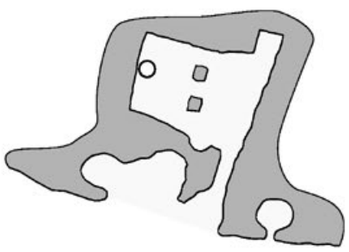

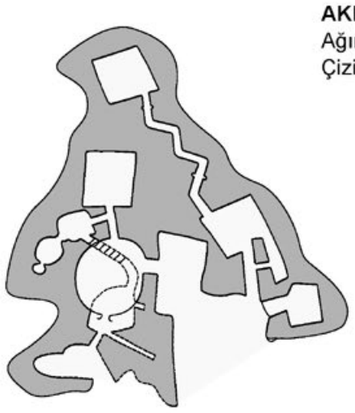

AKBIN VADISI GUNEY DUVARI 6
Ağırnas, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Çağan Çankırılı, Ali Yamaç (Ağus. 2015)

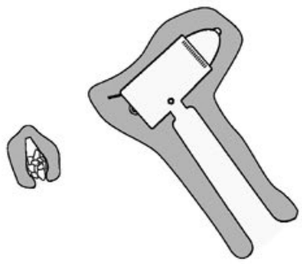

Kaya mezarları

N

X

Z15

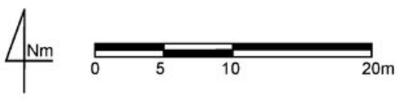

o'mag

KUZEY DUVARI KAYA YERLEŞİMLERİ

Koramaz Vadisi'nin bu kısmı diğer çalışmadan sonra, ayrı bir proje olarak ölçülmüş ve haritalanmıştır. Vadinin Ağırnas tarafından girişi ile başlayan bu kaya yerleşim grubu buradan itibaren güneye doğru devam etmektedir. Duvarın en kuzey noktasında bulunan dört farklı kaya yerleşimi bugün de besi yeri olarak kullanıldığı için ölçülememiştir. Vadinin kuzey ucunda yer alan bu dört yapı dışında bu duvarda, güneye doğru toplam 34 farklı kaya yapısı araştırılmış ve haritalanmıştır. Yapılar, Koramaz Vadisi'nin güneye doğru uzanan tüm diğer kaya yapıları ile benzer mimari özelliklere sahiptir ve çoğu zaman içinde büyük değişikliklere uğramıştır. Çalışılan bu yapılar arasında, tümü üst kotta yer alan üç farklı kaya oyması kilise bulunmaktadır. Duvarın hemen hemen orta kısmında, 16x4,5 m ölçülerinde büyük bir salon mevcuttur. Bu yapının batı duvarının önünde bir baca vasıtası ile ulaşılan kilisenin ana girişi molozla tıkanmıştır. Olasılıkla inşasından çok sonraları güvercinliğe dönüştürülmüş, bu aşamada giriş kısmı tıkanarak bir baca açılmış olmalıdır. Bu kilisenin yanında ve aynı kotta çift apsisli küçük bir şapel mevcuttur. Duvardaki yapıların arasında bulunan ve savunma amaçlı kazıldıkları belirgin olan tünellerin birisinde kapı taşı mevcut olsa da tümü tıkalıdır, yapıların en kuzey ucunda yer alan kapı taşının ardında bulunan savunma yapısı ise yanına yakın zamanda kazıldığı belirgin olan bir besi yeri ile tahrip olmuştur.

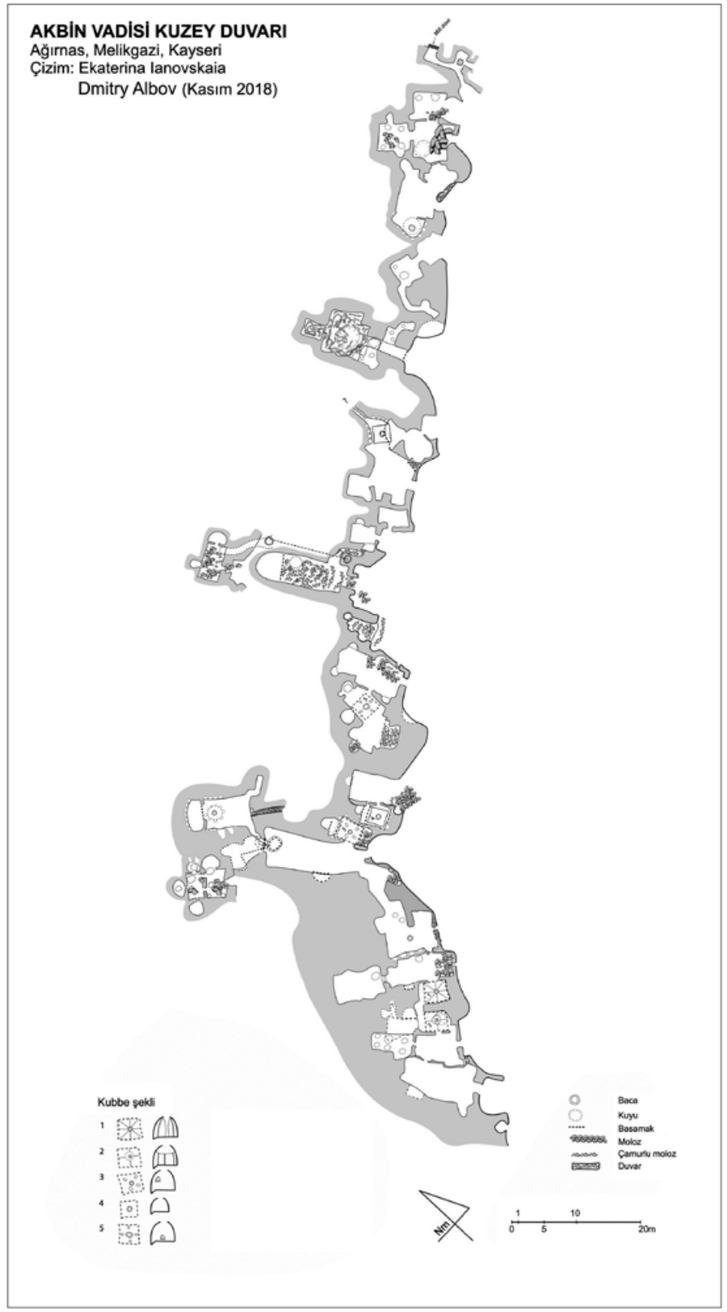

KUZEYDOĞU DUVARI KAYA YERLEŞİMLERİ

Koramaz Vadisi'nin Ağırnas yakınlarında bulunan tüm kaya yerleşimleri vadinin batı duvarlarına kazılmışsa da bunun ufak bir istisnası vadinin kuzeydoğu duvarında yer alan az sayıda kaya yerleşimidir. Vadinin bir çatal yaptığı noktada ve köyün yeni inşa edilmiş evlerinin altında bulunan bu yedi kaya yerleşimi birkaç farklı açıdan ilginçtir. Kompleksin en güneydoğu ucunda, oldukça tahrip olmuşsa da hala bazı freskleri görülebilen çift apsisli ufak bir kaya kilisesi mevcuttur. Toplam 66 m² yüz ölçümüne sahip ve tavanı ana kayaya oyulmuş tek bir sütunla desteklenen bu kaya oyması kilisenin kuzey nefi güneydekinden belirgin şekilde daha büyüktür. Her iki apsisin de önündeki zemine kazılmış silo benzeri yeraltı yapıları mevcuttur.

Duvardaki diğer kaya yapılarının çoğu mesken veya besi yeri olsa da duvarın kuzey ucunda bulunan son kaya oyması yapı bölgede bulunan en büyük güvercinliktir. Her birisi 12'şer metre uzunluğa sahip iki odaya ayrılmış bu büyük yapının tüm duvarlarını kaplayan nişlerdeki özenli işçilik, nişlerin diğer güvercin nişleri gibi oval değil ama üçgen bir tavanı olması ve aralarda rastlanan, normal güvercin yuvalarından daha büyük, Roma döneminde ölülere armağan sunmak için açılan nişlere benzer kovuklar yapının ilk inşa amacının bir 'columbarium' olabileceğini düşündürmektedir.

KARŞI KAYA KİLİSESİ

İsmi bilinmeyen bu kiliseye "Karşı Kaya Kilisesi" dememizin sebebi yapının, Koramaz Vadisi'nin doğu yamacında yer alması ve bu yapı dışında, Koramaz Vadisi'nin Ağırnas kısmındaki tüm kaya oyması yapıların vadinin karşı, batı duvarında bulunmalarıdır. Doğu duvarında tek başına duran bu ufak kiliseye kayalara oyularak açılmış bir avludan girilmektedir. Avluda üç farklı mezar vardır. 7x2.30 m ölçülerindeki dikdörtgen plana sahip kilisenin nal şeklindeki apsisinde ana kayadan oyulmuş bir altar ve nefin kuzey duvarında üç adet yarım daire şeklinde oyulmuş niş mevcuttur. Kilise duvarlarında herhangi bir fresk gözlenmemiştir.

DİMİTRE (TURAN)

Koramaz Vadisi, Ağırnas'tan 4 km sonra Dimitre, bugünkü ismiyle Turan köyüne ulaşmakta. Vadideki diğer altı köyden farklı olarak, Turan köyü 16. yüzyıl başlarına ait her iki tahrir defteri kayıtlarına göre tümüyle Müslümanmış. 1500 yılına ait kayıtlarda 37 hane, 1520 kayıtlarında ise 48 hane bulunduğu belirtilmektedir. 1831 yılında yapılan nüfus sayımında ise köyde 119 hane bulunmaktadır. Bu tarihte Dimitre, Koramaz Vadisi'ndeki tüm diğer köylerden daha kalabalıktı. Daha sonraki yıllar boyunca yapılan tüm sayımlarda köyün nüfusu hemen hemen aynı kalmıştır.

500 yıldır tümüyle Müslüman olan bu köyün eski ismi olan "Dimitre" nin 1500'lü yıllardan çok daha eskiye dayanma olasılığı var. Kaldı ki, daha sonradan meskene çevrilmiş eski kaya oyması yapıların içindeki tünellerde "taş kapı" ların mevcudiyeti bunların savunma amaçlı inşa edildiklerinin ispatı ve tüm Kapadokya'da gözlendiği gibi, bu yeraltı yapıları VII. yüzyılda başlayan Arap akınlarına karşı kendilerini savunmak için Hristiyanlar tarafından kazılmıştır.

Köyün, 1916 yılına dek Dimitre olan isminin Turan'a değişmesi tümüyle Yunus Bekir'in kişisel çabalarıyla olmuştur. Köyün en önemli sakinlerinden olan Yunus Bekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeliği dolayısıyla gençliğini köyünden, hatta yurdundan uzakta, kaçak olarak geçirmiş ve ancak 32 yaşında köyüne dönebilmiştir. 1900 yılından sonra hem köyünde, hem de Kayseri civarında yaptığı birçok eğitim ve sanayi atılımlarının yanı sıra, yayın hayatına 1910 yılında başlayan ve Kayseri'de yayımlanan ilk Türkçe gazete olan "Erciyes"in basımına da öncülük etmiştir.

KAYA YERLEŞİMLERİ

Eski Dimitre köyü, Koramaz Vadisi'nin ana hattında değil, doğuya doğru uzanan bir yan kolun kuzey yamacında yer almaktadır. Bu bölge, Koramaz Vadisi'nin tüm güzergahı boyunca sahip olduğu en derin noktadır. Dimitre çatalında vadinin derinliği 80 metreye ulaşır. Bu çatalın Dimitre önlerine dek, yaklaşık 900 m kadar devam eden geniş ve derin yan vadi kolundaki duvarlarda bulunan kaya yerleşimleri Ağırnas civarındaki yapılar ile karşılaştırılamayacak kadar fazladır. Bunun sebebi ise, Ağırnas'tan farklı olarak, Turan köyü sakinlerinin yakın zamana dek bu kayalara oyulmuş yapılarda yaşamalarıdır. Köy, kaya çökmeleri dolayısıyla yaşanmaz hale gelince, 1966 yılında şimdiki yerleşim yerine, platonun üzerindeki düzlüğe taşınmıştır.

Bu farklılıktan dolayı Dimitre'nin kaya yerleşimleri hem Ağırnas'tan daha fazladır, hem de daha çok değişime uğramıştır. Zaman içinde orijinal yeraltı yapıları tekrar tekrar değiştirilmiş ve hatta üzerlerine taş kesme evler inşa edilmiştir. Köyün 1966 yılında yeni yerine taşınması sırasında ev sahipleri terk ettikleri bu evlerin taşlarını da söküp yeni evlerinin inşaatında kullanmışlar. Eski Dimitre'de bulunan ve çoğu birkaç yüzyıllık olan bu taş kesme evlerin taşlarının sökülerek yeni yerleşime taşınması dolayısıyla vadi duvarı bugün bir harabe görüntüsündedir. Öte yandan; bir kısmı sökülmüş, diğer bazıları ise kısmen terk edilmiş taş evlerin oluşturduğu bu harabenin ardında müthiş bir görüntü mevcuttur. Üstlerine inşa edilmiş taş evlerin ortadan kalkması altlarındaki eski kaya oyması yapıların gün ışığına çıkmasını sağlamış.

Bazıları tüm duvar yüksekliği boyunca; üç kat devam eden ve iç bağlantıları kayaya oyulmuş merdivenlerle sağlanan bu kaya oyması yapıların bir kısmı daha sonraları önlerine inşa edilen ve bugün artık var olmayan taş evlerle bütünleşerek ilk inşa fonksiyonlarını yitirmişlerdir. Bölgedeki çalışmamız sırasında, önündeki ve ardındaki tüm yapıların yıllar önce söküldüğü, sökülmeyen kısımların ise çöktüğü bir evin arkasındaki dehlizleri ölçmeye hazırlanırken ziyaretimize gelen yaşlı bir köy sakini bu yapının rahmetli halası Dudu Güzay'ın evi olduğunu ve çocukluğunun bu evde geçtiğini söyledi. Öte yandan; Dudu Hanım'ın 50 yıl öncesine dek mesken olarak kullandığı evinin tünellerinde iki tane devasa kapı taşı mevcuttu. Anlaşılan o ki; savunma amaçlı kazılmış bir yeraltı şehri, ihtiyaç ortadan kalkınca mesken/depo haline getirilmişti. Benzer örnekleri Koramaz Vadisi'nin hemen her noktasında görülebilen, kayalar içinde yüzlerce yıl boyunca sürekli yaşıyor olmanın bir geleneği bu; yeraltı yapıları değişen ihtiyaçlara paralel olarak sürekli değiştiriliyorlar.

Koramaz Vadisi'nin güney çatalında bulunan Eski Dimitre yerleşimindeki bu çalışmamız sırasında toplam 229 kaya yerleşimi tespit edildi, ölçüldü ve haritalandı. Çoğu mesken, besi yeri ve güvercinlik olan bu yapılar arasında 7 kilise ve 6 yeraltı savunma yapısı da vardı. Tüm bu sayılar göz önüne alındığında, Eski Dimitre Köyünün Türkiye'de şimdiye dek araştırılmış en büyük kaya yerleşim kompleksi olduğu aşikardır.

Öte yandan, vadi duvarının üstündeki kayalık platoda taşlara oyulmuş onlarca kaya mezarı da bulunmaktadır. Olasılıkla Roma veya Bizans dönemlerine ait olan bu mezarların sayısı; Ağırnas dahil, Koramaz Vadisi'nin farklı kısımlarında rastladıklarımızdan çok daha fazladır.

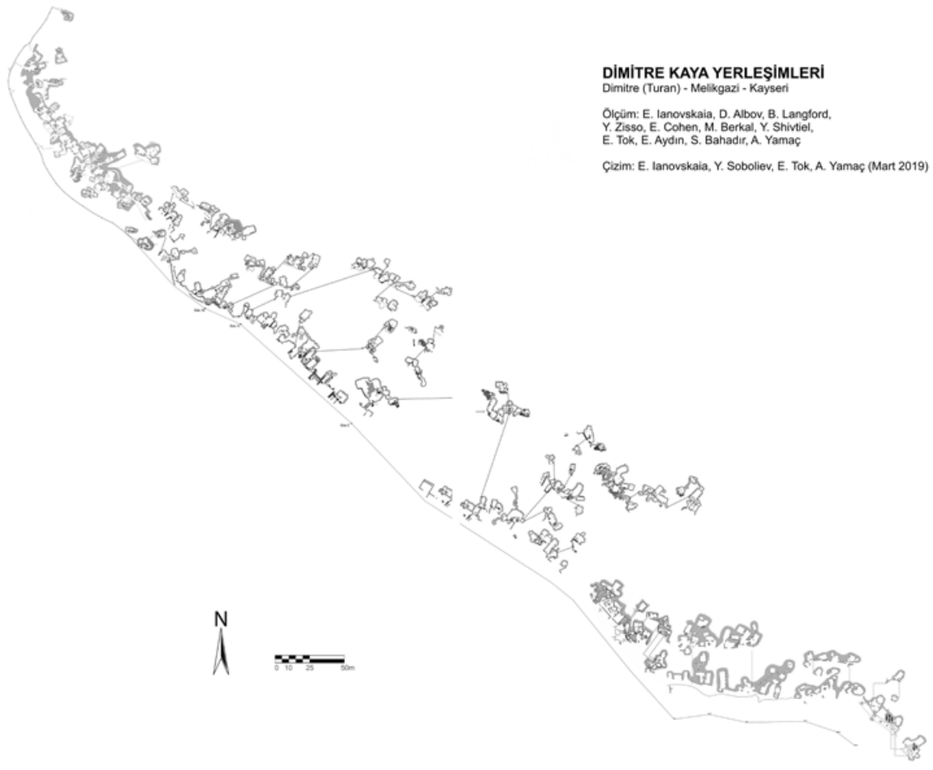

DİMİTRE KAYA YERLEŞİMLERİ
Dimitre (Turan) - Melikgazi - Kayseri

Ölçüm: E. Ianovskaia, D. Albov, B. Langford,
Y. Zisso, E. Cohen, M. Berkal, Y. Shivtiel,
E. Tok, E. Aydın, S. Bahadır, A. Yamaç

Çizim: E. Ianovskaia, Y. Soboliev, E. Tok, A. Yamaç (Mart 2019)

DIMITRE 1

Ölçüm: E. Ianovskaia, D. Albov
Çizim: E. Ianovskaia (Kas 2018)

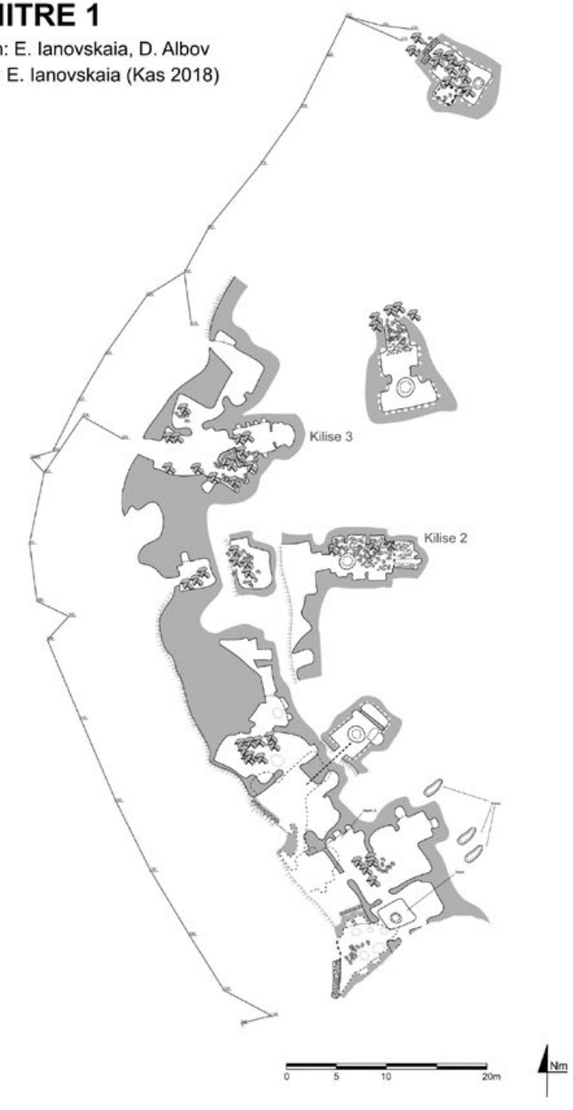

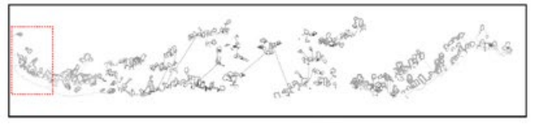

DIMITRE 2

Ölçüm: E. Ianovskaia, D. Albov
Çizim: E. Ianovskaia (Kas 2018)

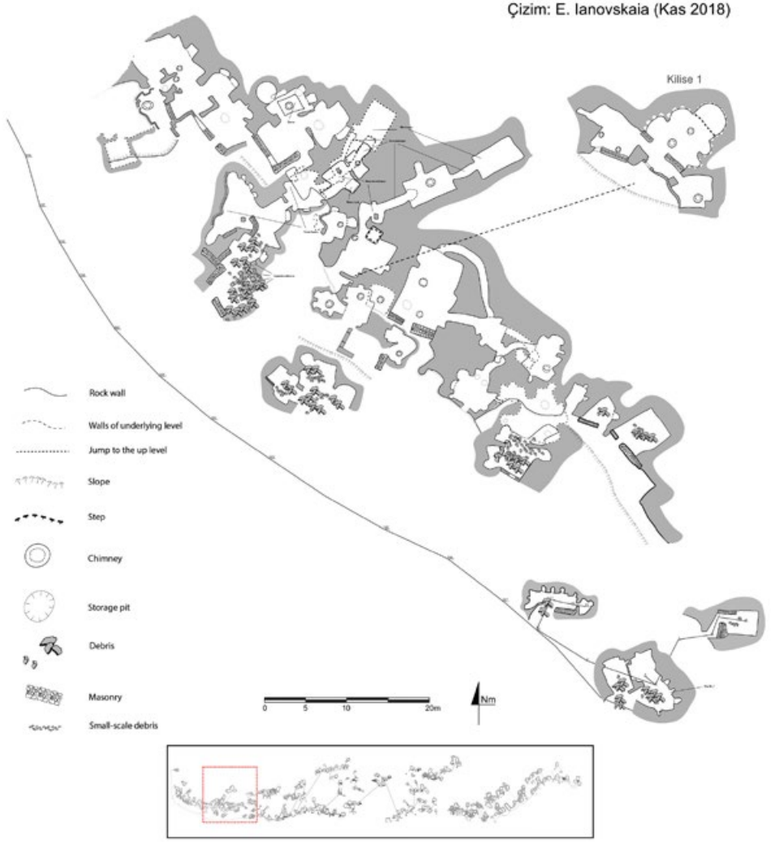

DIMITRE 3

Ölçüm: B. Langford, Y. Zisso, E. Cohen, M. Berkal, Y. Shiviel
Çizim: Y. Sobolev (Mar 2019)

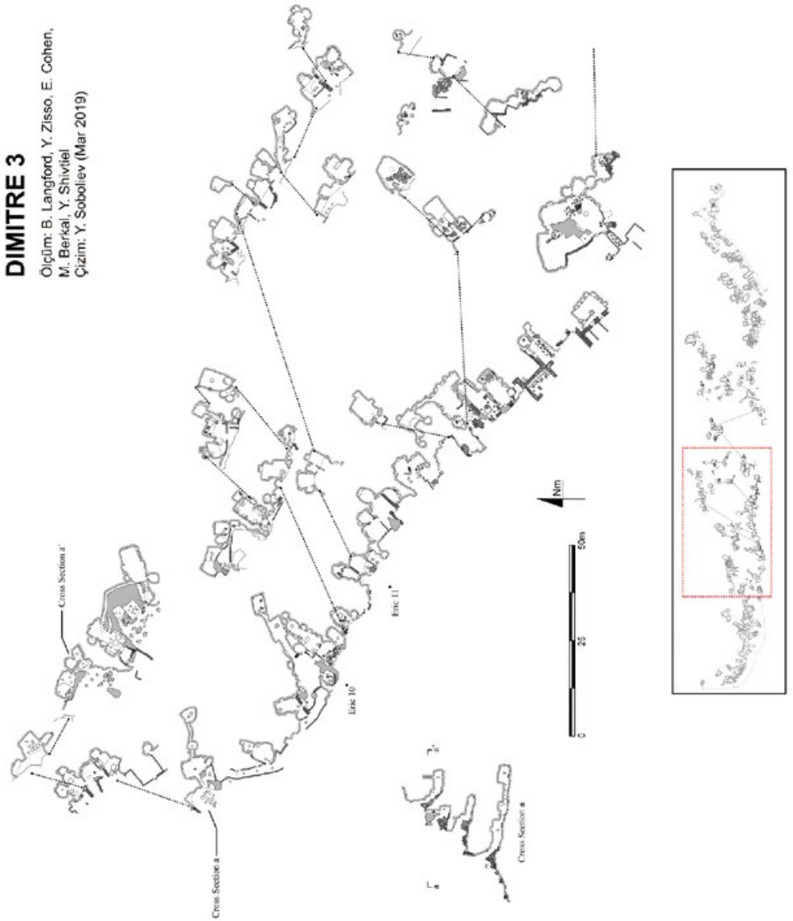

DIMITRE 4

Ölçüm: B. Langford, Y. Zisso, E. Cohen, M. Berkal, Y. Shivtiel
Çizim: Y. Soboliev (Mar 2019)

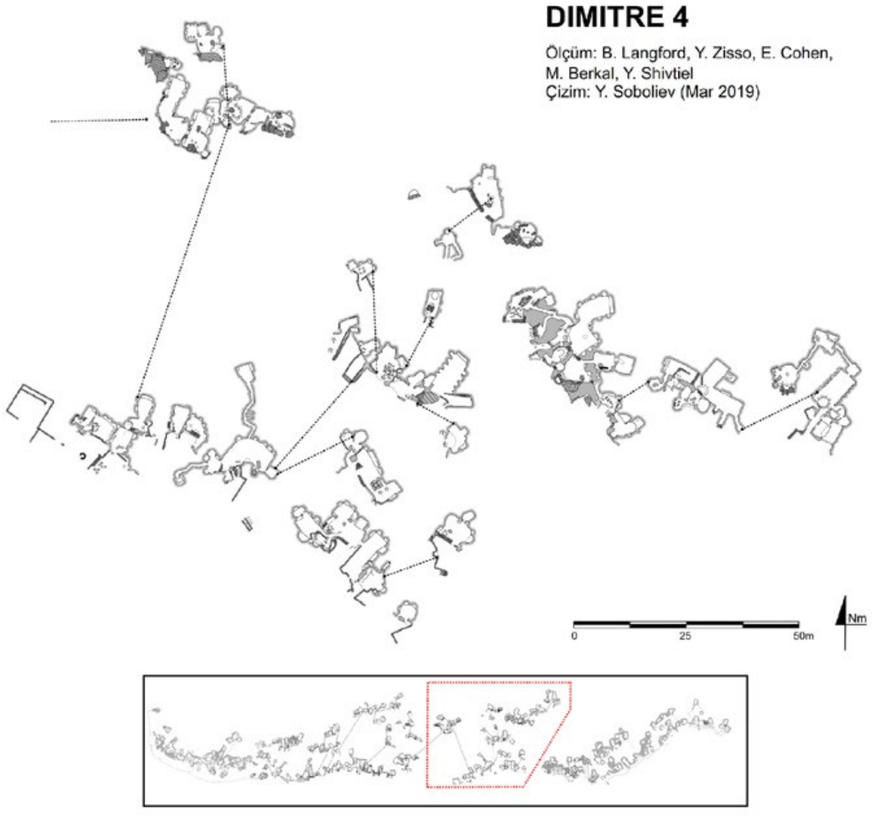

DIMITRE 5

Ölçüm: E. Tok, A. Yamaç, S. Bahadır, E. Aydın
Çizim: E. Tok, A. Yamaç (Mar 2019)

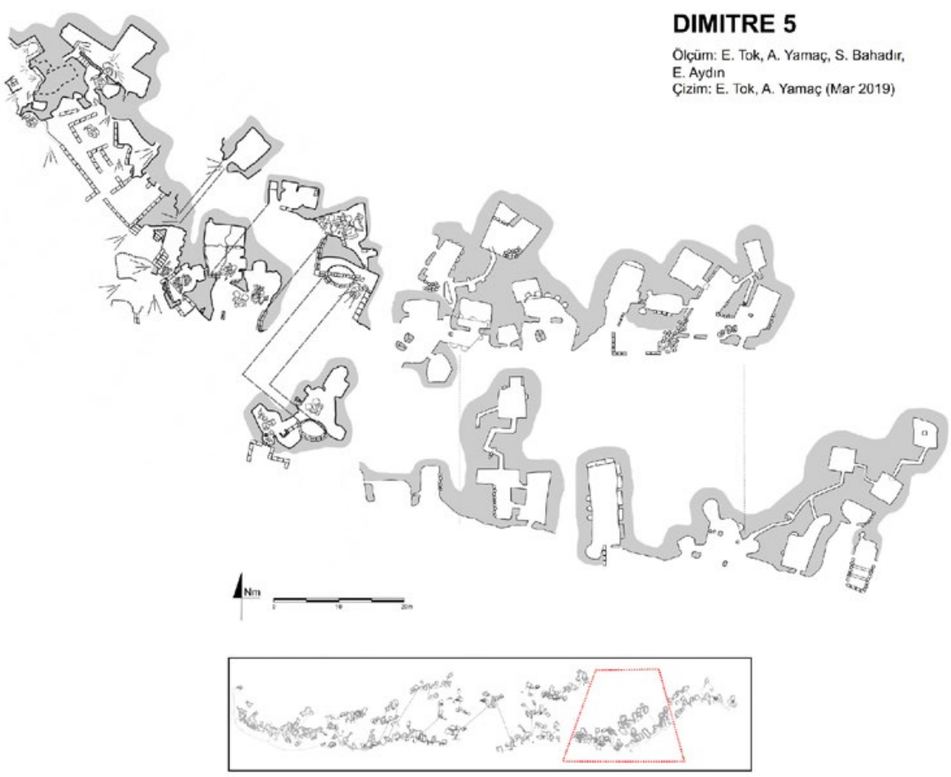

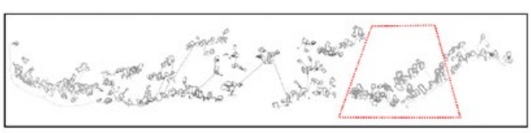

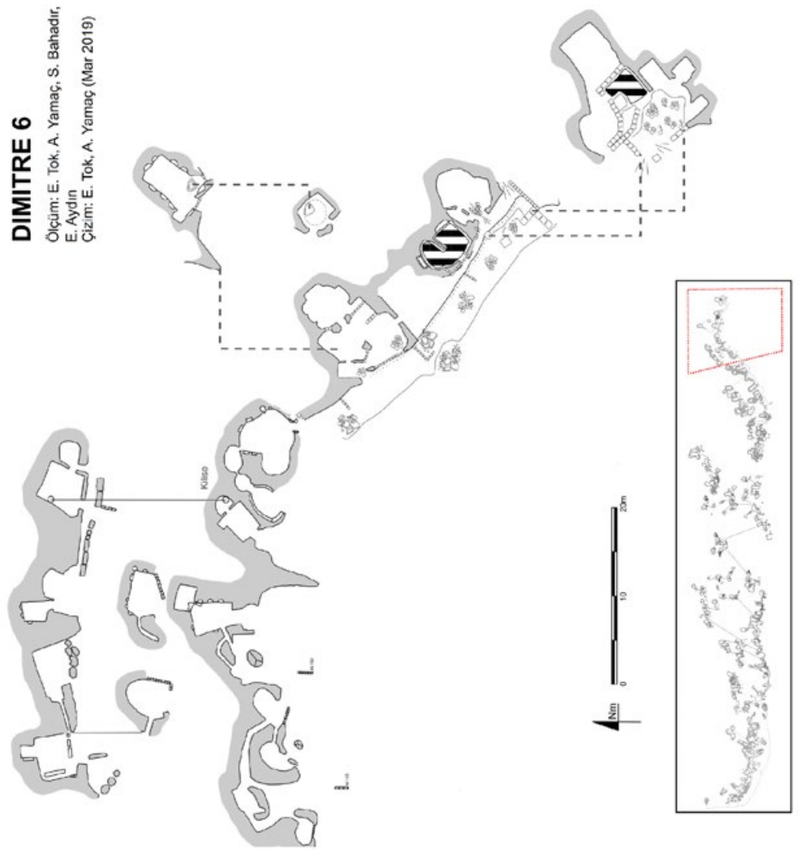

VEKSE

Koramaz Vadisi'nin Dimitre'den bir sonraki durağı ise 2.5 km batıda bulunan ve tüm bu vadinin en ufak köyü olan Vekse. Koramaz Vadisi'nin güney yamacında, Kanlıhöyük Tepesi'nin eteklerinde kurulu olan bu yerleşimin yüzlerce yıllık olduğu bilinmektedir ve misafir olduğumuz bir evin altında bulunan yeraltı şehri de bunun bir ispatıdır. Vadinin karşı yamacı ise yaklaşık 10 m yüksekliğinde, boydan boya bir duvar gibi uzanan kırmızı renkli volkanik kayaçla kaplıdır. Bu kayalık duvardaki sayısız kaya yerleşiminin pencere ve kapı deliklerinden esinlenen Vekseliler buraya "Yedi Delikler" ismini vermişler.

Vekse, yapısal açıdan Ağırnas'a ve Küçük Bürüngüz'e çok benziyor: Vadinin bir yamacında bugünkü köy, diğer yamacında ise kaya yerleşimleri var. Normal koşullarda vadi duvarındaki kaya yerleşimlerinin köyün kendisinden daha eski olması beklenirken Vekse'de, aynen Ağırnas'da olduğu gibi, hem köyün içinde hem de vadi duvarındaki yerleşimlerde yeraltı savunma yapıları ve kaya oyması kiliseler mevcut. Bu da; Ağırnas gibi, Vekse'nin de en azından X. – XI. yüzyıllara kadar Koramaz Vadisi'nin her iki yamacında birden yaşamaya devam ettiğini gösteriyor.

Vekse'de Koramaz Vadisi'nin içi tarımsal açıdan çok zengin. Aynı vadideki diğer tüm yerleşimlerden farklı olarak burada vadinin her iki yamacı da teraslanmış ve meyve – sebze tarımı yapılıyormuş. Vekse'lilerin 'kama' dedikleri bu teraslarda yapılan tarım bugün eskiye oranla hayli azalmış olsa da hala devam ediyor.

Osmanlı Devleti'nin önemli bir sancağı olan Kayseri'nin tahrir defterleri 600 yıl öncesine dek uzanmaktadır. Dolayısıyla; 1500 lü yıllardan bu yana Koramaz Vadisi'ndeki tüm bu köylerde yaşayan nüfusu biliyoruz. 1830 yılından sonraki kayıtlar ise çok daha kapsamlıdır. O yıllarda Ağırnas, Dimitre, Vekse ve Isbıdın köylerinde temel eğitim veren okullar vardı. Çocuklarına bu 'temel eğitim' den fazlasını isteyen aileler ise onları Kayseri'ye ve İstanbul'a gönderiyorlardı. Hem bu eğitime gidenlerin gittikleri şehirlerde kalmaları hem de köylerin zengin eşrafının şehirlere göçmesi sonucu köyler boşalmaya başlamıştı. Eski kayıtlar, 19. yüzyılda Kayseri'de yaşayan zengin Hıristiyanların bu köylerdeki eski evlerini yazın geldikleri birer sayfiye evi olarak kullandıklarını belirtmektedir.

Başka yerlere göç etmiş olsalar bile, bu köylerin eski sakinlerinin gönüllerinin hep eski köylerinde olduğuna dair somut belgeler vardır. İstanbul'da yaşayan

Vekse'liler tarafından kurulan 'Vekse Yardım Derneği'nin 1890'lı yıllarda köyün sokaklarına kaldırım döşettiğini, çeşmeler yaptırdığını ve Koramaz Vadisi'nde, değirmenin yanında bulunan ve bugün de kullanılan taş köprüyü inşa ettirdiğini biliyoruz.

Ağırnas ve Dimitre'den farklı olarak, Koramaz Vadisi'nin Vekse önünde uzanan duvarlarında fazla bir kaya yerleşimi bulunmamaktadır. Kuzey ve güney duvarlarında tespit edilmiş toplam kaya oyması yapı sayısı sadece 12'dir ve olasılıkla tüm diğer kaya yapıları mevcut köyün yeni evlerinin altında kalmıştır.

VEKSE KUZEY DUVARI
Vekse Köyü, Melikgazi, Kayseri
Çizim: Ali Yamaç (Nisan 2018)
VEKSE 3
VEKSE YAPI
VEKSE 2
VEKSE GUVERCINLIK
VEKSE 5
0
30
60 m
Nm
o'mag

Vekse 4
Vekse 5
Vekse 2
Vekse 3
Güney Kaya Yapıları

VEKSE KAYA KİLİSESİ NO: 1

Vekse'nin 400 m kadar güneydoğusunda, Koramaz Vadisi'nin dışında kalan kayalık bir tepenin üzerinde bulunan bu büyük kaya kilisesi oldukça farklı bir mimariye sahiptir. Doğu – batı aksında uzanan dikdörtgen planlı yapıya kuzey yönünde açılmış bir kapıdan girilmektedir. Girişin tam karşısında, güney duvarına kazılmış, önünde bir mezar bulunan küçük apsisin dışında nefte karşılıklı iki duvarda nişler mevcuttur. Kemerli tonozlarla desteklenmiş yüksek kubbe nispeten sağlam durumdadır. Kilisenin tümünde ve nal şeklinde kazılmış ana apsis duvarlarında herhangi bir fresk mevcut değildir. Normal bir kilisede bulunması beklenen iki yan koldan sadece güneye bakan tek bir transept mevcuttur ve bu transeptte bir yan apsis daha vardır. Olasılıkla, kuzey kısmındaki kaya bloğu sol transept kazılmasına izin vermeyecek kadar ince olmalıdır.

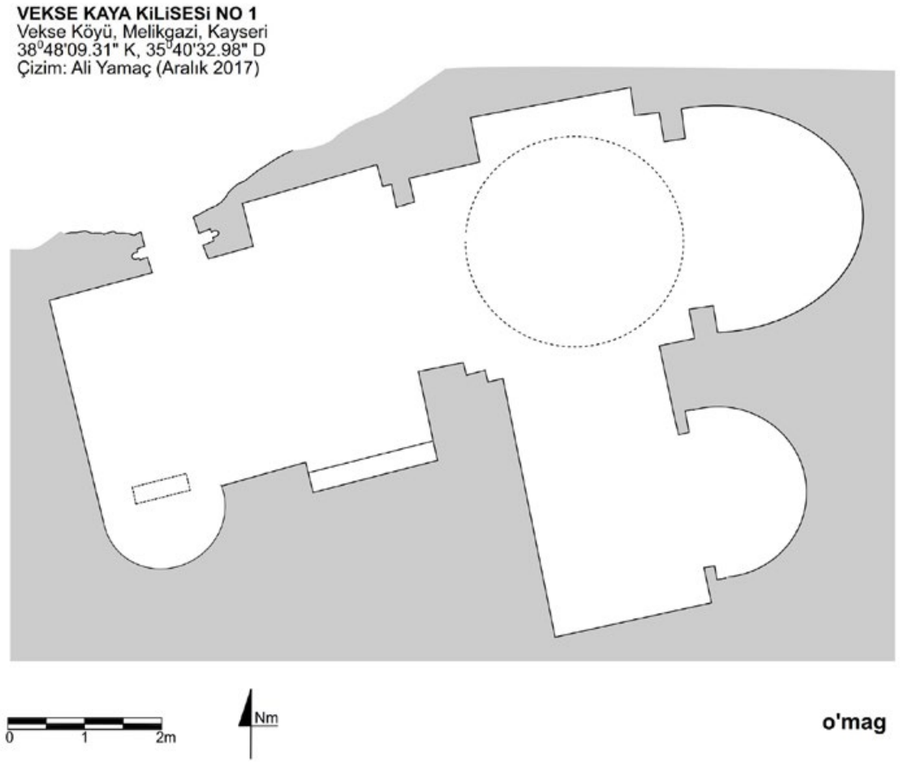

VEKSE KAYA KİLİSESİ NO: 2

Günümüz Vekse yerleşiminin kuzeyinde, Koramaz Vadisi'nin kuzey duvarı boyunca beş farklı kaya oyması yapı mevcuttur. Bu yapıların üçü kilise, diğer ikisi ise oldukça büyük ve kullanım amacı çok belirgin olmayan yapılardır. Tarafımızdan Vekse Kaya Kilisesi No 2 olarak isimlendirilen bu, nispeten büyük kilise bir kaya oyma yapının ana kayanın doğal formuna adapte edilmesinin güzel bir örneğidir. Tek sütunla desteklenmiş 3.8 x 6 m ölçülerindeki nefin doğusundaki kayada iki adet yuvarlak kemerli niş mevcuttur. Ana apsis ise batısında bulunan yan apsise bir geçitle bağlanmaktadır. Her iki apsisin önünde basit birer templon duvarı mevcuttur. Görünürde hiçbir fresk kalıntısı olmayan bu kiliseyle aynı yamaçta bulunan Vekse Kaya Kilisesi No 3 arasındaki toplam uzaklık 200 m kadardır.

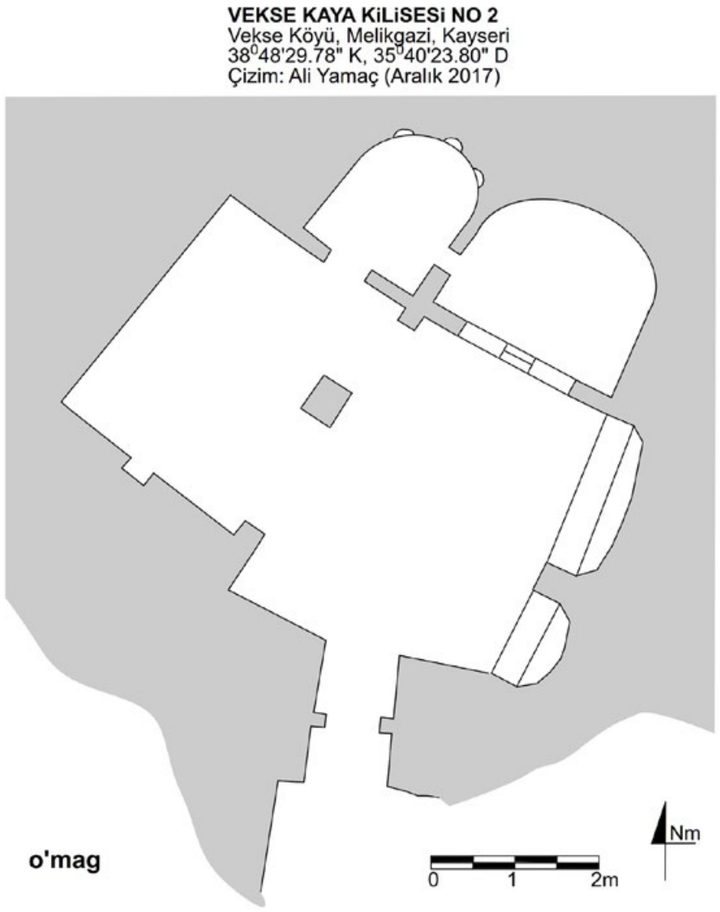

VEKSE KAYA KİLİSESİ NO: 3

Vekse'de bulunan kaya kiliseleri arasında en fazla tahrip olmuş yapı olasılıkla bu kaya kilisesidir. Tek apsisli, nefi destekleyen sütunlarının sadece ikisi sağlam kalmış, 8 m ana aks uzunluğuna sahip bu ufak kilise zaman içinde o denli büyük değişimler ve tahribatlar yaşamış ki orijinal mimarisini tahmin edebilmek bile çok zordur. Öte yandan, güney duvarı ve bu duvarda yer alan nişleri orijinal kabul edersek kilisenin asimetrik mimarisi de oldukça ilginçtir. Girişin doğusunda duvara oyulmuş, hemen hemen birer metre çapında, amacı belirsiz olan iki girinti ise kilisenin orijinal mimarisine ait değildir ve olasılıkla daha sonraki bir tarihte, kilise güvercinliğe çevrilirken kazılmış olmalıdır. Girişin tam karşısına denk gelen duvardaki güvercin yuvaları ve apsisin önündeki baca bu faaliyetin delilleridir. Olasılıkla asıl amaç, bu kaya kilisesinin kuzeydoğusuna kazılmış, 6 m çapa sahip büyük güvercinliği bir delikle kilisenin apsisine bağlayıp kiliseyi de güvercinliğe çevirerek daha fazla verim elde etmekti. Kilisenin apsisinin güney duvarının çökmesi ve yapının bu noktada tümüyle yer yüzüne açılması bu projeyi engellemiş olmalıdır.

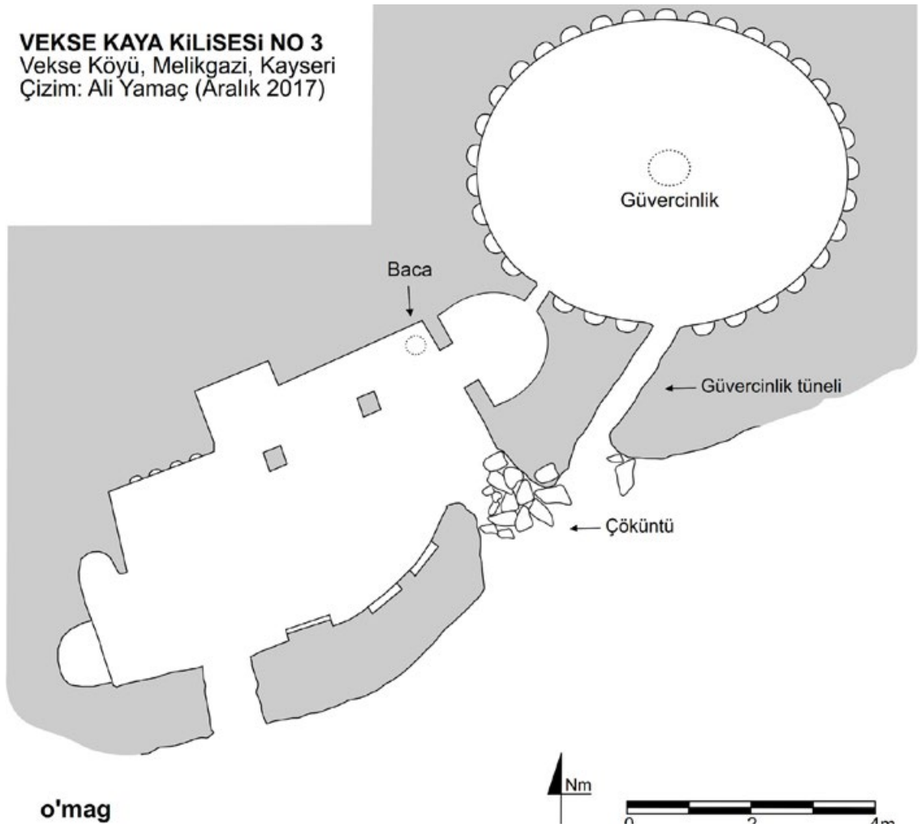

VEKSE KAYA KİLİSESİ NO: 4

Vekse'nin kuzey kayalığının dışında yer alan bir diğer kilise ise köyün doğusuna, Koramaz Vadisi'ne doğru devam eden ve kayalık yamacın yanından geçen yolda bulunan bu yapıdır. Hem köyün, hem de kuzeydeki kayalık duvarın oldukça uzağında kazılmış bu kilisenin ana girişi çökmeler ve hafriyatla kapanmış durumdadır. Kayalıkta, yaklaşık 2 m yüksekte bir delikten girilebilen kilisenin apsisinde de çökme mevcuttur. Yaklaşık 8 m uzunluğa sahip bu yapının nefine paralel ve aynı uzunluğa sahip ikinci bir galeri daha bulunmaktadır. Neften ana kayaya oyulmuş iki sütun/blokla ayrılan bu galeri bir tür yan nef olmalıdır.

VEKSE KAYA KİLİSESİ NO: 5

Vekse'nin kuzey kayalığında doğuya doğru en son yapı Vekse Kaya Kilisesi No 5'tir. Yamacın üstünde, hemen hemen kaya duvarın ortalarında yer alan bu kiliseye oldukça düzgün kazılmış ve duvarlarında nişler bulunan kaya oyması bir avludan geçilerek girilmektedir. 7.5 m uzunluğa sahip kilisenin her iki duvarında dikdörtgen planlı ve kemerli üç büyük niş mevcuttur. At nalı şeklindeki apsisin doğu duvarında yine ana kayaya oyulmuş bir sunak vardır. Kilisenin içinde, batı yönünde kazılmış ve bir havalandırma bacasına sahip, kareye yakın planı olan odanın amacı ise belirsizdir. Zemini tavandan dökülen hafriyatla dolu olan bu odanın duvarlarında niş mevcut değildir.

VEKSE KAYA KİLİSESİ NO 5
Vekse Köyü, Kayseri
Çizim: Ali Yamaç (Nisan 2018)

VEKSE KAYA YERLEŞİMİ

Koramaz Vadisi'nin bu kısmında bulunan sayısız kaya yerleşimi içinde bu; ana kayada üç etkileyici penceresi olan yapı oldukça dikkat çekicidir. Daha önce değinilen 2 ve 3 nolu kiliselerin arasında bulunan bu yapının, hem 'salon' denilebilecek kadar büyük dört odası olması, hem de kuzey odası hariç hiçbir odanın duvarında niş bulunmaması bir mesken olmadığını düşündürse de, büyük emeklerle ve oldukça ihtimamlı bir işçilikle kazılmış bu yapının işlevi belirsizdir. Girişte karşılaşılan ilk mekan 29 m², bunun kuzeyindeki diğer mekan ise 25 m²'dir ve sadece bu iki oda bile bir kaya oyma 'mesken' için gereksiz derecede büyüktür. Giriş mekanının ortasında bulunan hafriyat tavan çöküntüsü değildir ve olasılıkla daha geç bir tarihte dışarıdan buraya taşınmış, orta pencere de aynı dönemde örülerek kapatılmış olmalıdır. Giriş odasından farklı olarak, tavanı beşik tonoz şeklinde kazılmış kuzey odasının güney duvarında iki tane birer metre eninde ve derin niş mevcuttur. Duvarlarında ve tavanında ciddi çatlaklar olan ve çökme tehlikesi bulunan bu odanın yüzeye açılan bir havalandırma bacası da vardır. Doğu kısmındaki nispeten yeni ve düzgün taş duvarları göz önüne alarak, batıdaki odadan sonra bir geçitle ulaşılan güneybatıdaki son odanın ana yapıdan daha geç bir tarihte kazıldığını varsayabiliriz.

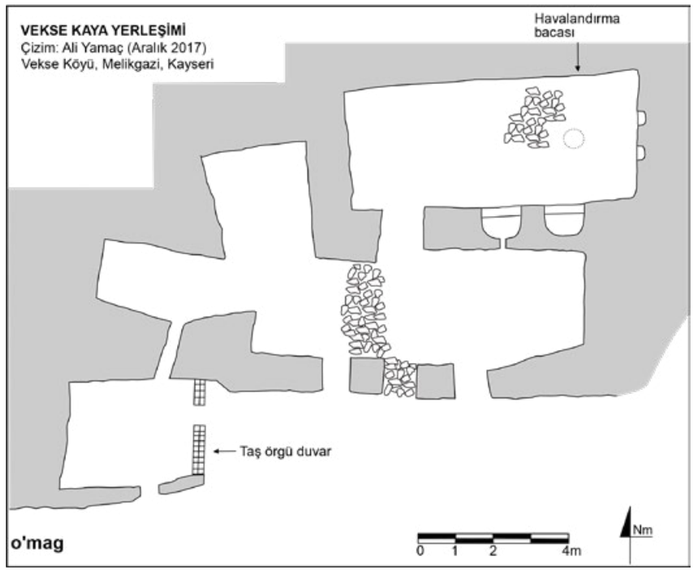

VEKSE GÜVERCİNLİK

Vekse Kaya Kilisesi No 2 nin yaklaşık 50 m kadar doğusunda yer alan bu yapı daha sonraki dönemlerde güvercinlik olarak kullanılmaya çalışılmışsa da asıl kazılma amacının mesken olduğunu düşünebiliriz. Üç kata yayılmış bu büyük yapının giriş ve orta katlarında tavan / taban göçükleri mevcuttur. Ayrıca, orta katında tavandan kopan çok büyük kaya blokları duvarlarına güvercin yuvaları oyulmuş iki büyük odanın girişlerini neredeyse tıkamış durumdadır. Bu kattan batıya, bir üst kata doğru devam eden tünel savunma amaçlı kazılmış olmalıdır. Her ne kadar tünelde bir kapı taşı mevcut değilse de bu taşın yerleşebileceği bir 'operasyon odası' mevcuttur. Bu tünel, ön duvara açılmış bir penceresi de olan, ters L şeklinde büyük bir salona ulaşmaktadır. Pencere bu yapının giriş kotundan 7 m yüksektedir. Bu salonun batısına doğru devam eden bir diğer tünel ise 6.5 m sonra ufak bir oda ile sonlanmaktadır.

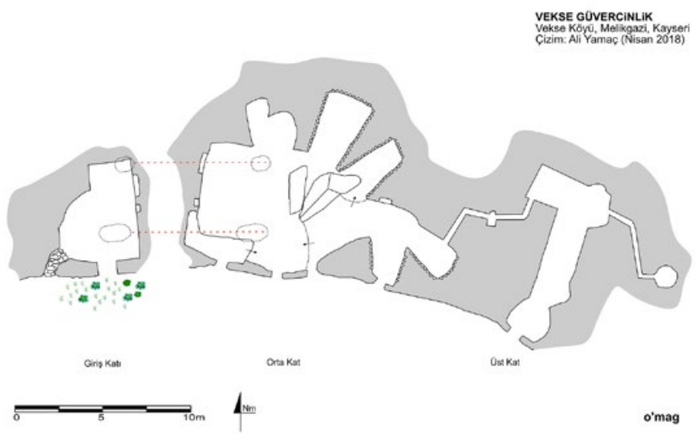

VEKSE GÜNEY DUVARI YAPILARI

Vekse'nin Koramaz Vadisi'ne inen yolu üzerinde, köyün son evinden 50 m kadar sonra yüksek bir kaya duvar mevcuttur. Yer yer 14 m yüksekliğe ulaşan ve batıya doğru 500 m kadar devam eden bu duvarın köye yakın kısmına kazılmış dört farklı kaya oyması yapı mevcuttur. Doğuya doğru ilk yapının; geniş bir avlunun ardından ulaşılan, basamaklı bir girişi olan tek büyük bir odası ve odanın girişe göre karşı duvarına kazılmış tek büyük nişi ile bir besi yeri veya depo olmadığını düşünüyoruz.

Diğer yandan, bu ilk yapıdan 24 m sonra karşımıza çıkan ikinci kaya oyması yapının ise bir besi yeri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yapının girişteki ilk odası nispeten düzgün kazılmışsa da bu odadan doğuya doğru devam eden ve zemini alüvyonla dolu olan ikinci kısım oldukça kaba bir işçiliğe sahiptir.

İkinci yapının 8 m batısında bulunan ve dar bir tünelle başlayan üçüncü yapı ise olasılıkla yarım bırakılmış bir savunma yapısı olmalıdır. 7.5 m uzunluğunda ve 90 cm genişliğindeki bu tünel 40 m² büyüklüğünde bir odaya açılmaktadır. Tünelin odaya açıldığı noktada girişi kapamak için kullanılan kapı taşının destek bloğuna benzer bir kaya bloğu mevcuttur. Öte yandan, aynı odaya ulaşan ve ilk tünele paralel ikinci tünel ise oldukça işlevsizdir.

Vekse güney duvarında bulunan dördüncü ve son yapı ise bir güvercinliktir. Koramaz Vadisi'nde; Subaşı'ndan Isbıdın'a dek kayalara oyulmuş sayısız güvercinlik mevcuttur ama bunların hiçbirisini Vekse'deki bu güvercinliğin işçiliği ve güzelliği ile karşılaştırabilmek mümkün değildir. Üç kademede yaklaşık 18 m² alana sahip, tavanı tek bir sütunla desteklenmiş bu küçük yapının sadece ana gövdesi değil, nişlerinde dahi gözlenen özenli işçilik, bu yapının güneybatı köşesindeki baca açılarak bir güvercinlik haline getirilmeden çok önce, Roma Dönemi'nde bir columbarium olarak kazıldığını düşündürmektedir.

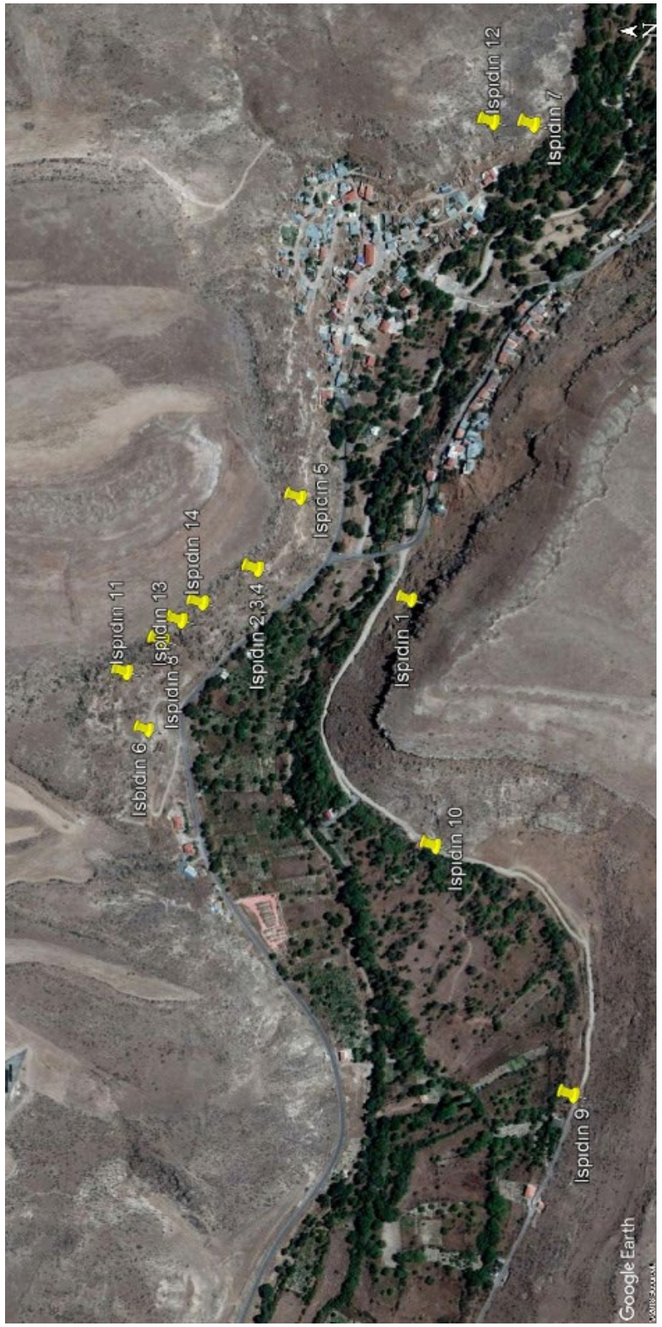

ISBIDIN

İsmi 1960 lı yıllarda değiştirilen ve bugün Bağpınar ismini taşıyan bu köy Koramaz Vadisi'nin en batısında yer alan, bir anlamda vadinin son köydür. Vadideki diğer tüm köylerin aksine Bağpınar, vadinin güney değil, daha az eğimli olan kuzey yamacına kurulmuştur.

Başbakanlık Arşivi'ndeki Tahrir Defteri kayıtlarına göre bu köyün 1500 yılında yapılan sayımında toplam 19 hane tespit edilmiş ve bu hanelerin 15'inin gayrimüslim olduğu belirtilmiştir. 1520 sayımında ise hane sayısının 35'e çıktığı, gayrimüslim hane sayısının ise 23 olduğu bilinmektedir. 1831 yılı kayıtlarında ise köyde mevcut 94 hanenin tümü Müslüman'dır. Koramaz Vadisi'nde bulunan diğer köylerde olduğu gibi Isbıdın'da da en yaygın meslek grubunun nakkaşlık olduğu ve yüzyıllar boyunca bu köylerin esnafının yapı işlerinde çalışmak üzere İstanbul ve başka şehirlere göç ettikleri bilinmektedir.

Köyün, Koramaz Vadisi'nin her iki duvarına kazılmış 14 farklı kilisesi vardır. Bu denli ufak bir köyün bu kadar çok kilisesi olması ne denli garipse, aynı kayalık yamaçta 3 -4 ufak kaya oyması yapı dışında fazla bir mesken vs. olmaması da aynı derecede gariptir. Vekse'de gözlemlediğimiz gibi, Isbıdın'da da tüm eski kaya oyması yerleşimlerin bugünkü köy yapılarının altında bulunması olasıdır. Öte yandan, böyle olduğunu varsaysak bile, 1500 yılında 19 hane olan bir köyün X. – XI. yüzyıllarda kayalara kazınmış 14 kilisesi olmasını açıklayabilmek zordur.

ISBIDIN KAYA KİLİSESİ NO: 1

Isbıdın Köyünün güneybatısında, Koramaz Vadisi'ni geçen köprünün yanındaki kayalık sırtta bulunan bu küçük kaya kilisesi Kayseri'de şimdiye dek rastladığımız yegane freskli kilise idi. Kilisede sadece son bir yıl içinde gözlemlediğimiz defineci tahribatı inanılmaz boyutlardadır. Öyleki; Prof. Nilay Çorağan Karakaya'nın 2013 yılında Kayseri Ansiklopedisi C. 3 sayfa 248'de "Isbıdın Kaya Kilisesi" başlığıyla yayımladığı ve aşağıda alıntıladığımız maddesinde bahsi geçen fresklerin neredeyse tümü artık yok olmuştur.

"Kilise, Isbıdın (Bağpınar) köyünü içine alan vadide, köyün batısında, vadinin güney yamacında yer alır. Kilisenin bulunduğu Isbıdın köyüne 3 km mesafededir. Yol seviyesinden 15 m kadar yükseklikteki yamaca oyularak yapılmıştır. Kilise mimarisi, tipik haç plan şemasındadır. Kuzeyde küçük bir narteks yer alır. Haç kollarının birleştiği merkezi bölüm kare planlı olup, üzeri pandantiflerle geçilen kubbe ile örtülüdür. Dikdörtgen şeklinde ve beşik tonozla örtülü haç kolları boyut olarak farklılık göstermektedir.

Kilisenin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşe odaları vardir. Bemayı olusturan haç kolunun doğusunda, yarım yuvarlak apsis ve kuzeydoğuda prothesis yer alir. Kilisenin güneyinde köşe odaları ile güneydoğuda diakonikon hücresinin bulunmadığı dikkati çeker.

Kilisenin duvar ve örtü sisteminde duvar resimleri mevcuttur. Yapıda; Müjde, Meryem'in Elizabeth'i Ziyareti, Beytüllahim'e Yolculuk, İsa'nin Doğumu ve İlk Banyosu, Üç Çobana Meleğin Görünmesi ve Üç Müneccim Kralın Gelişi, İsa'nin Mabede Takdimi, Vaftiz, Lazarus'un Dirilişi, İsa Çarmıhta ve Çarmıhtan İndiriliş, Anastasis (İsa'nin Cehenneme İnişi), İsa'nın Göğe Yükselişi, Koimesis (Meryem'in Ölümü) gibi İncil ve Apokrif kaynaklı sahneler ile Eleousa ve Hodegetria Meryem'den oluşan sembolik tasvirler, tek aziz piskopos ve martir figürleri vardir. Duvar resimleri XI-XIII. yüzyıllara tarihlenmektedir."

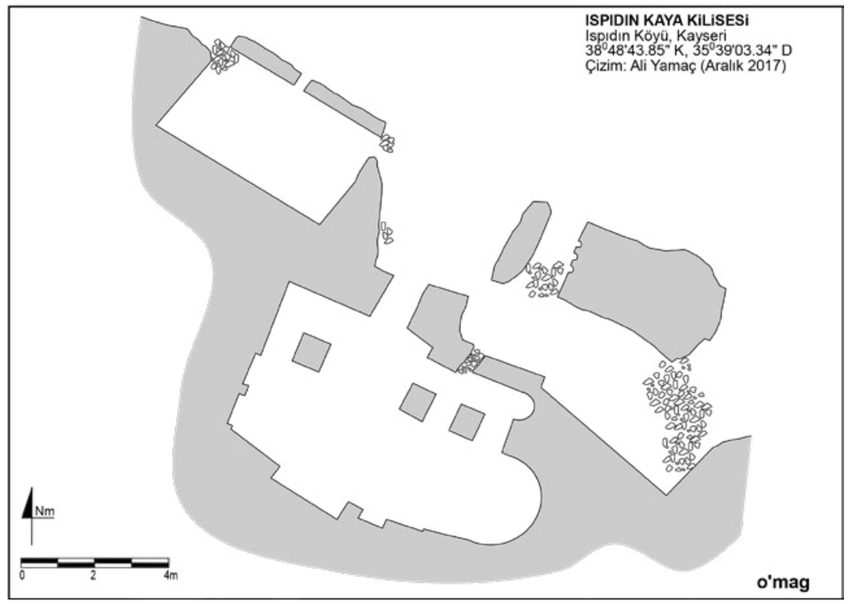

ISBIDIN KAYA KİLİSELERİ NO: 2, 3 VE 4

Isbıdın Kaya Kilisesi No 1'in kuzeyinde, köprünün tam karşısındaki kayalık yamaçta birbirlerinden 10-15 m ile ayrılan ve mimari açıdan birbirlerine çok benzeyen üç kilise bulunmaktadır. Batı yönündeki 2 numaralı kilise, diğer ikisi gibi, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda ve amorf dikdörtgen planlıdır. Tavan beşik tonozludur ve at nalı şeklindeki apsisin önünde açılan defineci çukuru dolayısıyla naos hafriyatla doludur. Kısmen duvarlarda ve arşitrav üstünde açılan sayısız küçük niş ve girişin karşında bulunan baca, kilisenin bir dönem güvercinlik olduğunu göstermektedir.

Bu kiliseden güneydoğuya doğru, yine aynı kayalık sırtta Isbıdın Kaya Kilisesi No 3 bulunmaktadır. 2 numaralı kiliseden farklı olarak, bu yapının batı girişinin önünde, daha sonraları güvercinliğe çevrilmeye çalışılmış bir narteks mevcuttur. Kilisenin hem güneyden, hem de narteksten girişi vardır. Naosun her iki duvarında birer, yuvarlak kemerli dikdörtgen niş bulunmaktadır.

Isbıdın Kaya Kilisesi No 3'ün 15 m kadar güneydoğusunda ise oldukça düzgün bir mimariye sahip narteksi ile birlikte Isbıdın Kaya Kilisesi No 4 bulunur. Yapı, diğer iki kilise ile aynı şekilde, at nalı biçiminde bir apsise ve beşik tonozlu bir tavana sahiptir.

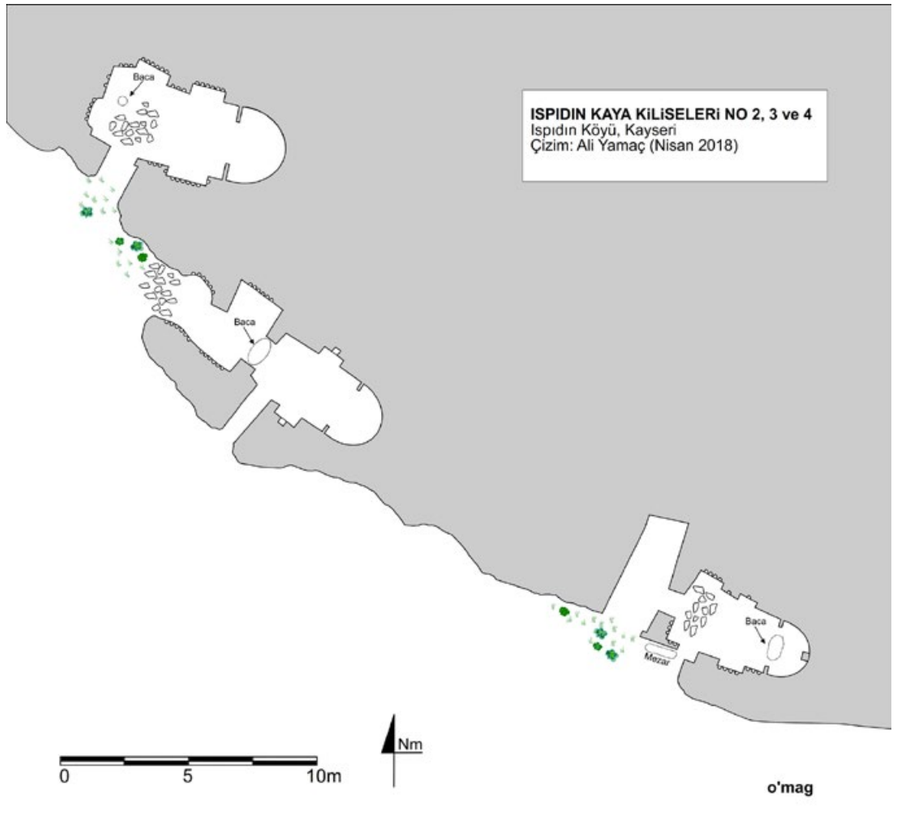

Isbıdın Kaya Kilisesi No 2

Isbıdın Kaya Kilisesi No 2

Isbıdın Kaya Kilisesi No 3

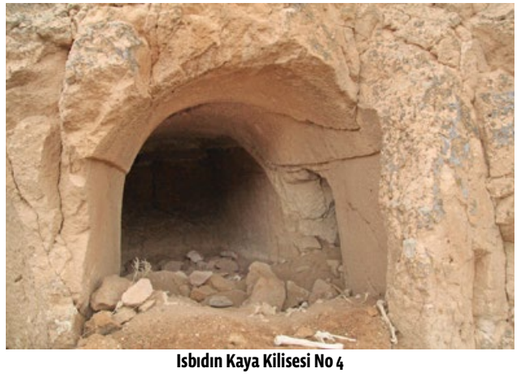
Isbıdın Kaya Kilisesi No 4

ISBIDIN KAYA KİLİSESİ NO: 5

Kiliseye, güney yönünde ve vadiye bakan kayalık yamaçta bulunan bir kapıdan girilmektedir. Yapı, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, 7.5 x 2.5 ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Yapının tavanı beşik tonozludur ve naosun kuzey duvarında yan yana sıralanmış dört adet kare biçimli, yuvarlak kemerli niş ve bir transept bulunmaktadır. Vekse Kaya Kilisesi No. 1'de de olduğu gibi, olasılıkla kilisenin güney kısmındaki kaya bloğu buraya bir transept kazılmasına izin vermeyecek kadar ince olduğu için tek transeptle yetinilmiştir.

Bugün hiçbir freski bulunmayan bu küçük kilisenin yegane özelliği apsis ile nefi ayıran pencereli templon duvarıdır. Erken Dönem Ortodoks kiliselerinde gözlenen bu mimari öğeye, ana kayaya oyma güçlüğü dolayısıyla Kapadokya kaya kiliselerinde fazla rastlanmamasına karşın sadece bu yerleşimde üç farklı kilisede birden gözlenmesi oldukça ilginçtir.

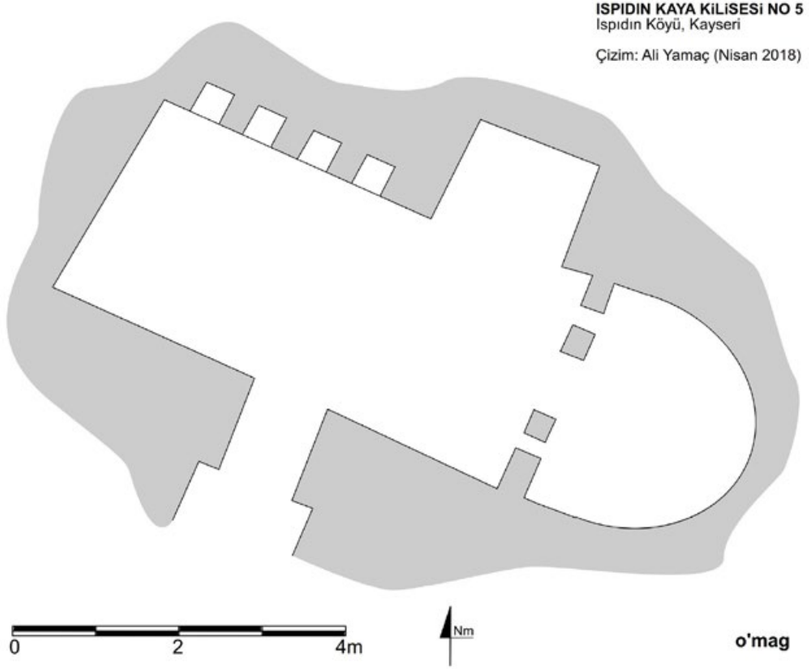

ISBIDIN KAYA KİLİSESİ NO: 6

Isbıdın Köyünün yaklaşık 600 m batısındaki bu kaya kilisesi kuzeydeki kayalık duvarın en son yapısıdır. Kilise, ana kayadan oyulmuş bir sütunla desteklenen tavanı ile oldukça büyük bir ön avluya sahiptir. Isbıdın Kaya Kilisesi No. 5'de olduğu gibi bu kilisede de pencereli bir templon bulunmaktadır. Narteks olarak da kabul edilebilecek giriş avlusunun tavanı düz olmasına karşın, kilise beşik tonozludur.

ISBIDIN KAYA KİLİSESİ NO: 7

Isbıdın'ın en doğu ucunda, kayalık bir yamaçta bulunan bu yapı kompleksi birbirine paralel olarak kazılmış beşer metre uzunluğunda iki küçük kilise ile, onlara dikey olarak kazılmış toplam 14 m uzunluğunda bir yapıdan oluşmaktadır. Mimari şekli ile Isbıdın Kaya Kilisesi No. 4'ü andırmakta ise de hem büyüklük, hem de çift kilisesiyle bu diğer yapıdan oldukça farklıdır. At nalı şeklinde apsislere sahip iki küçük kiliseyi (ya da şapeli) bir sütun/duvar ayırmaktadır. Girişe göre sağda, kuzey yönünde yer alan ikinci kilisenin kuzey duvarlarında, birisi molozlarla tıkalı iki derin kare niş mevcuttur. Kiliselerin batısında bulunan üç nişli büyük salonun yapılış amacı belirsiz olsa da 9x4 m ölçülerindeki bu ilk salonun ardından ulaşılan ve zemininde silo çukurları bulunan ikinci oda daha sonraki tarihlerde güvercinliğe dönüştürülmüştür.

ISPIDIN KAYA KiLiSESi NO 7
Ispıdın Köyü, Kayseri
Çizim: Ali Yamaç (Nisan 2018)

ISBIDIN KAYA KİLİSESİ NO: 8

Isbıdın'ın batısındaki kayalık yamaçta ve 11 numaralı kilisenin 60 m doğusunda bulunan, çökmeler ve kaçak kazılar dolayısıyla ciddi şekilde tahrip olmuş bu kaya kilisesi doğu-batı doğrultusunda, 8x3 m ölçülerinde, dikdörtgen bir yapıdır. Batıya bakan giriş kapısının iç kısmında tavanda çökmeler vardır ve apsis önündeki her iki templon sütunu da kırıktır. Nefin her iki duvarında bulunan simetrik ve kubbe tavanlı girintilerde beşer niş mevcuttur.

ISPIDIN KAYA KiLiSESi NO 6
Ispıdın Köyü, Kayseri
38^{0}48'54.30" K, 35^{0}38'56.45" D
Çizim: Ali Yamaç (Nisan 2018)

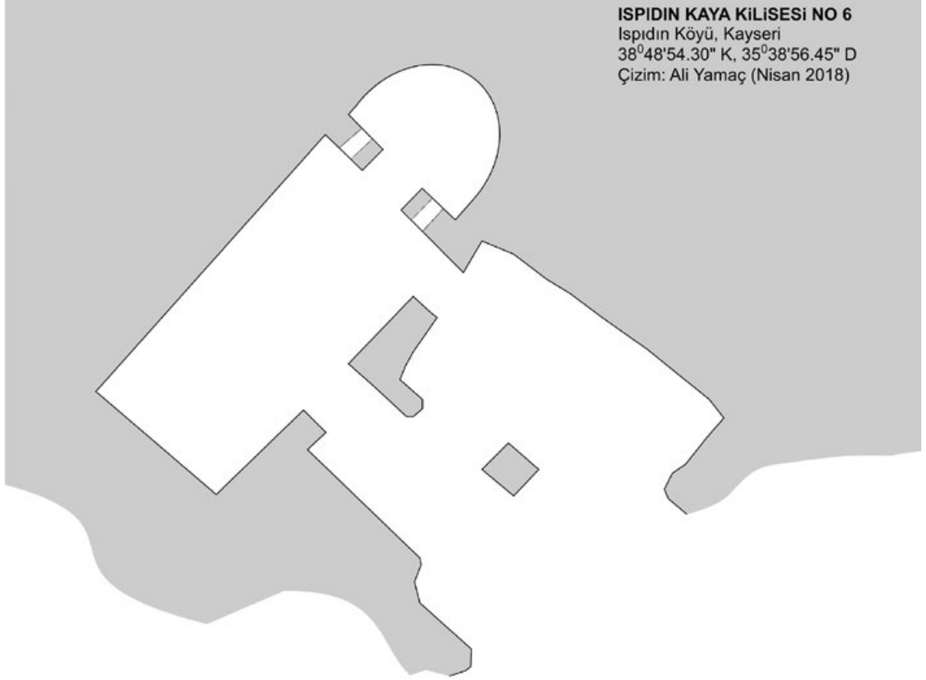

Isbıdın Kaya Kilisesi No 5

Isbıdın Kaya Kilisesi No 5

Isbıdın Kaya Kilisesi No 5

Isbıdın Kaya Kilisesi No 6

Isbıdın Kaya Kilisesi No 7

Isbıdın Kaya Kilisesi No 7

Isbıdın Kaya Kilisesi No 8

Isbıdın Kaya Kilisesi No 8

ISBIDIN KAYA KİLİSESİ NO: 9

Kilise, Isbıdın'ın 900 m kadar batısında, Koramaz Vadisi'nin güney yamacında bulunan tali bir yolun kenarındadır ve olasılıkla tüm bölgenin en çok tahrip olmuş kaya kilisesidir. Kuzeyden ufak bir kapıyla girilen kilisenin içi, batı duvarının altında, ana kayada kazılan defineci çukurunun hafriyatıyla tamamen dolmuş durumdadır. Hafriyat miktarının fazlalığı dolayısıyla kilisenin zemini belli değildir ve hatta duvar nişlerinin ölçüleri dahi kabaca alınabilmiştir. Nefin güney duvarında üç, giriş kapısının bulunduğu kuzey duvarında ise iki niş mevcuttur. Apsisin önünde, ana kayaya oyulmuş beş pencereli templon işlemesi şimdiye dek Kapadokya'da görülen yegane örnektir ve sadece bu özelliği bile bu küçük, harap olmuş kiliseyi emsalsiz kılmaktadır.

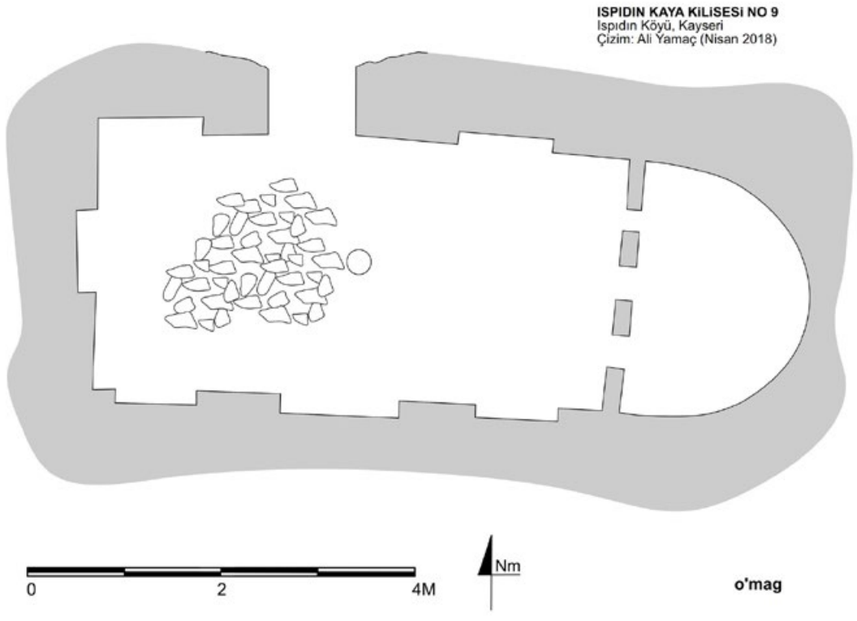

ISBIDIN KAYA KİLİSESİ NO: 10

9 numaralı kiliseden 300 m kadar önce, yine yol kenarında bulunan bu ilginç yapı, çift sütunla desteklenen tavanı kemerli akslarla bölünmüş amorf bir kare mimariye sahiptir. Bölgede görmeye alışık olduğumuz at nalı şeklindeki apsis bu kilisede mevcut değildir ve yapı olasılıkla dörtgen apsise sahip bilinen yegane örnektir. Öte yandan, sütunlar arasında tavanı boydan boya geçen geniş ve kalın kemerli akslara da bu tür kaya oyması kiliselerde fazla rastlanmamaktadır ve kaya oyması işçiliğinin zorluğu göz önüne alındığında bu tür mimari süslemelerden uzak durulması doğaldır. Yapının kuzey duvarında nerede ise kilisenin kendisi kadar büyük bir yan oda mevcuttur. Aynı tarz bir giriş güney duvarına da açılmışsa da hafriyatla tıkanmıştır.

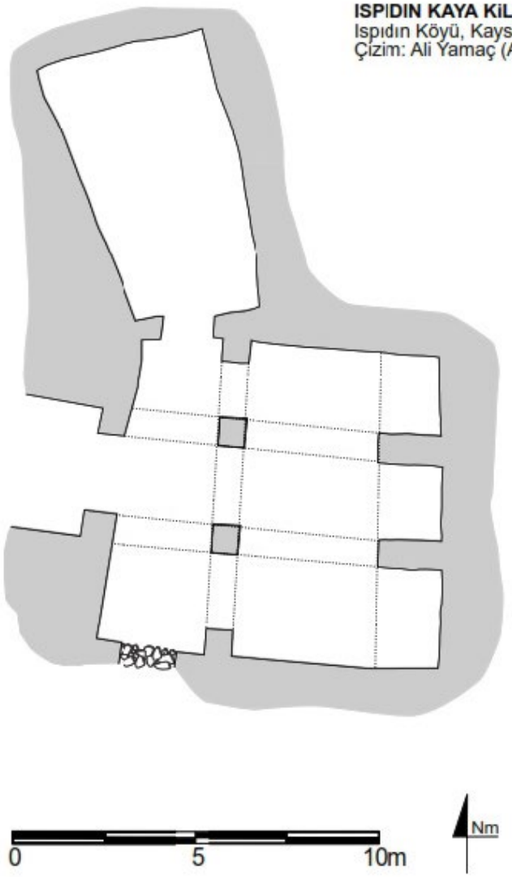

ISPIDIN KAYA KiLiSESi NO 10
Ispıdın Köyü, Kayseri
Çizim: Ali Yamaç (Aralık 2018)

ISBIDIN KAYA KİLİSESİ NO: 11

Isbıdın'da, Koramaz Vadisi'ne inen ana yol köprüden sonra batıya döner. Bu kısımda vadinin kuzeyindeki kayalıklarda yedi kilise bulunmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz, 6 numaralı kilisenin 100 m kadar doğusunda yer alan Isbıdın Kaya Kilisesi No 11, yaklaşık 3x6 m uzunluğunda bir kilise ile ondan ana kayaya oyulmuş bir sütunla ayrılan ve ölçüleri kiliseden daha büyük olan bir yan neften ibarettir. Yan yapının kuzey duvarında bulunan iki büyük odanın giriş deliklerinin ufaklığı ve zeminden yukarıda kazılmış olmaları ancak birer depo olarak kullanılabileceklerini düşündürmektedir. Kilisenin batısında yer alan ve ufak bir delikle kiliseye bağlanan yapı kiliseden daha sonra kazılmış olmalıdır ve çökmeler dolayısıyla tamamen harap durumdadır.

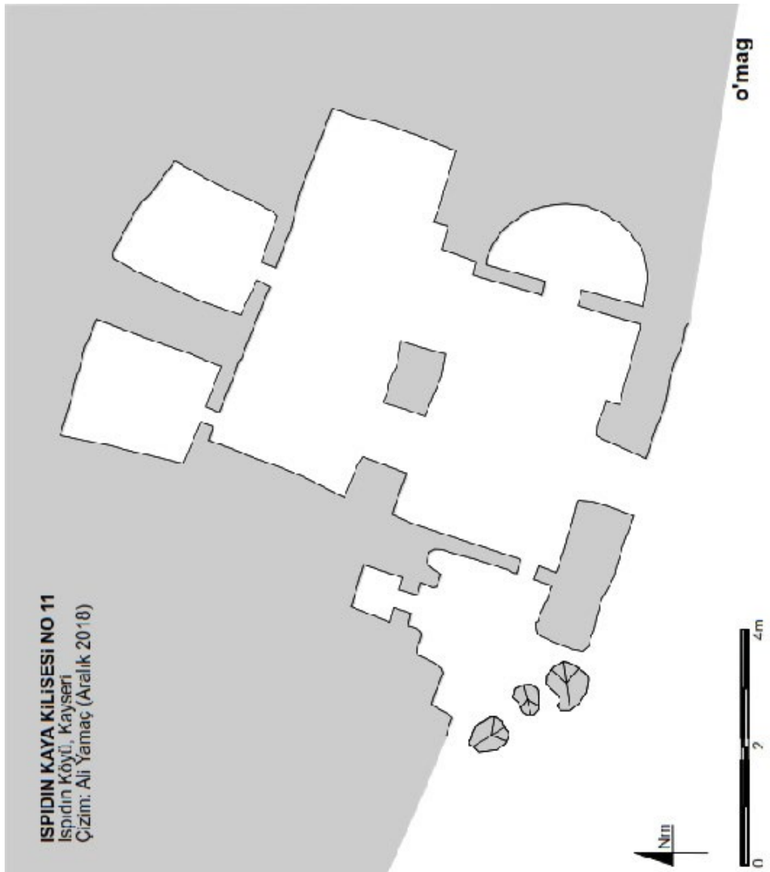

ISBIDIN KAYA KİLİSESİ NO: 12

Isbıdın'ın en doğu ucunda, 7 numaralı kilisenin 20 m kadar üstünde yer alan bu yapı bölgedeki bir diğer freskli kilisedir. Her ne kadar bugün bu fresklerden geriye ufak birkaç parça kalmışsa da tespit edilebilen birkaç insan motifi dikkat çekicidir. 3.5 x 8.5 m ölçüleriyle bölgedeki büyük kiliselerden birisi olarak kabul edilebilecek, beşik tonozlu ve at nalı şeklindeki apsisli bu yapı oldukça özenli bir mimariye ve işçiliğe sahiptir. Apsisin doğu duvarındaki sunak ana kayaya oyulmuştur. Büyük bir girişle kiliseye güneyden bağlanan ve aynı dönemde kazıldığı belli olan 3.5 x 4 m ölçülerindeki odanın işlevi ise belirsizdir. Güneybatı köşesi çökmüş olan bu odanın güney duvarında 1 m genişliğinde, mihrap benzeri bir girinti mevcuttur.

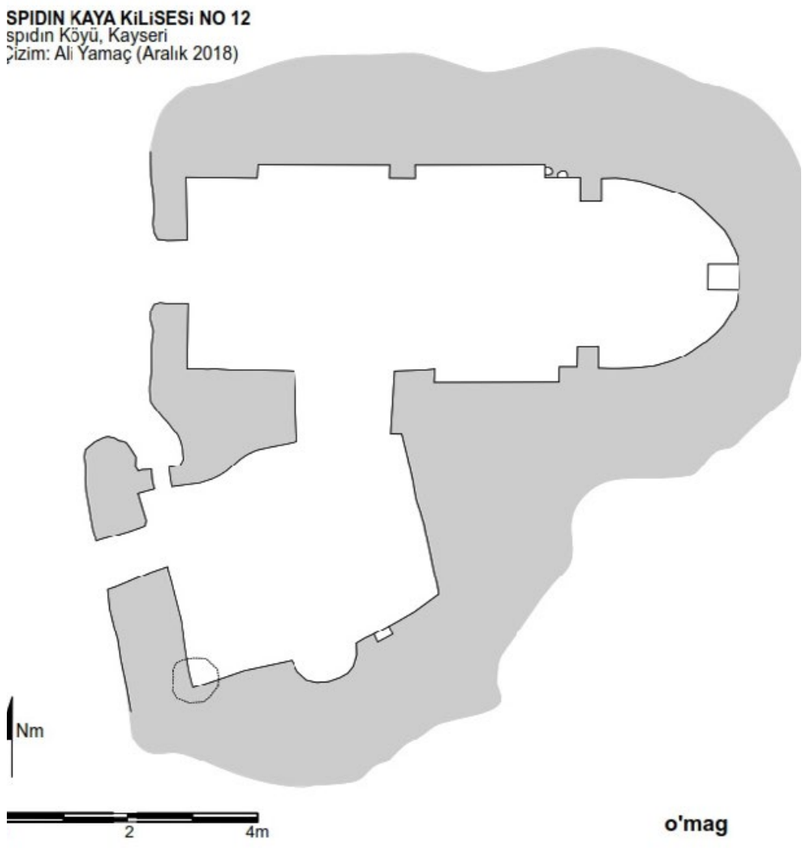

ISBIDIN KAYA KİLİSESİ NO: 13

Kayalık yamacın ortasında ve 8 numaralı kilisenin güneyinde bulunan bu kilisenin giriş kısmının çatısı çökmüştür. Kalan parçadan çatının beşik tonozlu olduğu anlaşılmaktadır. Oldukça sade bir mimariye sahip kilise 7.5 m uzunluğundadır. Neredeyse tümü molozla dolu olan nefte iki niş mevcuttur, at nalı şeklindeki apsiste veya duvarlarda herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

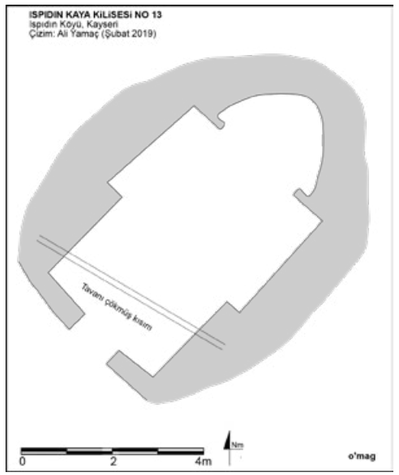

ISBIDIN KAYA KİLİSESİ NO: 14

13 numaralı kilisenin güney doğusunda bulunan bu yapı 12 numaralı kiliseye benzer şekilde bir kaya yerleşimi ile birlikte kazılmıştır. Olasılıkla kilise işlevinin bir parçası olan doğudaki bu yan yapıda ikisi küçük toplam dört oda mevcuttur. Duvarlardaki küçük nişler bir dönem, en azından bazı odaların güvercinlik olarak kullanıldığını göstermektedir. Girişteki ana oda bir geçitle kuzeydeki kiliseye bağlanmaktadır. 6.5 m uzunluğundaki kilise at nalı şeklinde bir apsise ve nefte tek nişe sahiptir. 13 numaralı kilisede görüldüğü gibi bu kilisenin de nefinin giriş kısmının çatısı çökmüştür.

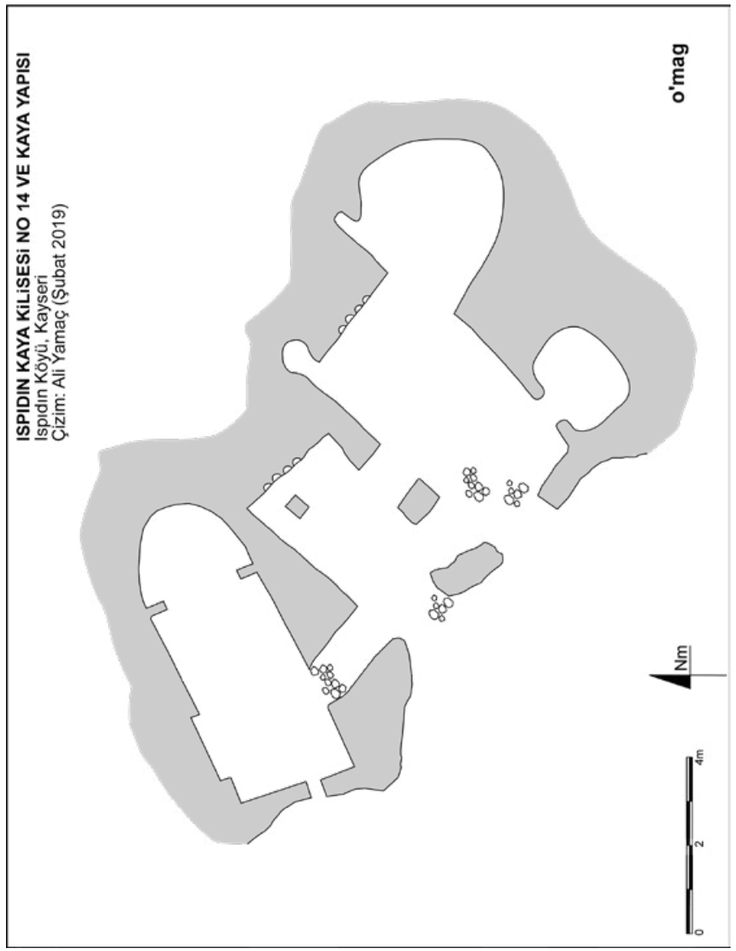

ISBIDIN KAYA YERLEŞİMİ NO: 1

Kuzey duvarının üst kısmında yer alan ve kayalara oyulmuş bir merdivenle grilen bu yapının tavanı üç sütunla desteklenmiştir. Ön cephesindeki çökmeler sebebiyle bugün işlevini tahmin etmek dahi mümkün değildir.

ISBIDIN KAYA YERLEŞİMİ NO: 2

Isbıdın kuzey duvarında ve 8 numaralı kilisenin altında yer alan beş yapılı bu kompleks mesken ve besi yeri olarak kullanılmış olmalıdır. Kompleksin en doğusunda bulunan 22 m² büyüklüğünde, düzgün bir işçiliğe sahip ve içinde hiçbir niş bulunmayan yapı ise bir tür depo olmalıdır.

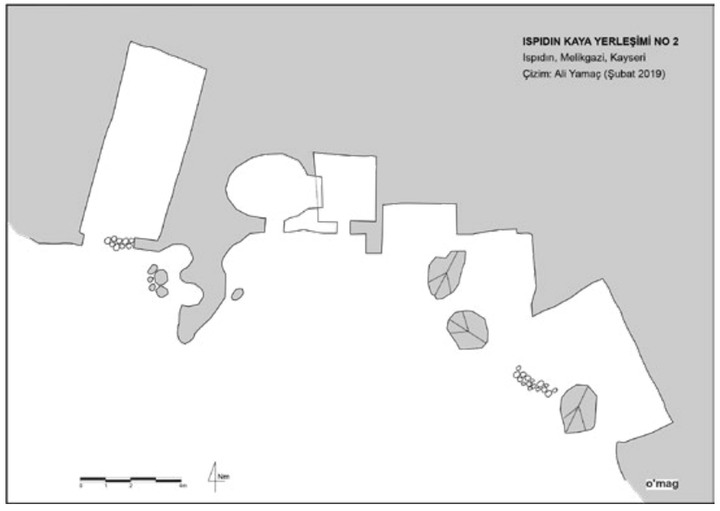

ISBIDIN KAYA YERLEŞİMİ NO: 3

4 numaralı kilisenin altında yer alan beş yapılı bu diğer kompleksin en önemli özelliği Isbıdın'da rastlanan yegane savunma yapısını içermesidir. Kompleksin doğusunda bulunan kısa bir tünelin ardından ulaşılan küçük bir odadan devam eden ikinci tünel ne yazık ki tıkalıdır. Aynen 2 numaralı komplekste olduğu gibi bu kompleksin en doğusunda da 26 m² genişliğinde, oldukça büyük bir yapı mevcuttur. Küçük bir iç odası da olan ve depo olma olasılığı bulunan bu yapı dışında büyük oranda çökmüş olan diğer üç yapının işlevi ise belirsizdir.

TEŞEKKÜR

- Koramaz Vadisi'nin hem korunması, hem de tanıtılmasına yönelik yoğun desteği dolayısıyla Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Memduh Büyükkılıç'a,
- Bu projeye katkıları ve bu projeden bağımsız olarak, Türkiye'nin kültürel mirasının geleceğe aktarılmasına yönelik inanılmaz çabaları dolayısıyla ÇEKÜL Vakfı Başkanı Sayın Prof. Metin Sözen'e,
- Yıllardır devam eden bu proje sırasında tüm sorunlarımıza çözüm bulması ve yol göstermesi dışında, hiçbir çalışmamızda bizi yalnız bırakmayan, sevgili dostumuz, ÇEKÜL Vakfı Kayseri Koordinatörü Sayın Prof. Osman Özsoy'a,
- Projenin başından bu yana geçen yıllar boyunca desteğini ve ilgisini her daim hissettiğimiz Kayseri Büyükşehir Belediyesi Başkan Vekili Sayın Serdar Altuntuğ'a,
- Tüm enerjisiyle kendini Koramaz Vadisi'ne adayan, engin bilgisi ve tecrübesiyle her çalışmamızda vazgeçilmez rehberimiz olan Sayın Bilgin Yazlık'a,

yürekten teşekkürü bir borç biliriz.

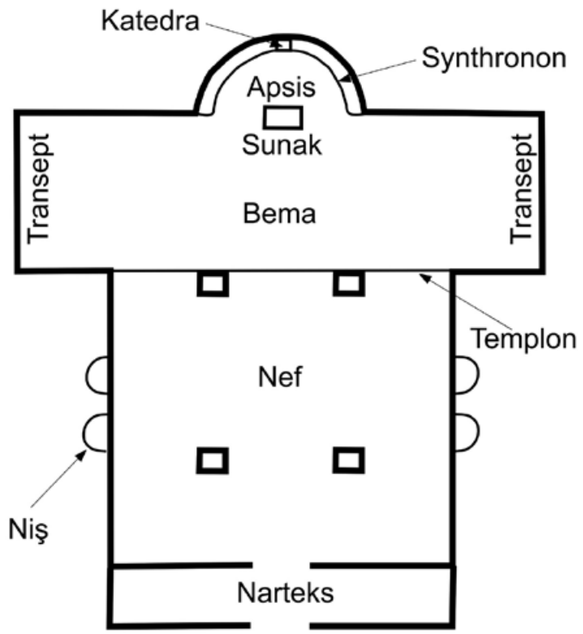

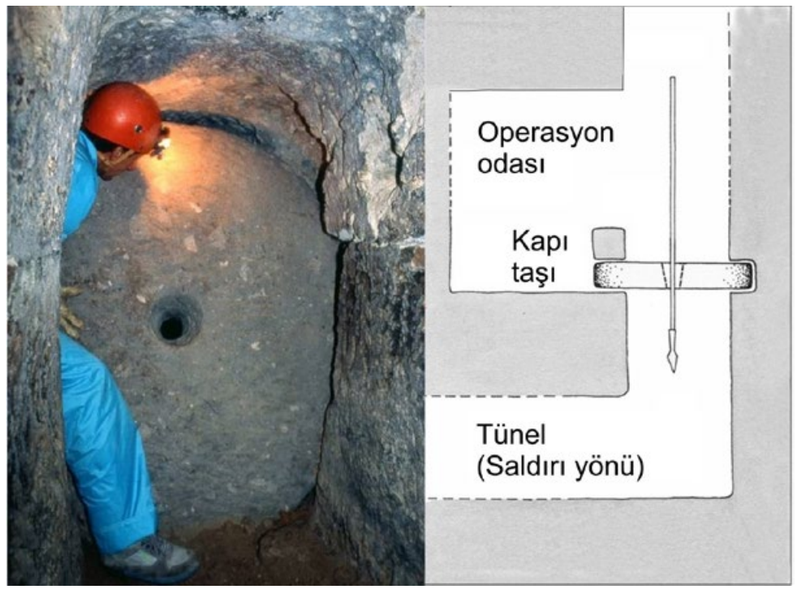

EKLER

EK 1: SÖZLÜK

APSİS: Kilisenin mihrabını ve sunak odasını kapsayan, çoğunlukla tonoz ya da kubbe ile örtülü yarım daire planlı bir yapı unsuru.

BEMA: Apsis ile nefin arasında kalan ve erken hıristiyan kiliselerinde ruhban sınıfı için ayrılmış yüksekçe platform. Neften templonla ayrılmış ve hafifçe yükseltilmiştir.

TEMPLON: Erken Hıristiyanlık döneminde kiliselerde kutsal mekan olan "bema" ile halka açık ibadet mekan olan "nef "i ayıran parapetli bölüm. Templon günümüz doğu kiliseleri mimarisinde yer alan ikonostasis'in öncülüdür. TRANSEPT: 'Haç Kolu' da denilen, Ortaçağ'dan başlayarak günümüze dek kilise mimarisinde haç seklindeki kilise planının sağ ve sol kollarına verilen isim (Nefin transeptlere denk gelen orta kısmına "transept karesi" denir).

NEF: Kilise mimarisinde apsise dik olarak uzanan, sütun yada paye dizileriyle ayrılan ve insanların dua ettiği ana mekan (Orta nef ve yan nefler olarak ayrılır).

NAOS: Orta ve yan neflerin bütününe verilen isim.

NARTEKS: Kilisenin giriş bölümü olarak da tanimlanan ve 'nef ' ten genellikle duvarlar yahut sütunlar ile ayrılan kısım.

SYNTHRONON: Apsis yuvarlağının içinde, ruhban sınıfı için yapılmış, duvara bitişik oturma sıraları.

KATEDRA: Apsis içinde ve sythrononun ortasında yer alan pispokos koltuğu. BEŞİK TONOZ: Çoğunlukla dikdörtgen planlı yapıların üst örtüsünde kullanılan mimari yapı. Form olarak yarım silindir biçimindedir.

ŞAPEL: Çoğunlukla bir kuruma ait küçük kilise, büyük kiliselerin içinde bir azizin adına ayrılmış küçük ibadet yerleri de olabilmektedir.

ARŞİTRAV: Bir sütun başlığının üzerinde duran bir lento veya kiriş. Bu terim, dikey elemanlar da dahil olmak üzere, bir çerçevenin kapı veya pencere etrafında bulunan bir çerçevenin tüm kenarları için kullanılabilir.

LENTO: Yapılarda kapı ve pencere gibi dikey boşlukların üzerine yatay olarak konulan ve duvarın devam etmesini sağlayan mimari blok.

NİŞ: Mimari yapılarda duvar içinde bırakılan oyuklara verilen ad.

KAPI TAŞI: Savunma amaçlı kazılmış yeraltı şehirlerinde düşmanın girişini engellemek için tünelleri kapama amaçlı kullanılan, değirmen taşı benzeri dairesel taşlar. Kapadokya'da çapı 2.20 cm, kalınlığı 40 cm ve ağırlığı 700 kg'a ulaşan örnekleri mevcuttur.

OPERASYON ODASI: Taş kapıları yuvarlayarak kapamak veya açmak için bu taş kapının arkasına, tünelin yan tarafına kazılan küçük oda.

EK 2: PROTOKOL

KAYSERİ'DE YERALTI YAPILARI ENVANTERİ

HAZIRLANMASI İŞİ PROTOKOLÜ

MADDE 1- PROTOKOLÜN KONUSU

Kayseri merkezi ve ilçeleri Kayseri ili merkezi ve civar ilçeleri yüzyıllar süren kesintisiz bir iskana sahiptir. Özellikle; bölgedeki yanardağlar tarafından yüzeye püsküren ve kalınlığı yer yer 400 m'yi geçen, yumuşak ve kazılması kolay tüf kayaçlar oyularak oluşturulan yeraltı şehirleri, yerleşimler, tüneller Kayseri'nin tarihsel birikiminin en önemli unsurlarından biridir.

Hem Kayseri merkezde, hem de ilçelerde yaygın olarak rastlanan ve bazı örneklerin tarihleri yüzyıllarla ölçülen bu yeraltı yerleşimlerinin yer yer hızlı yapılaşmanın kurbanı olduğu bilinmektedir. Mülkiyetleri 2863 sayılı kanunla devlete ait olan ve aynı kanunla koruma altına alınmış olan bu yeraltı yapılarına yüzeydeki herhangi bir inşaat veya temel kazısıyla zarar verilmesinin önüne geçilmesi gerekmektedir. Bunun ilk ve en önemli adımı da tüm bu yeraltı yapılarının envanterlenerek kayıt altına alınmasıdır. Bu envanter çalışması tarihi öneme sahip söz konusu mimari yapının haritalanması ve coğrafi bilgi sistemleri aracılığıyla konumlandırılmasının yanı sıra yerleştiği jeolojik birimin ilgili yer bilimi disiplinleri açısından incelenmesi ve bölge tarihi ile ilişkilendirilmesini de kapsamalıdır.

Sonuç olarak; en az yerüstü kadar önemli ve değerli bir yeraltı birikimine sahip olan Kayseri'nin bu tarihsel mirasının en kısa sürede belgelenmesi, kayıtlara geçirilmesi ve tüm değerleri ile bir bütün halinde korunmaya alınması gerekmektedir.

MADDE 2- TARAFLAR

- BELEDİYE: Kayseri Büyükşehir Belediyesi
- OBRUK Mağara Araştırma Grubu
- ÇEKÜL: Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı

2008 yılında İstanbul'da kurulan OBRUK Mağara Araştırma Grubu, farklı kulüp ve derneklerden 30'dan fazla deneyimli üyeye sahiptir. Bu üyelerin yanı sıra, yürütülen proje kapsamında çeşitli disiplinlerde faaliyet gösteren birçok akademisyenden de teknik destek almaktadır. Grup daha önce Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Milli Parklar Genel Müdürlüğü ile işbirliği içinde Küre Dağları Milli Parkı Mağaraları ve Kahramanmaraş Kuzeyi Mağaraları envanterlerini tamamlamıştır. Yeraltı yapılarının araştırılması ve haritalanması konusunda Türkiye'nin en tecrübeli mağaracılarını bünyesinde barındıran grup üyeleri 2009 yılında, proje yürütücüsü Dr. Çiğdem Aygün nezaretinde Ayasofya ve Topkapı Sarayı yeraltı yapıları araştırma projesini gerçekleştirmiştir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı ile birlikte yürütülen Gaziantep Yeraltı Yapıları Envanterleme Projesi ise geçen yıl tamamlanmıştır. Bu çalışmalar dışında; Nevşehir Müze Müdürlüğü nezaretinde sürdürülen Derinkuyu, Mazı, Tatlarin ve Aksaray Müze Müdürlüğü nezaretinde sürdürülen Saratlı – Aziz Mercurius yeraltı şehirleri haritalama çalışmaları da ekibin yürüttüğü diğer çalışmalardan bazılarıdır. OBRUK Mağara Araştırma Grubu Türkiye'nin mağaracılık alanında tek süreli yayınını da yapmaktadır. Geçen yıllar içinde National Geographic ve Atlas dergilerinde yayımlanan 11 makaleye ek olarak yurtdışı kongrelerde 8 tebliğ verilmiş ve yabancı hakemli dergilerde 6 bilimsel makale yayımlanmıştır.

MADDE 3- PROTOKOLÜN AMACI

Bu projenin amacı, Kayseri ili sınırları içinde bulunan ve farklı sebepler yüzünden her geçen gün biraz daha tahrip olan ve bazıları tümüyle yok olma riski taşıyan yeraltı yapılarının; görsel materyal ve coğrafi bilgi sistemi araçları ile belgelenmesi, uygun teknik ekipmanlar kullanılarak haritalanması, yapıyı barındıran jeolojik birimin ilgili yer bilimi disiplinleri açısından incelenmesi, tarihsel süreçte yüklendiği işlevler hakkında varsa mevcut bilgilerin derlenmesi ve bütün bu çalışmalar ışığında toplanan verilerin uygun bir formata getirilerek envanterlerinin yapılmasıdır.

Bu çalışma; hem bazılarının tarihi yüzyıllarla ölçülen bu tarihsel mirasın korunmasını sağlayacak, hem de bu yapıların gelecekte mümkün olabilecek kullanım alanlarının projelendirilmesi için bir ilk adım olacaktır.

MADDE 4- YÖNTEM

- Yapılması planlanan çalışma temel olarak Kayseri'de mevcut yeraltı yapılarının (mağara, yeraltı şehri, barınak, yerleşim, tünel, vs.) tespit edilmesi, ölçülmesi ve haritalanmasından ibarettir.
- Bu çalışma sırasında başlangıç olarak Kayseri şehri alınacak, şehir merkezindeki çalışmaların tamamlanmasının ardından çalışmalar ilçelere yönlendirilecektir.
- Çalışmada ağırlık verilecek noktalar Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Kayseri Müzesi yetkilileri ve ÇEKÜL Vakfı'nın önerileriyle oluşturulacaktır.
- İlk aşamada, hakkında bilgi sahibi olunan tüm yeraltı yapıları bölge haritası üzerine işaretlenecek, ardından şehir merkezinden başlayarak tüm bölgede yeraltı yapıları araştırmasına geçilecektir.
- Bu, ikinci aşamada, varlığının bilgisine sahip olunan tüm yapılar tespit edilip ölçülecek ve ana plana işlenecektir. Tünel, yeraltı şehri gibi arkeolojik ve mimari öneme sahip yapılar ise; mimari ölçümler dışında, eğim ve yönleri de ölçülerek araştırılacak, yüzeye bağlantılı oldukları noktalar referans alınarak mümkün olduğunca doğru bir şekilde bölge yüzey haritasına işlenecektir.
- Bu çalışma sırasında; her yeraltı yapısı ayrı bir föy halinde envanterlenecek, yapının planı, çizimi, özellikleri ve fotoğrafları bu şekilde; ayrı fişler halinde kayda alınacaktır.

MADDE 5- ÇALIŞMA EKİBİ

Proje, OBRUK Mağara Araştırma Grubu'na üye mağaracılar ve OBRUK Mağara Araştırma Grubu'nun bilimsel gözlem ve olası teknik incelemeleri kapsayan tamamlayıcı faaliyetleri gerçekleştirmek üzere anlaştığı ve taraflar tarafından onaylanan iştirakçiler tarafından yürütülecektir.

Yeraltı ölçüm çalışmalarında 3, azami 4 kişilik ekipler halinde çalışılması ideal olduğu için, bu projede görev alacak ekip çoğunlukla gün başına 4-6 kişi civarında olacaktır. Ölçüm ve haritalama çalışmaları yanı sıra gerçekleştirilecek bir başka çalışma daha mevcut ise ekip azami 6-8 kişi olacaktır.

MADDE 6- SÜRE

Elimizde Kayseri yeraltı yapılarına ait herhangi kapsamlı bir veri olmaması ve bölgede daha önce tespit edilmiş bazı yeraltı yapılarının büyüklüğü göz önüne alındığında bahsi geçen projenin yaklaşık üç yıl ve toplam 1400 adam/gün sürebileceği öngörülmektedir.

MADDE 7- TARAFLARIN SORUMLULUKLARI

- Belediye'nin Yükümlüklükleri;
  - **A.** Çalışmanın idaresinin sağlanması,
  - **B.** Bir kısmı özel mülkiyette, diğer bir kısmı ise kamu alanlarında yer alan tüm yeraltı yapıların araştırılması için gerekli izinlerin sözlü ve/veya yazılı olarak alınması,
  - **C.** İşin yapılabilmesi için çalışma ekibinin ihtiyaç duyacağı; ulaşım, konaklama, iaşe giderlerinin karşılanması.

- OBRUK'un Yükümlülükleri;
  - **A.** Kayseri ili sınırları içinde mevcut yeraltı yapılarının (mağara, yeraltı şehri, barınak, yerleşim, tünel, vs.) tespit edilmesi, ölçülmesi, haritalanması ve envanterlerinin yapılması,
  - **B.** Araştırma sırasında çalışılacak yeraltı yapılarında rastlanabilecek hiçbir tarihi buluntuya dokunulmadan korunması,
  - **C.** Mimari yapıların yanı sıra tüm buluntuların fotoğraflarla belgelenmesi,
  - **D.** Tarihsel öneme sahip herhangi bir buluntu ile karşılaşılması durumunda yetkililere bildirilmesi,
  - **E.** Çalışmaya katılan ekibin, iş güvenliğinin sağlanarak olası kazalara yönelik önlemlerin alınması,

- ÇEKÜL'ün Yükümlülükleri;
  - **A.** Çalışmanın koordinasyonu ve sekretarya görevleri ÇEKÜL Vakfı Kayseri Temsilciliği tarafından yürütülecektir.

MADDE 8- DİĞER HÜKÜMLER

A. Çalışma esnasında meydana gelebilecek can ve mal kayıplarından Belediye ve ÇEKÜL sorumlu tutulamaz.
B. Çalışma arşivleri ve çıktıları Belediye'ye ait olup, Belediye'den izin almaksızın kullanılamaz ve yayınlanamaz.

MADDE 9-YÜRÜTME/YÜRÜRLÜK

A. İşbu protokol imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girer.
B. Protokolden doğan ihtilaflar iyi niyet çerçevesinde taraflar arasında çözüme kavuşturulmaya çalışılır. Bu mümkün olmadığı takdirde Kayseri Mahkemeleri yetkilidir.
C. Dokuz (9) maddeden oluşan bu protokol ilgili taraflarca 3 nüsha olarak **…/…/2017** tarihinde imzalanmıştır.

Av. Hüseyin BEYHAN	**Prof.Dr. Metin SÖZEN**	**Ali M. YAMAÇ**
Başkan a.	**ÇEKÜL Vakfı**	**OBRUK**
Genel Sekreter		

Ek 3: MAGMA Dergisi Ağustos 2018 sayısında yayımlanan yazımız:

AĞIRNAS YERALTINDA GİZEM

Dehlizler, mağaralar, kilit taşlarıyla kapanan salonlar, bir ağ gibi birbirine bağlanan yapılar... Osmanlı uygarlığının başmimarı Mimar Sinan'ın doğduğu kasaba, yerin altında bir şehir saklıyor. Kayseri'nin Ağırnas beldesinin altında yüzlerce yıl kullanılmış yeraltı şehri gün yüzüne çıkıyor.

yazı:
ALİ YAMAÇ

fotoğraflar:
ALİ ETHEM KESKİN

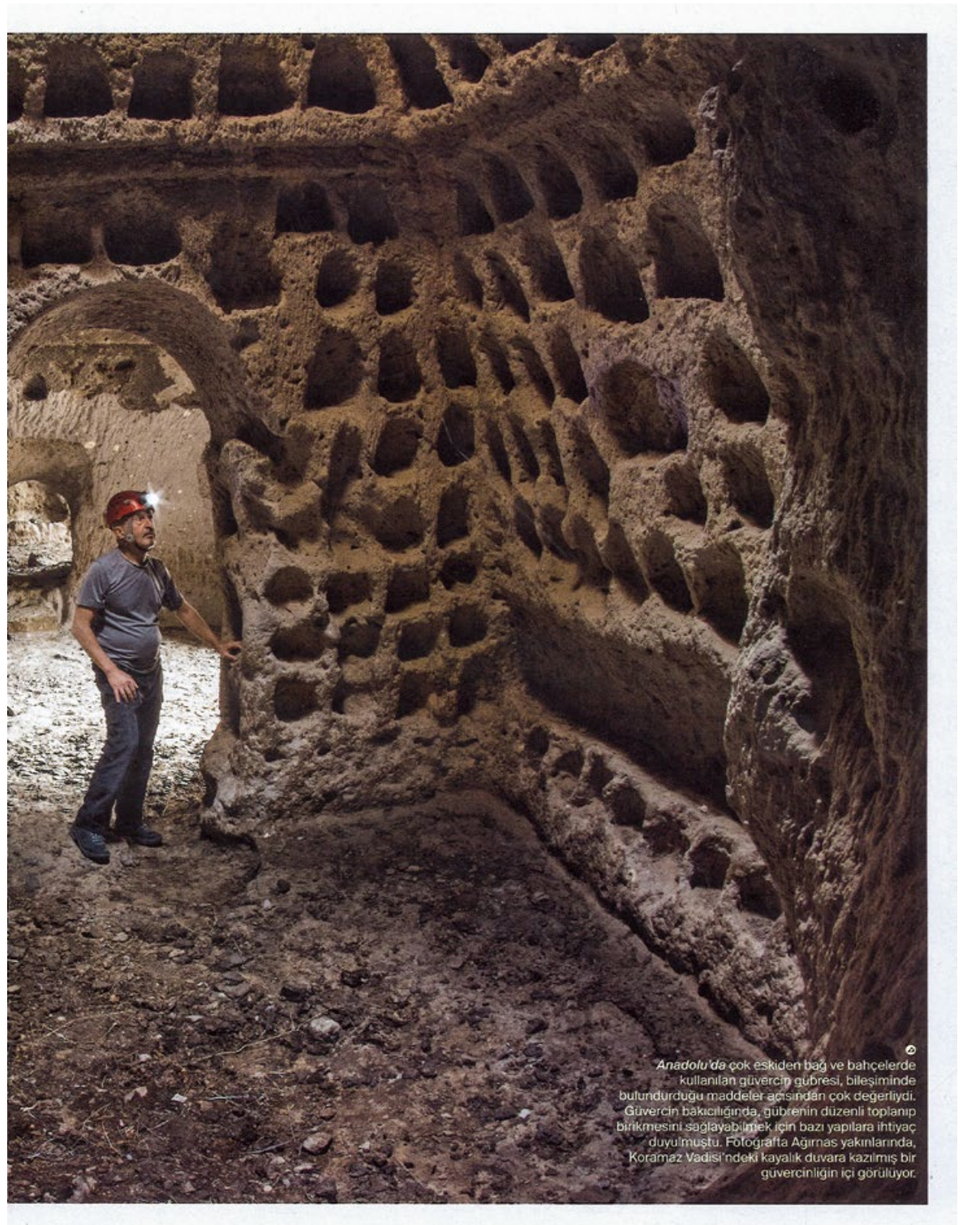

Anadolu'da çok eskiden bağ ve bahçelerde kullanılan güvercin gübresi, bileşiminde bulundurduğu maddeler açısından çok değerliydi. Güvercin bakıcılığında, gübrenin düzenli toplanıp birikmesini sağlayabilmek için bazı yapılara ihtiyaç duyulmuştu. Fotoğrafta Ağırnas yakınlarında, Koramaz Vadisi'ndeki kayalık duvara kazılmış bir güvercinliğin içi görülüyor.

Ağırnas'ta Arap Ocağı adı verilen yapının içi. Efsaneye göre komşu mekânda ağırlanan gezginler gece uyurken Arap Ocağı'nın kutsal olduğuna dair rüyalar görmüş ve sabah uyanır uyanmaz bu rüyaları ahaliye aktarmış. Bunun üzerine yöre halkı Arap Ocağı'nı adak adadıkları, dua ettikleri bir yatıra dönüştürmüş. Arap Ocağı'nda kimin için yapıldığı bilinmeyen bir türbe bulunuyor.
66

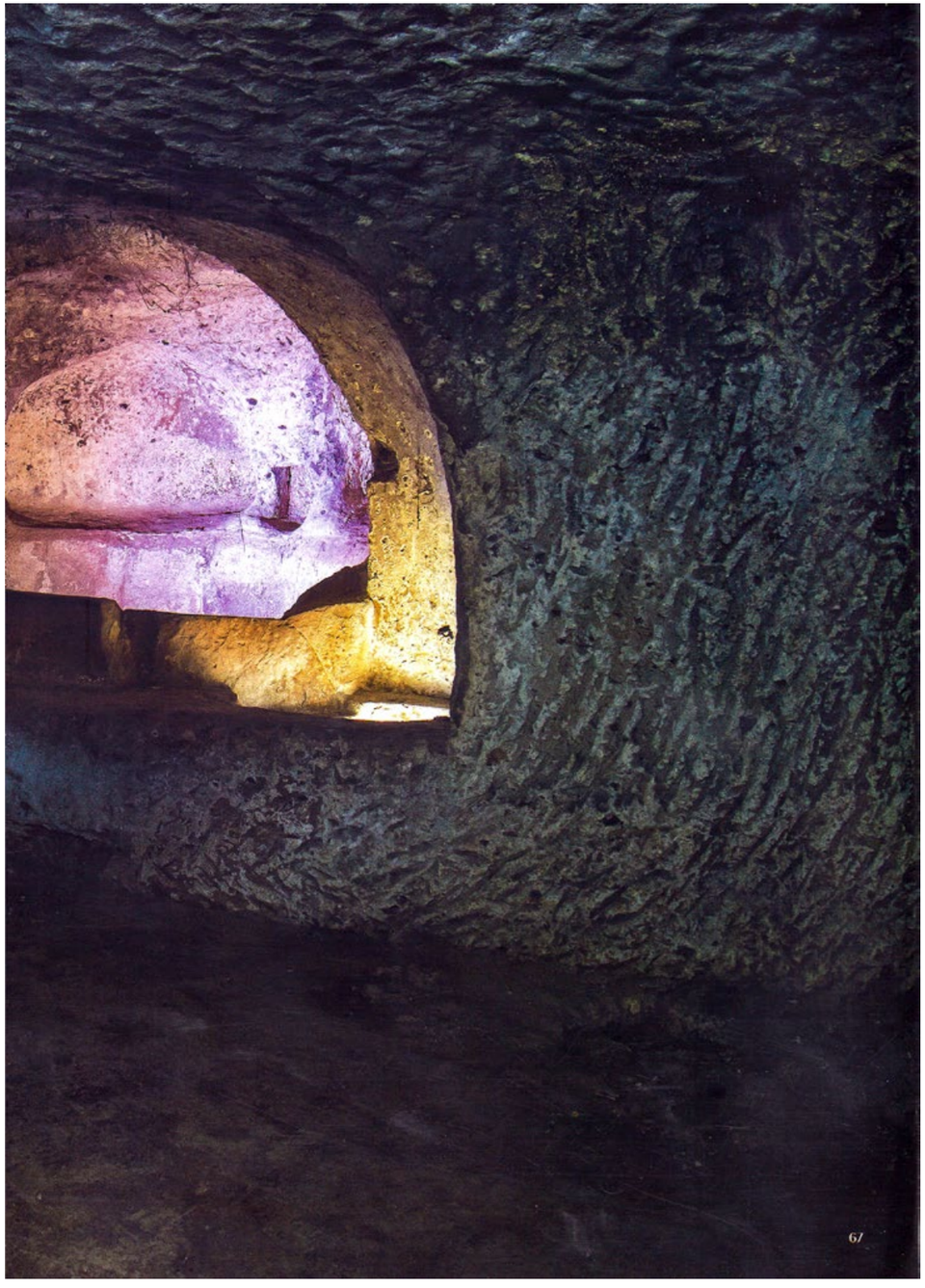
67

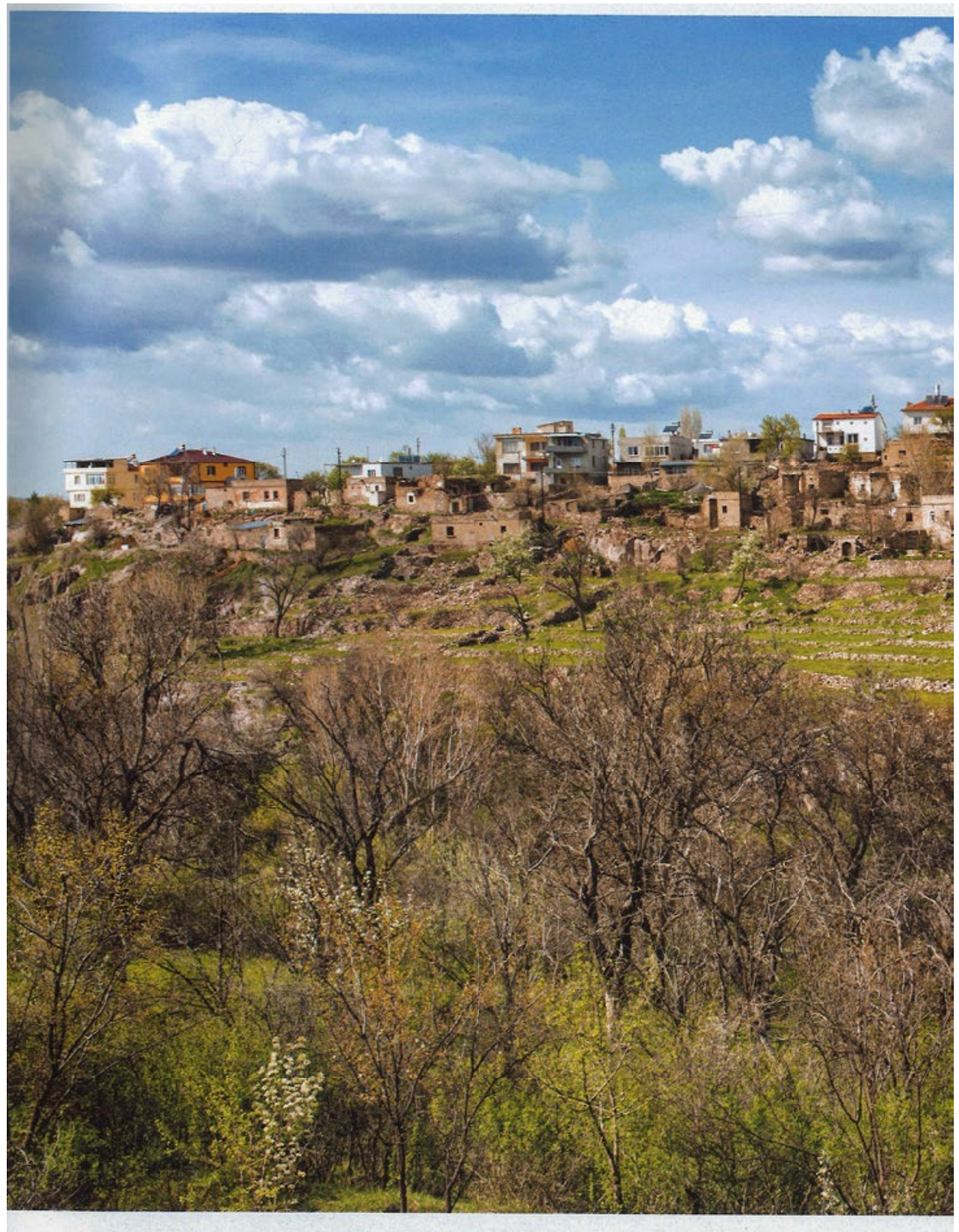

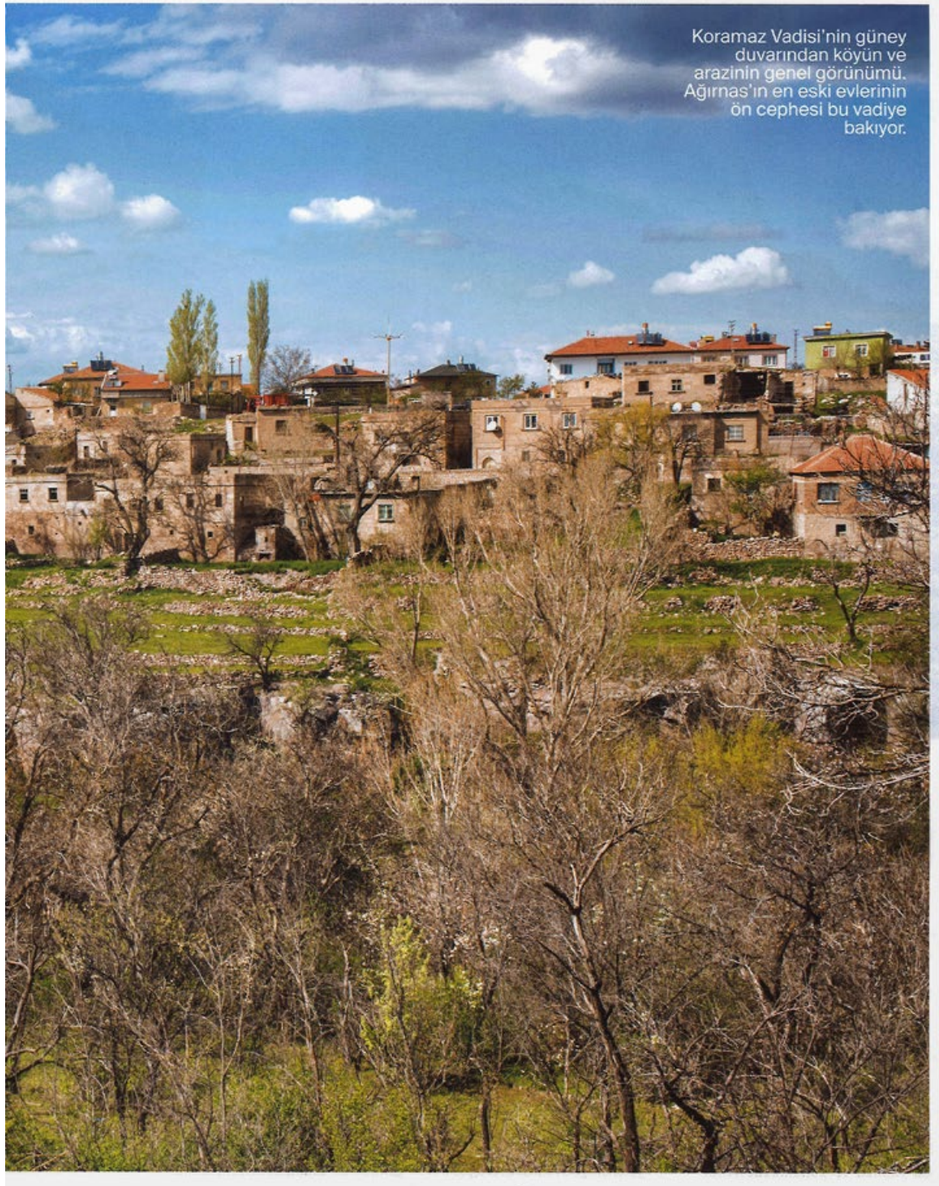

Koramaz Vadisi'nin güney duvarından köyün ve arazinin genel görünümü. Ağırnas'ın en eski evlerinin ön cephesi bu vadiye bakıyor.

KAYSERİ'NİN Melikgazi ilçesine bağlı olan Ağırnas, Kayseri şehir merkezine 27 kilometre uzaklıkta tarihi bir köy. Görkemli taş binaları ve muhteşem doğasının yanı sıra uçsuz bucaksız tünelleri ve yeraltı şehirleriyle insanda hayranlık yaratıyor. Uzmanlar tarafından köyün 3000-3500 yıllık bir tarihe sahip olduğu öngörülüyor.

Ağırnas kasabası yüzyıllar boyunca Rumlar ve Türklerin birlikte yaşadığı bir yerleşim yeri olduğu için bölgede camilerin yanı sıra çok sayıda tarihi kilise görmek de mümkün. 1857 yılında yapılan ve günümüzde restore edilmiş olan Agias Prokopis Kilisesi de o dönemlerin izlerini taşıyor. Kilisenin müdavimleri 1924 yılında yaşanan mübadele döneminde Ağırnas'tan göçmek zorunda kalan Rum ailelermiş. Günümüzdeyse çevredeki birçok köyde olduğu gibi Ağırnas halkı da âdeta köyü bir yazlık gibi kullanıyor. Havaların soğuduğu kış aylarında çoğu aile şehre kışlık evlerine gidiyor. Kış boyunca da bu köyde büyük bir sessizlik hâkim oluyor. Sokaklarda gezerken bazı taş evlerin yıkılmış olduğunu görmek insanın içini burkuyor.

Köy arazisi kıraç. Tarım yapmaya çok da elverişli değil. Hangi ürün ekilirse ekilsin çok fazla verim alınamıyor. Bu durum köy sakinlerini, geçimlerini sağlayabilecekleri başka yollar bulmaya zorlamış. El dokumacılığı, duvarcılık, sıvacılık, taş işleme ve inşaat ustalığı gibi meslekler öne çıkmış. Ustalıkları kendi kasabalarının da dışına taşmış ve birçok Ağırnaslı, Osmanlı devrinde Cezayir, Rodos, İstanbul, Girit, Kıbrıs, Şam, Halep, Kahire, Belgrad gibi uzak şehirlere çalışmaya gitmiş. Kasabadaki evlerin mimarisi de bundan etkilenmiş. Ayrıca 1875 kayıtlarına göre Ağırnas'ta bir boyahanenin varlığından, çok sayıda el tezgâhlarıyla oldukça kaliteli ve bol miktarda kumaşın dokunup yurtdışına satıldığından bahsediliyor.

Koramaz Vadisi'nin volkanik duvarları sayısız kaya yerleşimine, kilise ve güvercinliğe ev sahipliği yapıyor.

Biz, Ağırnas'a başka bir iş için geldik. Obruk Mağara Araştırma Grubu olarak tam üç gündür Mimar Sinan Yeraltı Şehri'ni haritasını çıkartmak üzere ölçümler yapıyoruz. Ağırnas'ta, Mimar Sinan'ın 1489'da doğduğu ve yirmili yaşlarına kadar yaşadığı bilinen evi, şimdiye dek ölçüp haritaladığımız ve belgelediğimiz tüm yeraltı yapıları gibi incelemekte en çok gurur duyduğumuz ve büyük keyif aldığımız yapıydı.

Mimar Sinan'ın evi 2006-2008 yılları arasında Prof. Metin Sözen başkanlığında bir ekip tarafından restore edilmişti. Bu müze-evin altında yer alan devasa yeraltı yapı kompleksi ise bugün Obruk Mağara Araştırma Grubu olarak katıldığımız Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri Projesi kapsamında Kayseri kültür mirasına kazandırılmak üzere haritalandırılıyor. Bazı bağlantıları örülerek diğer kısımlarından ayrılmış, toplam 1.850 metrekarelik bir alana yayılan, karmaşıklığı inanılmaz boyutlarda bu yapıyı haritaladığımız sırada, taşlarla örülmüş bir başka delik daha bulduğumuzda müze görevlisi Ahmet Bektaş, "taşları alıp geçiverin, yandaki eve bağlanıyor; siz ölçtükten sonra ben tekrar örerim" dedi.

Yandaki komşuya ait olan bu kısım samanlık ve depo olarak kullanılmaya devam ediyordu. Birkaç oda sonra taşlarla örülmüş bir başka geçitle daha karşılaştığımızda, artık Ağırnas'ta bulunan tüm eski evlerin ağ şeklinde

Ağırnas'ın ön cephesindeki eski evler ve yüzlerce yıllık geçmişe tanıklık eden ara sokaklar. Genç nesillerin şehir merkezine taşınması nedeniyle çoğu bina günümüzde terk edilmiş durumda.

Ağırnas, mübadele yıllarına dek Türkler ve Rumların birlikte yaşadığı bir kasabaydı.
Agios Prokopios, Ağırnas'ın 1857 yılında inşa edilmiş son Rum - Ortodoks kilisesi (üstte).
Mimar Sinan Müze Evi'nin doğu kısmındaki beşik tonozlu yeraltı mekânlarından biri (altta).

Mimar Sinan Yeraltı Şehri'nin doğu kısmında bulunan, çatısı taş kesme tonozlu biçimde inşa edilmiş yeraltı odası.
Sağ kısımda taşlardan yapılmış dolap, o devirde buzdolabı görevi görüyordu (üstte).
Yeraltı şehrinin batı kısmında bulunan ve daha sonra dökümhane olarak kullanılan salon (altta).

uzanan yeraltı yapılarıyla birbirine bağlı olduğu anlamıştık.

Bu olağanüstü sistemin farklı noktalarda terk edilmiş taş kapıları, Kapadokya civarında görülen diğer örneklerde olduğu gibi bu yeraltı yerleşiminin de en azından bir dönem savunma amacıyla kullanıldığını gösteriyordu. Tünelleri kapatmak için kullanılan ve dışarıdan açılması mümkün olmayan bu taş kapıların Ağırnas'taki örneklerini diğerlerinden ayıran nokta Kapadokya ölçülerinden bile çok büyük olmalarıydı. Fakat zaman içinde savunma kaygısının terk edilmesiyle inşa amacını yitiren bu yeraltı sistemi büyük yapısal değişikler geçirmiş. Bazı kısımları depo olmuş, bazı kısımlardaysa odalar birleştirilerek yaşam mekânları haline getirilmişti. Hatta büyük bir salonun içine daha sonradan oyulmuş dökümhane olduğu düşünülen ocaklar, yeraltı yapısının bu kısmının en azından bir dönem atölye olarak kullanıldığını göstermekteydi.

Bu yapıdan farklı olarak, köyün girişinde bulunan diğer yapı, Ağırnas Yeraltı Şehri, orijinal mimarisini tümüyle koruyarak günümüze ulaşmış. Burası, girişinde yer alan ufak kilisesi, erzak depoları, taş kapıları ve yaşam yerleriyle tipik bir Kapadokya tarzı savunma yapısı mimarisine sahip. Kilisenin hemen ardındaki tünellerde gözlenen taş kapılar, kilisenin normal zamanlarda da kullanıldığını kanıtlıyor. Kilisenin doğusunda yer alan salonun kapatılan kuzeydoğu girişine eşlik eden taş kapı rastladıklarımızdan yalnızca biriydi. 24 metre uzunluğa ve yer yer 4 metre genişlikte oldukça etkileyici bir işçiliğe sahip bu büyük salonun güneydoğusuna doğru 60 metre devam eden ana tüneldeki tüm yaşam yerleri ve depo odaları, birçok Kapadokya yeraltı şehri ile karşılaştırılamayacak ölçüde büyük ve ferahtı.

Ağırnas, Koramaz Vadisi'nin çatal yaptığı bir noktada kurulu ve köyün en eski evleri bu vadi duvarının üstüne, iki sıra halinde inşa edilmiş. Bugün köyde var

Ağırnas Yeraltı Şehri, yörede bulunan diğer yeraltı şehirlerinden farklı olarak taş kapıları ve daha sonra değiştirilmemiş iç mekânlarıyla orijinal mimarisini bugün de koruyor (üstte).

Yeraltındaki bezirhanede bulunan ve keten tohumlarını ezerek yağını çıkartmak için kullanılan değirmen (sağda).

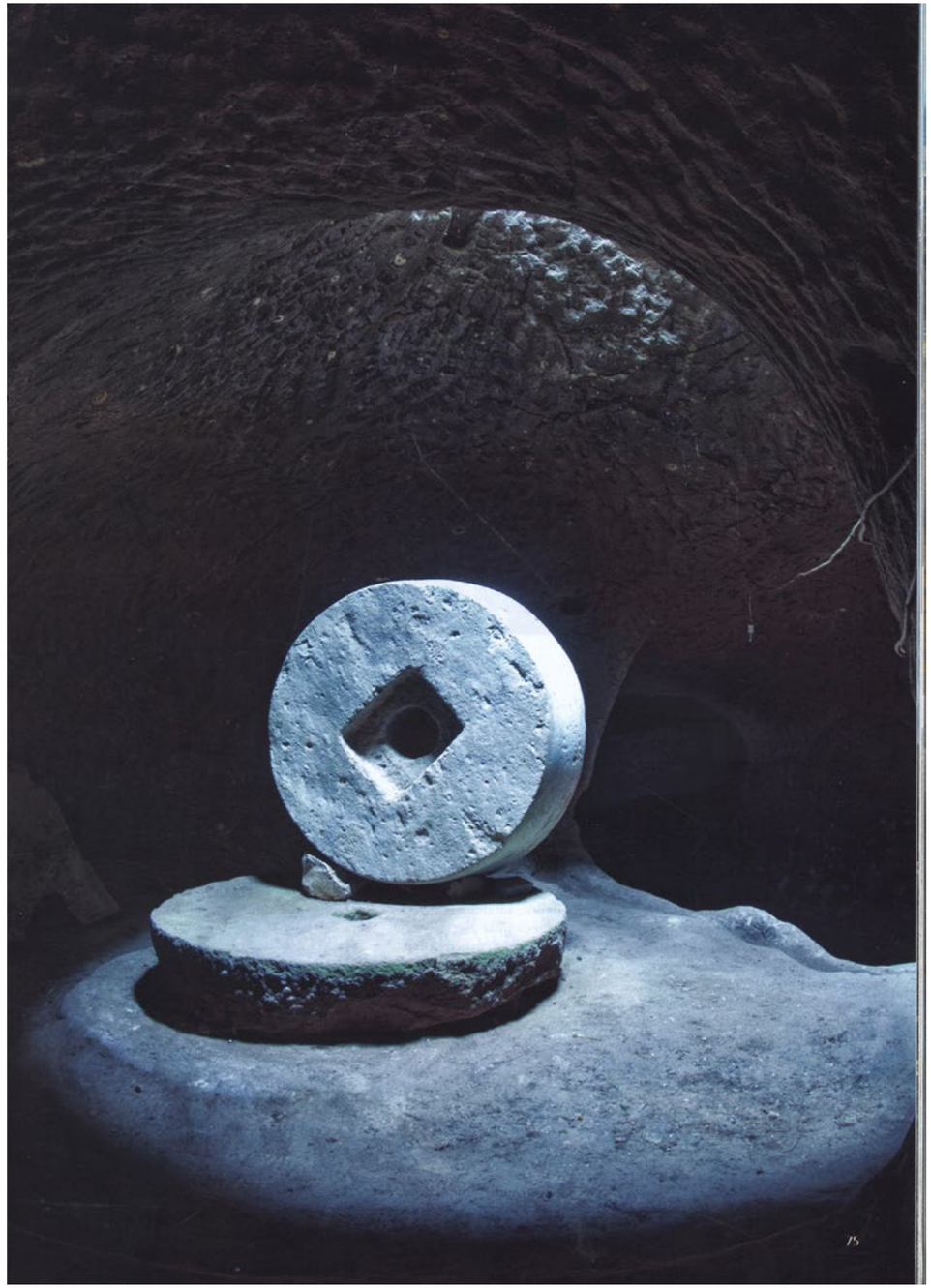

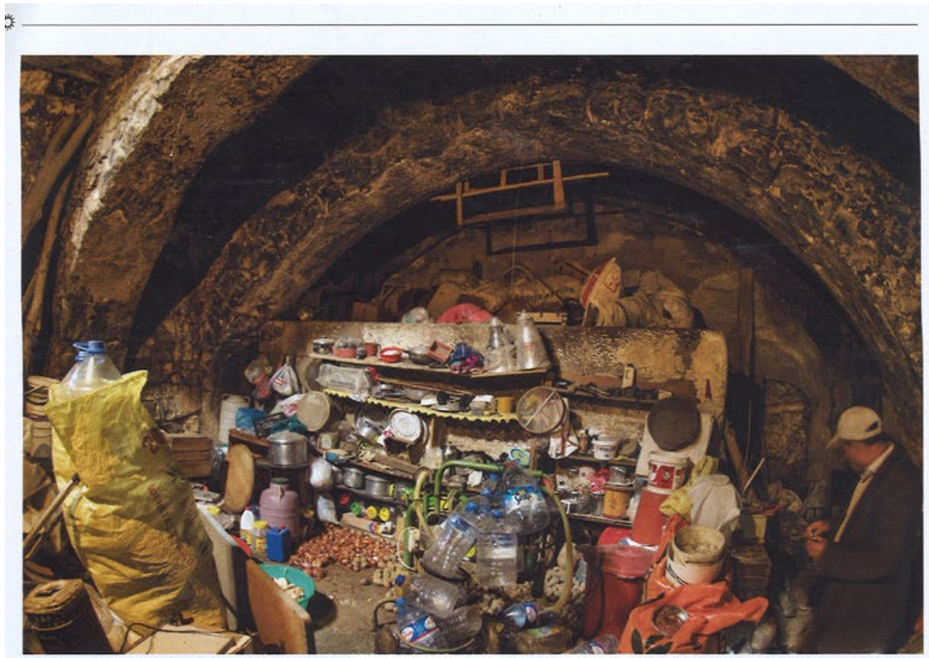

olan bu en eski yapılar 18. ve 19. yüzyıllara tarihlense de yerleşimin ilk kuruluşu bin yıllar öncesine uzanıyor. Ağırnas'ın vadiye bakan ön sokaklarındaki bu eski yapılarla yeni yerleşim arasında bulunan Agios Prokopios Kilisesi'nin tarihi 1857'ye dayanır. Oldukça sağlam durumdaki bu Rum Ortodoks kilisesi bugün de ziyarete açık. Kilisenin bulunduğu Afet İnan Parkı'nda yeraltına inşa edilmiş bir de bezirhane mevcut.

Koramaz Vadisi'nde birkaç yerleşimde daha rastlanan bezirhaneler, yabani keten tohumundan yağ çıkartan tesislerdi ve bu yağa da beziryağı denilirdi. Osmanlı döneminde bu yağın günlük hayatta yaygın bir kullanımı vardı. Ağırnas'ın merkezi sayılabilecek bu bölgede yerel halkın Arap Ocağı olarak adlandırdığı taş kemerli bir başka yapı daha mevcut. Daha öncesinde kilise olduğu bilinen ve yakın zamanda bir yatır haline gelen bu yapının bu hızlı dini dönüşümü oldukça ilginç. Yöre halkı tarafından aktarılan rivayete göre yirminci yüzyıl başlarında Ortadoğu'dan iki atlı Müslüman, ziyaret amacı ile Ağırnas'a gelmiş. Bugün Arap Ocağı olarak adlandırılan yapıya komşu mekânda ağırlanan bu gezginler gece uyurken komşu yapının yani Arap Ocağı'nın kutsal olduğuna dair rüya görmüş ve sabah uyanır uyanmaz rüyalarını ahaliye aktarmış. Bunun üzerine yöre halkı Arap Ocağını adak adadıkları, dua ettikleri bir yatıra dönüştürmüş.

Ağırnas'ın isminin geçtiği ve bugün elimizde olan en eski kayıtlar 1500 ve 1520 tarihli iki tahrir defteri. Vergi toplamak için Osmanlı İmparatorluğu döneminde düzenli olarak tutulan bu defterlerde her köyün hane sayısı, bu hanelerde yaşayanların ne iş yaptıkları ve hatta dinleri bile kaydedilirdi. 1500 tarihli Kayseri tahrir defteri kayıtlarına

Ağırnas'ın altına yayılmış yeraltı yapılarının büyük kısmı bugün hâlâ kullanılıyor. Bu kiler Mimar Sinan'ın evinin yan sokağındaki bir diğer evin altında (üstte).

Mimar Sinan Yeraltı Şehri'nin planı. Kazılmaya başlandığı tarih bilinmese de bin yıldan eski olduğu kesin. Yeraltı yapısı, tüm Ağırnas'ın altını ağ gibi kuşatıyor (sağda).

Ek 4: ATLAS Dergisi Şubat 2018 sayısında yayımlanan yazımız:

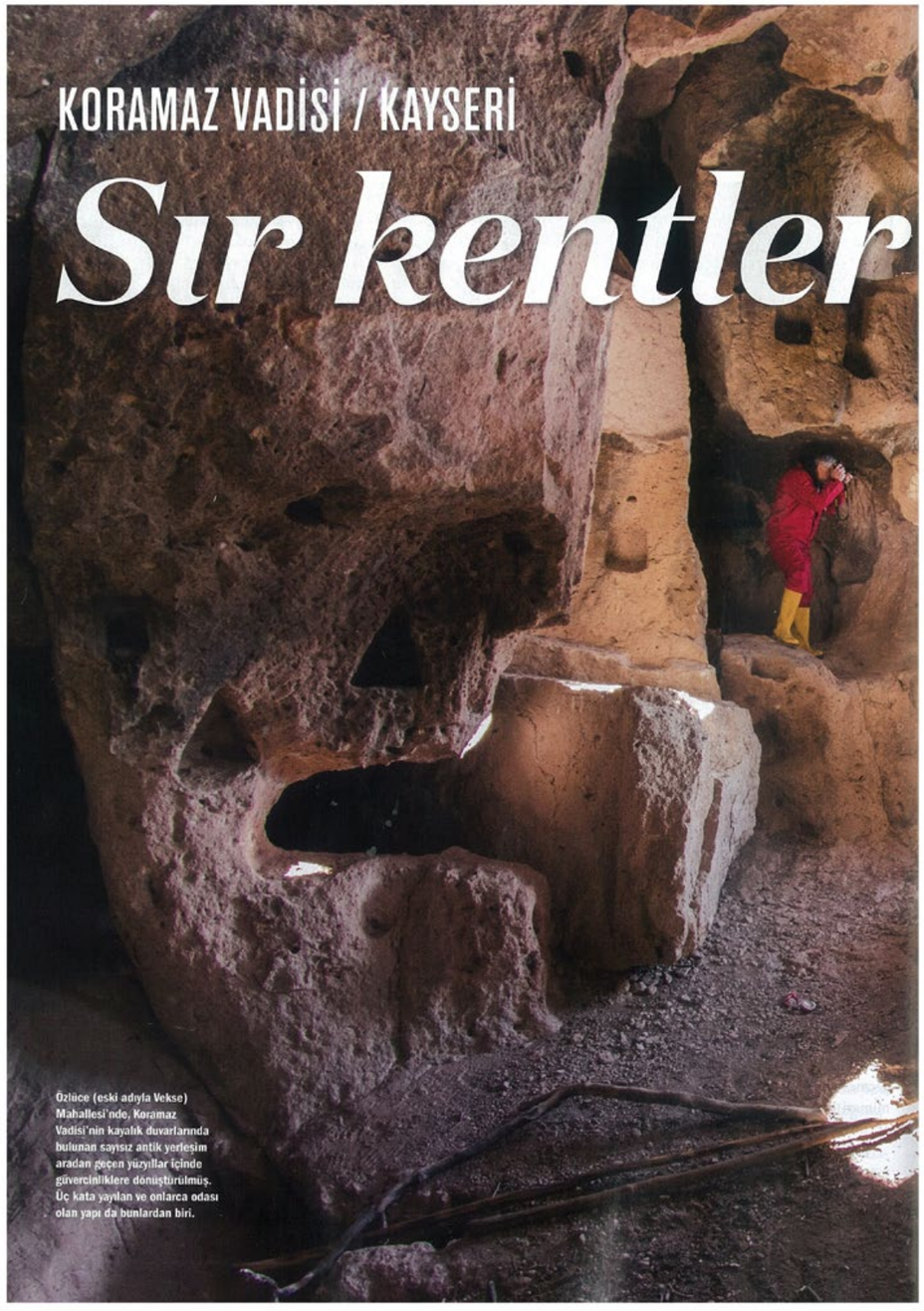

Özlüce (eski adıyla Vekse) Mahallesi'nde, Koramaz Vadisi'nin kayalık duvarlarında bulunan sayısız antik yerleşim aradan geçen yüzyıllar içinde güvercinliklere dönüştürülmüş. Üç kata yayılan ve onlarca odası olan yapı da bunlardan biri.

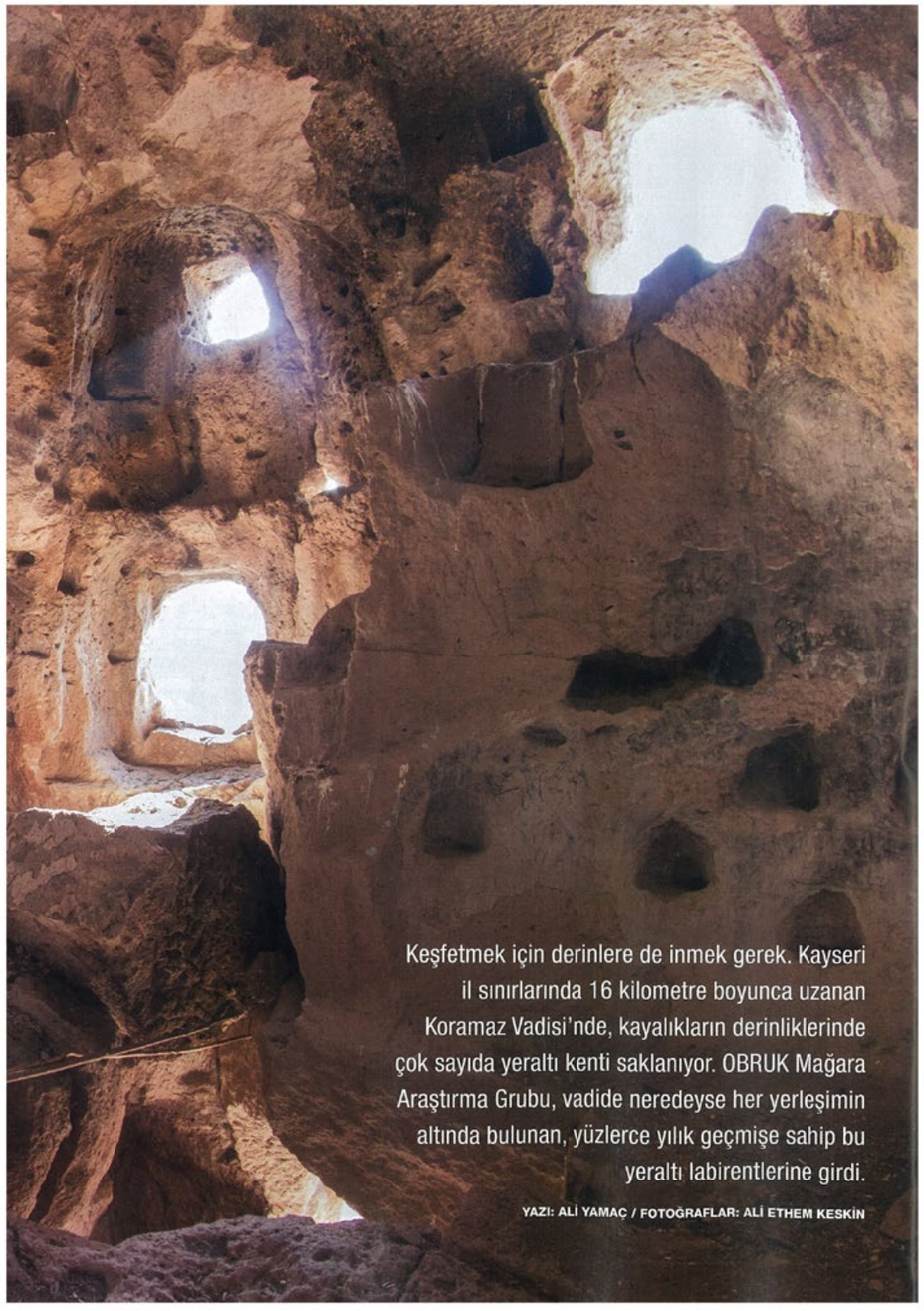

Keşfetmek için derinlere de inmek gerek. Kayseri il sınırlarında 16 kilometre boyunca uzanan Koramaz Vadisi'nde, kayalıkların derinliklerinde çok sayıda yeraltı kenti saklanıyor. OBRUK Mağara Araştırma Grubu, vadide neredeyse her yerleşimin altında bulunan, yüzlerce yılık geçmişe sahip bu yeraltı labirentlerine girdi.

YAZI: ALİ YAMAÇ / FOTOĞRAFLAR: ALİ ETHEM KESKİN

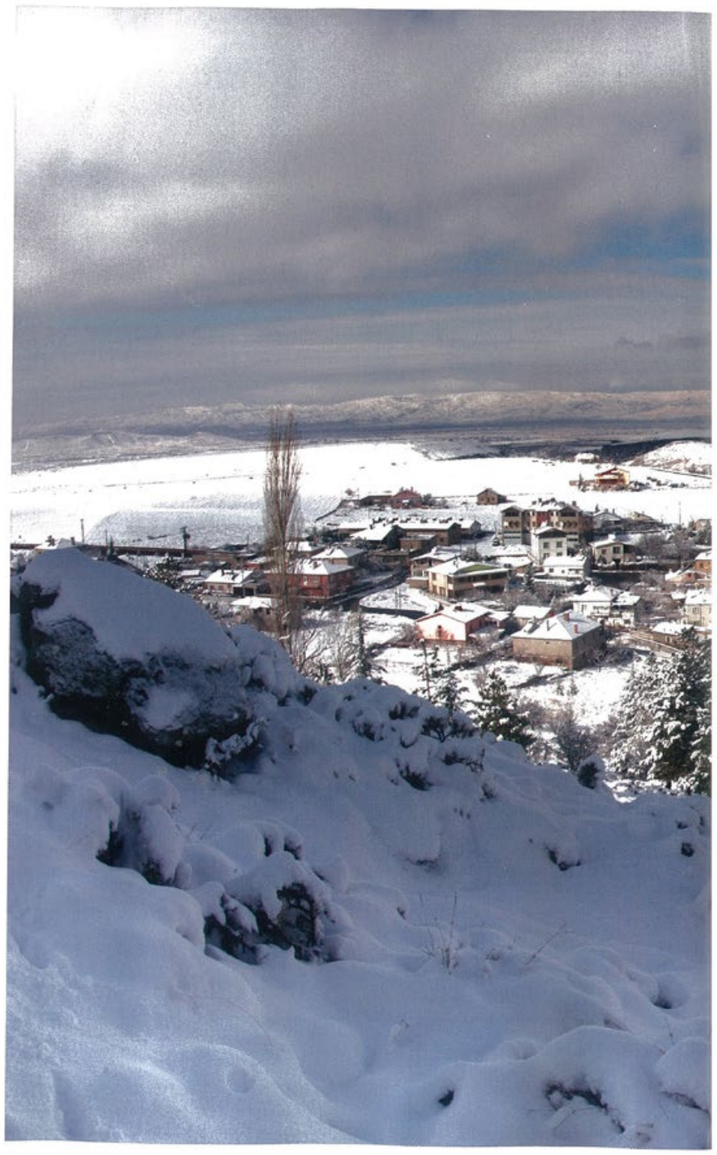

BEYAZ VADİ

Vekse'nin doğusunda, kayalık bir sırtın zirvesinde bulunan ve ismi bilinmediği için, OBRUK Mağara Araştırma Grubu tarafından "Vekse Kaya Kilisesi No 1" olarak envanterlenen yapının önündeki manzara, Koramaz Vadisi'nin kış güzelliğini gözler önüne seriyor.

Turan (eski adıyla Dimitre) Mahallesi, kaya heyelanları nedeniyle harap olmuş ve terkedilmiş taş evler ve kaya yerleşimleriyle dolu.

Sürünerek ilerlediğimiz dehlizin genişliği 62 santimetre, yükseklik ise sadece 33 santimetre. Bu ölçüleri gayet iyi biliyoruz, çünkü sürünürken bir yandan da her istasyonda ölçüm yapıyor ve pusula kullanıyoruz. Kafalarımızdaki kasklarla bu dehlize sığamadığımız için artık onları çıkartıp önümüzden iterek ilerlemek zorundayız çünkü dehlizi aydınlatan yegâne ışık kaynağımız kasklarımıza takılı fenerlerimiz...

Hem ölçümleri yazdığım defteri, hem de kaskı beraberce itmek ve bir yandan da sürünmeye devam etmek gitgide zorlaşıyor. Son "kapı taşı"ndan sonra başlayan bu tünel tam 44 metredir devam ediyor. En kötüsü, bu tünelin bir odaya açılmadan ansızın tıkanarak bitmesi olur, çünkü o zaman tüm bu 44 metreyi geri geri sürünmek zorunda kalacağız. Daha da beteri, yaklaşık dört buçuk saattir bu yeraltı labirentinde ölçüm alıyor, haritalama yapıyoruz, ama yeraltına girdiğimiz ilk noktanın şu anda nerede kaldığına dair en ufak bir fikrimiz bile yok.

OBRUK Mağara Araştırma Grubu olarak

"Vekse Kaya Kilisesi No 1", tüm Koramaz Vadisi'nin en büyük ve en sağlam kalmış kaya kilisesi.

Kayseri ilinin doğusundaki Koramaz Vadisi'nde bir diğer yeraltı şehrini ölçüyoruz ve bu işi tam tamına dört yıldır yapıyoruz. Dört yıl önce Kayseri Büyükşehir Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı ile "Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri" projesini imzaladık. O tarihten bu yana bölgede daha önce hiç araştırılmamış sayısız yeraltı şehrini ve kaya yerleşimini tespit ettik, ölçtük ve haritaladık.

Öte yandan, yıllardır tüm Kayseri'de sürdürdüğümüz bu projenin şimdiye dek karşılaştığımız en zor kısmı Koramaz Vadisi'ydi. Zorluğu, bu vadideki yeraltı şehirlerinin daracık tünellerinden kaynaklanmıyordu; onlara zaten alışmıştık. Zorluk, Koramaz Vadisi'ndeki kaya yerleşimlerinin yoğunluğuydu. Aynı kayalık duvara altlı üstlü kazılmış ve tarihleri binlerce yıla uzanan yüzlerce kaya yapısını, birini bile atlamadan, tek tek ölçüp haritalamak zorundaydık.

Kapadokya, tüm Anadolu'nun volkanik aktivitesi en yoğun bölgesi. Yaklaşık 11 milyon yıl önce faaliyete geçen yanardağların püskürttüğü kayaçlar bölgeye inanılmayacak kalınlıkta volkanik kaya yığmıştı. Yanardağ deyince

Bağpınar (eski adıyla Isbıdın) Mahallesi'nin hemen dışındaki kayalık bir yamaçta bulunan kaya kilisesindeki freskler yoğun tahribata rağmen hâlâ görülebiliyor (solda). Bölgede yüzyıllardır devam eden mimari gelenekte üst katın ahşap kirişlerinin ağırlığını alt kattaki kesme taştan yapılmış beşik tonoz taşıyor. Ancak bu yapılar günümüzde terk edilmiş durumda. Koramaz Vadisi'nin mahallelerinin sakinleri artık büyük şehirlere göç ediyor (sağda).

aklınıza sadece Erciyes ve Hasandağ gelmesin, Kapadokya'da küçüklü büyüklü yüzlerce volkan konisi olduğu biliniyor. Türkiye'nin en önemli jeologlarından Prof. İhsan Ketin yıllar önce yaptığı bir araştırmada sadece Erciyes civarında 69 farklı volkan tespit etmişti. Tüm bu yanardağların milyonlarca yıl boyunca püskürttüğü bu yumuşak kayaç, yüzeyde akan nehirlerin aşındırmasıyla derin ve uzun vadileri oluşturdu. Bu vadilerin dik duvarları da yüzyıllar boyunca bu bölgede yaşayan insanlar tarafından kazıldı. Kayaların içine evler, ahırlar, güvercinlikler, savunma yapıları ve kiliseler inşa edildi.

VADİYE TUTUNMUŞ YAŞAMLAR

"Türkiye'nin en güzel vadilerinden birisi..." Bu cümleyi daha önce ne kadar çok okudunuz, değil mi? Türkiye'nin doğusundan batısına sayısız vadi "en güzel"dir. Doğası, ağaçları ve dereleri ile tüm Türkiye coğrafyası güzel vadilerle doludur, ama bazı vadiler güzelden de öte değerlidir. Ihlara Vadisi bunlardan biridir. Evet, küçük deresi, vadisindeki ağaçları ve doğası ile çok güzeldir, ama aynı zamanda, kayalık duvarlarına kazılmış onlarca kilisesiyle de önem taşır.

Doğudan batıya, Koramaz Dağı'ndan Kayseri'nin kuzeyine dek 16 kilometre uzanan Koramaz Vadisi de Türkiye'nin önemli vadilerinden biri. Değeri sadece doğal güzelliklerinden, derelerinden, vadinin her tarafında yetişen, bazıları endemik bitkilerden kaynaklanmıyor. Bu vadi, Ağırnas'tan Dimitre'ye (Turan), oradan Gesi'nin Vekse (Özlüce) ve Melikgazi'nin Isbıdın (Bağpınar) yerleşimlerine dek ulaşan güzergâhı boyunca sayılamayacak kadar çok antik kaya yerleşimine de ev sahipliği yapıyor. Koramaz Vadisi, kelimenin tam anlamıyla, kayalara oyulmuş yerleşimlerle dolu.

Pek çok kaynakta, "Mimar Sinan'ın doğduğu yer" olarak belirtilen Ağırnas, Koramaz Vadisi'nin doğuya doğru en uç noktası, bir anlamda buradaki başlangıcı. Mahallenin evlerinin altı birbirlerine bağlı bir yeraltı şehri kompleksi ile örülü durumda. Bu da Ağırnas'ta en az bin yıldan bu yana yerleşim bulunduğunu düşündürüyor. Öte yandan, 500 metre doğuda bulunan Koramaz Vadisi'nin duvarları da kaya yerleşimleriyle dolu. Çalışmalarımız sırasında bu kayalık duvarda tam 154 yapıyı ölçtük ve haritaladık. Bunların arasında Roma kaya mezarları da vardı. Tüm bu yapılar, Ağırnas sakinlerinin en az bin yıldan çok daha uzun bir zamandır burada yaşadığının bir kanıtı diyebiliriz.

Koramaz Vadisi, Ağırnas'tan dört kilometre

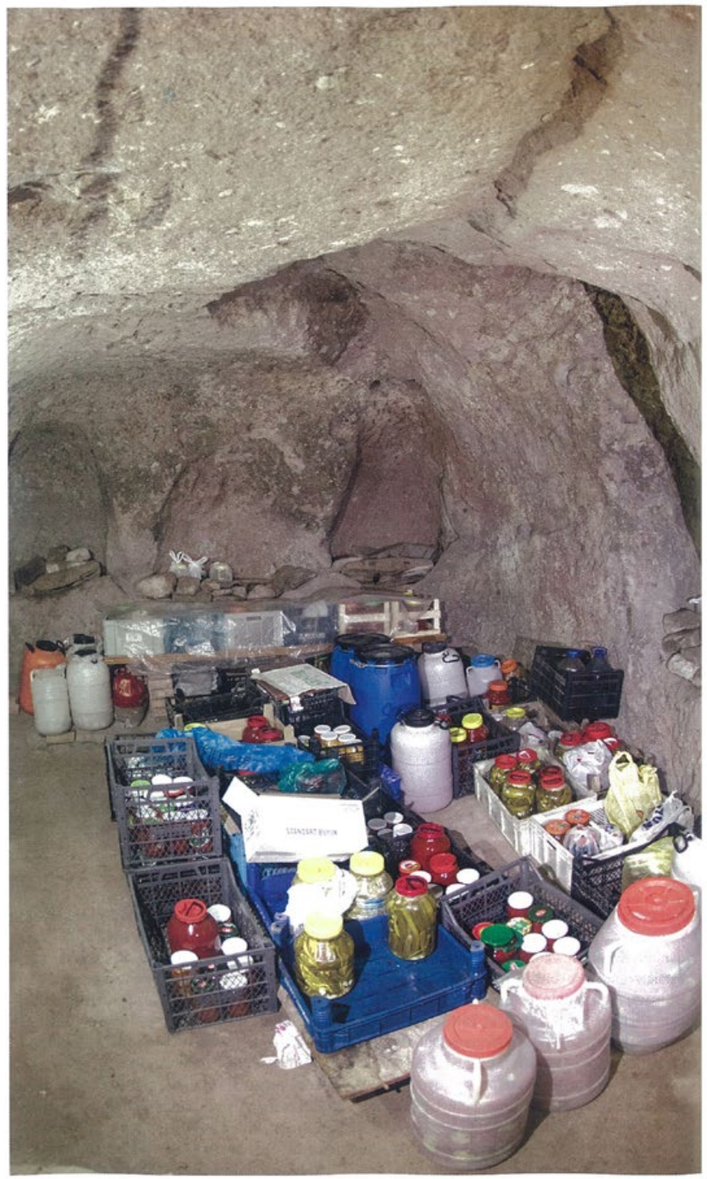

Kayalara oyulmuş mekânlar kiler olarak kullanmaya çok uygun. Vekseli bir aile de yiyeceklerini evlerinin altındaki kaya yerleşiminde saklıyor (sağda). Subaşı Köyü'nün 400 metre batısında bir kaya kilisesi ve etrafında yine kayalara oyulmuş sayısız yapı bulunuyor (karşı sayfada).

Koramaz Vadisi'nin kayalıklarının içine yüzyıllar boyunca evler, ahırlar, güvercinlikler, savunma yapıları ve ibadethaneler kazıldı.

sonra Dimitre'ye ulaşıyor. Bu noktada vadi duvarındaki kaya yerleşimleri Ağırnas ile karşılaştırılamayacak kadar fazla. Bunun temel nedenlerinden biri, Ağırnas'tan farklı olarak, Dimitre sakinlerinin yakın zamana dek bu kayalara oyulmuş yapılarda yaşamaları. Köy, kaya çökmeleri dolayısıyla yaşanmaz hale gelince, 50 yıl kadar önce 500 metre kadar güneye, platonun üzerindeki düzlüğe taşınmış.

Tam eski Dimitre'de bir çöküntüden içeriye girip kayalara oyulmuş odaları ölçmeye hazırlanırken ziyaretimize gelen, yaşlı bir yöre sakini bize "orası rahmetli halam Dudu'nun evi, benim çocukluğum orada geçti" demez mi? Peki, Dudu Hanım'ın altı odalı ve birbirlerine tünellerle bağlı evini ölçerken bulduğumuz iki tane devasa, yeraltı şehirlerinde görülen ve tünelleri düşmana karşı korumak için kullanılan "kapı taşı"nın bu evin içinde ne işi var? Olasılıkla, Dudu Hanım ve ailesi, kendilerinden yüzlerce yıl önce ve başka bir amaçla kazılmış bir yapıyı mesken edinmiş ve kendi ihtiyaçları doğrultusunda değiştirmiş. Kapadokya'da sıklıkla rastlanan bu uygulama, kayalara kazılmış bu yapıların ilk inşa tarihini belirlemeyi de imkânsız hale getiriyor. Kiliseler daha sonra güvercinlik oluyor veya Roma kaya mezarları mesken haline geliyor. Ya da meskenler ahıra, ahırlar depolara dönüşüyor. Duvarlar yıkılıp yeni odalar açılıyor veya odaların içinde duvarlar örülüyor. Binlerce yıldır kayaların içinde yaşamanın süregelen geleneği bu.

Koramaz Vadisi'nin Dimitre'den bir sonraki durağı ise Vekse (Özlüce). Vekse, vadinin en ufak mahallesi. Öte yandan, Dimitre'den farklı olarak bu yerleşim yüzyıllardır şu anda bulunduğu yerde yaşamını sürdürmüş. Vekse, Koramaz Vadisi'nin güney yamacında kurulu. Vadinin karşı yamacı yaklaşık 10 metre

OBRUK Mağara Araştırma Grubu, Kayseri Yeraltı Yapıları Envanteri çalışmaları kapsamında sayısız keşif gerçekleştirdi.

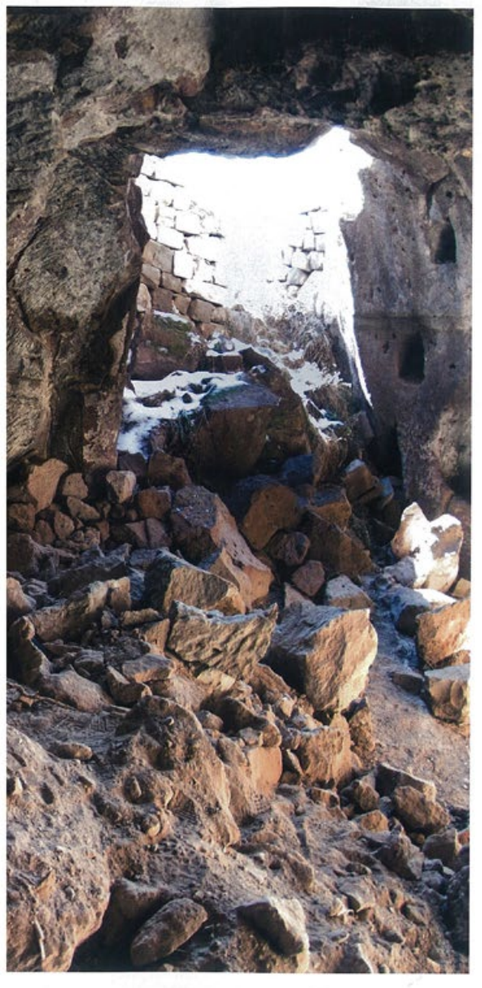

Dimitre Köyü'nün kaya yerleşimlerinde yüzyıllar boyu kullanılan yuvarlak kapı taşları hâlâ sapasağlam duruyor (solda).

yüksekliğinde, boydan boya bir duvar gibi uzanan kırmızı renkli volkanik kayaçla kaplı. Bu kayalık duvardaki sayısız kaya yerleşiminin pencere ve kapı deliklerinden esinlenen Vekseliler buraya "Yedi Delikler" ismini vermiş. İlk gün bu kayalık duvarı araştırıp üç farklı kaya kilisesini ölçtükten sonra Vekse'nin muhtarı ile yerleşimi tekrar gezdik. Bize, bir rehberiniz olmadan bulunması ve görülmesi pek mümkün olmayan sayısız yapı ve mimari öğe, işleme gösterdi. Mahalle birbirinden güzel eski evlerle dolu. Çoğu bugün terk edilmiş olsa da Vekse'nin dar sokaklarını dolaşırken her köşede yüzlerce yıllık bir geçmişi hissedebiliyorsunuz. Bununla birlikte günümüzdeki yaşantıdan hemen hemen hiçbir iz bulamıyoruz.

Yerleşim neredeyse tamamen terk edilmiş gibi. Namaz saati merak edip kafamızı şöyle bir caminin içine doğru uzatıp bakıyoruz. İçeride sadece dört kişinin olması, nüfusun "yoğunluğunu" da gösteriyor. Bize rehberlik edecek muhtarı Kayseri'den bizzat alıp buraya biz getirmiştik. Kendisine "nerede bu mahallede yaşayanlar" diye sorduğumuzda burasının günümüzde adeta bir yazlık gibi kullanıldığını anlatıyor: "Herkes şehirde, apartmanlarda yaşamayı tercih ediyor."

Vekse'yi dolaşırken muhtara "karşı vadideki kaya yerleşimlerinde hiç yeraltı şehri veya kapı taşı olan bir tünel var mı" diye soruyoruz. Muhtar "karşı vadide hiç yok, buradaki yegâne yeraltı şehri benim evin altında" diye yanıtlıyor.

Gerçekten de muhtarın yüzyıllık evinin bodrumundan girilen bir dehliz büyük bir yeraltı odasına, ardından da birbirine tünellerle bağlı bir yeraltı şehrine bağlanıyor. Muhtarın ailesi tarafından bugün bir kiler veya soğuk hava deposu olarak kullanılan bu yeraltı şehrinde aklınıza hangi yiyecek geliyorsa mevcut. Kasalar dolusu elma, bidonlar dolusu salatalık ve biber turşusunun yanı sıra, yine bidonlarda peynirler dizilmiş tüketilecekleri günü bekliyor. Yerde yatan ve bir zamanlar tünel girişini kapamak için kullanılan devasa bir kapı taşı şimdilerde evin masası ve üstü elma kasalarıyla doluydu. Ama en ilginci, yerdeki kuma oturtulmuş 15-20 armut.

Dimitre Köyü'nde kayaya oyulmuş devasa salonun yapılış amacı henüz belirlenemedi.

Sordüğumuzda muhtar: "Onlara taş armudu denir. Ham iken toplar, bu şekilde saklarız. Bahar geldiğinde inanılmaz sulu ve lezzetli olurlar. Mayıs ayında gelin, tadına bakarsınız."

Vekse, tarımsal açıdan çok zengin. Vadideki diğer yerleşimlerden farklı olarak burada vadinin her iki yamacı da teraslanmış ve meyve sebze tarımı yapılıyor. Vekselilerin "kama" dedikleri bu teraslarda yapılan tarım bugün eskiye oranla hayli azalmış olsa da hâlâ devam ediyor. Öte yandan, vadideki doğal bitki örtüsü de yörede yaşayanlara farklı lezzetler sunuyor. Ceviz ve kuşburnu dışında yöreye özgü "gilaburu" da bunlardan biri. Suyu tüm Kayseri'de sevilen ve yaygın olarak tüketilen bu bitki, Koramaz Vadisi'nin bir diğer doğal değeri.

YÜZYILLARIN MİRASI

Ağırnas, Dimitre ve Vekse gibi kendisinden önce gelen tüm yerleşimlerin aksine Isbıdın, bugünkü adıyla Bağpınar Mahallesi, Koramaz Vadisi'nin kuzey yamacına kurulmuş. Hem yerleşimin etrafında, hem de karşı kayalık yamaçta yine sayısız kaya yerleşimi mevcut. Ama bu yapıların biri çok özel: 300 metre kadar güneybatıda, vadiyi geçen köprünün yanındaki kayalık sırtta bulunan küçük bir kaya kilisesi Kayseri'de şimdiye dek rastladığımız en güzel freskleri barındırıyor. Gerçi, bölgenin her noktasında rastladığımız yoğun defineci faaliyeti bu kaya kilisesinde de onarılamaz izler bırakmış, ama hiç olmazsa bazı freskler hâlâ görülebilir durumda. Kilisenin etrafında bulunan kayalara oyulmuş ve bir kısmı çökmüş, bazıları ise tahrip edilmiş diğer yapılar ise bize buranın 1000 yıl kadar önce dini bir yapı kompleksi olduğunu gösteriyor.

Osmanlı Devleti'nin önemli bir sancağı olan Kayseri'nin tahrir kayıtları 600 yıl öncesine dek uzanıyor. Dolayısıyla 1500'lü yıllardan bu yana Koramaz Vadisi'ndeki tüm bu yerleşimlerde yaşayan nüfusu biliyoruz. 1830 yılından sonraki kayıtlar ise çok daha kapsamlı. O yıllarda Ağırnas, Dimitre, Vekse ve Isbıdın köylerinde temel eğitim veren okullar var. Çocukları için bundan fazlasını isteyen aileler ise onları Kayseri'ye ve İstanbul'a gönderiyor. Hem eğitim için gidenlerin şehirlerde kalmaları, hem de köylerin zengin eşrafının şehirlere göçmesi sonucu köyler

Koramaz Vadisi'nin birçok yerinde bulunan, "kama" adı verilen teraslarda meyve sebze yetiştiriliyor. Kamalara kış aylarında ise beyaz bir sessizlik hâkim (üstte). Tarihi yüzlerce yıl öncesine dayanan Vekse Köyü'nün sokakları halk mimarisinin birbirinden güzel örneklerini barındırıyor (altta).

boşalmaya başlıyor. Eski kayıtlar, 19. yüzyılda Kayseri'de yaşayan zengin Hıristiyanların köylerdeki eski evlerini, yazın geldikleri birer sayfiye evi olarak kullandıklarını belirtiyor.

Başka yerlere göç etmiş olsalar bile, bu köylerin eski sakinlerinin gönüllerinin hep burada olduğuna dair belgeler var. İstanbul'da yaşayan Vekseliler tarafından kurulan Vekse Yardım Derneği'nin 1890'lı yıllarda köyün sokaklarına kaldırım döşettiğini, çeşmeler yaptırdığını ve Koramaz Vadisi'nde, değirmenin yanında bulunan ve bugün de kullanılan taş köprüyü inşa ettirdiğini biliyoruz.

Ne yazık ki, bugün bu mahallelerin çoğunun nüfusu 1800'lü yıllardakinin yarısından bile daha az. Ufak bir kesim dışında kimse tarihi binyıllarla ölçülen bu yerleşimlerle ilgilenmiyor, eski yapılar kaderlerine terk ediliyor. Bu durum ne yazık ki insanın içini burkuyor. Tek avuntumuz yaptığımız çalışmayla bu yapıları haritalayarak ve fotoğraflayarak belgeliyor olmamız. Ardından Kayseri'nin bir başka vadisini keşfetmek üzere Koramaz'dan ayrılıyoruz... ●

Ek 5: Opera Ipogea 1-2015 de yayımlanan "An Architect's Underground City" isimli makalemiz

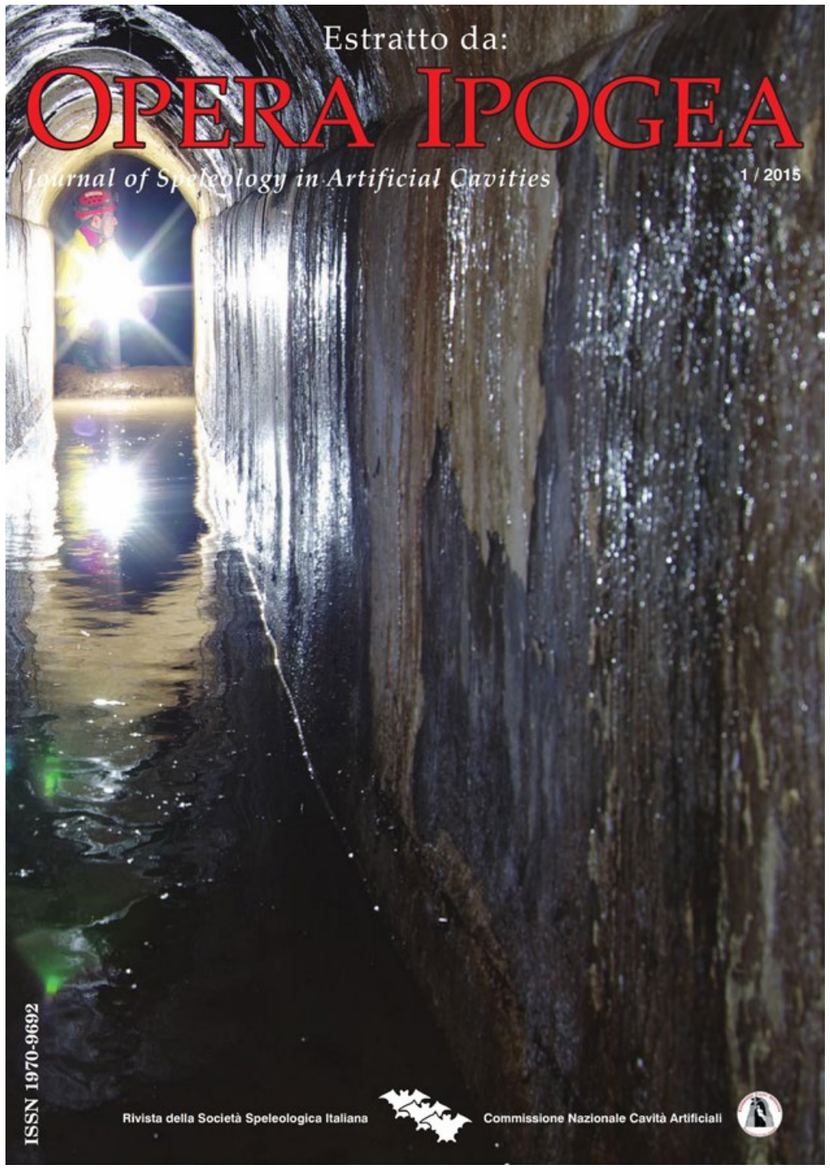

An Architect's underground city

Ali Yamac[1], Ezgi Tok[1, 2]

Abstract

Mimar Sinan (Sinan the Architect) is the most important architect of the Ottoman Empire with around 400 structures of historical and cultural value he had built. This extraordinary architect who lived under the reign of four Ottoman sultans and constructed buildings for three sultans was born in 1489 in a small village of Kayseri; Agirnas. It is known that Sinan was taken under the Ottoman service at the age of 22 and brought to Istanbul. He spent the rest of his life in Istanbul and died at the age of 99 in 1588. The house he was born in Agirnas was restored and turned into a museum. Below this house, there is a very impressive and complex underground city which expands to double storey. As it can be understood from hundreds of cave dwellings that exist in the nearby valleys, Agirnas Village is an old settlement and it has a gigantic underground city complex. As OBRUK Cave Research Group, our research within the scope of "Kayseri Underground Structures Inventory Project" started with the underground city below Sinan the Architect's house in Agirnas and has revealed that this underground city continues below the neighbor houses. Even though it is not possible to determine the first construction date, it is obvious that this structural complex is at least 500 years old and it shows us that the village has a gigantic underground city complex dug below the houses with a purpose of defense. This article will try to explain the architectural features of this underground city complex that covers almost this entire antique village in Agirnas, which is under the house of Sinan the Architect and connected to other houses; and the transformation of this structure from a defensive one to the daily usage during the centuries will be examined.

KEY WORDS: Sinan the Architect, Agirnas, Kayseri, Underground City.

Riassunto

LE CITTÀ SOTTERRANEE DI SINAN L'ARCHITETTO

Sinān, noto anche come Mi'mār Sinān – Mi'mār in turco significa "architetto" ed era il titolo dato all'architetto imperiale – è stato l'architetto più importante dell'Impero Ottomano. Gli vengono attribuite circa 400 realizzazioni (tra cui moschee, palazzi, bagni pubblici, caravanserragli, mausolei, ponti ed acquedotti), tutte di grande valore. Questo straordinario architetto è vissuto sotto il regno di quattro sultani ed ha costruito edifici, ricoprendo la carica di architetto capo dell'impero (Mimarbaşı), per tre di loro (Solimano il Magnifico, Selim II e Murad III).
Sinan nacque nel 1489 ad Ağırnas, un piccolo villaggio nei pressi di Kayseri nella Turchia centrale. È noto che Sinan si trasferì a Istanbul prestando servizio per gli Ottomani quando aveva solo 22 anni, trascorrendo lì il resto della sua vita fino al 1588 quando morì all'età di 99 anni. La casa natale di Ağırnas dove l'Architetto Sinan ha trascorso i primi anni della sua vita, è stata ristrutturata e trasformata in un museo. Sotto questa casa c'è una "Città Sotterranea" così estesa e complessa che si sviluppa su due livelli sotterranei. L'insediamento sotterraneo di Ağırnas è molto antico e si inserisce nel contesto delle centinaia di abitazioni ipogee che si trovano in tutta la valle circostante.
Lo studio condotto dal Gruppo di ricerca sotterranei OBRUK, sviluppato nell'ambito del "Progetto di censimento delle strutture sotterranee della provincia di Kayseri", è iniziato dagli ambienti sotterranei situati sotto la casa dell'Architetto Sinan ad Ağırnas, ed ha rivelato che queste strutture ipogee si sviluppano anche sotto le altre abitazioni circostanti.
Tale esteso complesso urbano sotterraneo che collega a scopo difensivo ogni abitazione del villaggio, sebbene non sia possibile determinarne l'originaria data di costruzione, risale certamente a oltre 500 anni fa.
Questo articolo vuole spiegare le caratteristiche architettoniche di questa città sotterranea e la sua variazione di destinazione d'uso, subita nel corso dei secoli, da struttura difensiva a struttura più appropriata per l'uso quotidiano.

PAROLE CHIAVE: Architetto Sinan, Agirnas, Kayseri, Città Sotterranea.

[1] OBRUK Cave Research Group, Acikhava Apt. 16/7, Nisantasi, Istanbul, Turkey; e-mail: ayamac@gmail.com
[2] ITU, Istanbul Technical University, EURASIA Institute of Earth Sciences

The Geology

The area (fig. 1) lies in Central Anatolian Volcanic Province (CAVP). It is one of the most important volcanic areas of Turkey.
It continued through the converging of the Arabian and Eurasian plates during the Middle Miocene period, 16-11.6 million years ago and developed the post clash regimes after the Upper Miocene period. This continental clash brought shortening and thickening together with the north-south compression regime that is going on today in Eastern Anatolia.
The thickness of the Eastern Anatolia Crust is about 45-50 km. At the end of the clash, the Anatolian block moved to the west through the two strike slip faults.
This movement that pulled apart the basin and reverse faults, is the basic reason of the inner deformation within the Anatolian block (Alici Sen et al., 2004).
A wide scale volcanism was formed in Anatolia from the Neogene to Quaternary periods as a result of the convergence of plates and continental clash.
The mountains of Erciyes, Develi, Hasan, Melendiz, Keciboyunduran and Gollu continued their activities from 2.5 million years till 10.000 years before today.
This volcanic activity in the region piled up hundreds meters thick volcanic tuff and ignimbrite to the area around Agirnas Village.
This soft rock was dug by people in the region and fostered the development of a troglodyte civilization.

Fig. 1 - Location map showing Agirnas Village (drawing A. Yamac).
Fig. 1 - Mappa con l'ubicazione del Villaggio di Agirnas (grafica A.Yamac).

The Village

The oldest buildings in Agirnas Village that exist today are dated to 18th and 19th centuries and the establishment date of the village is not known. Agios Prokopios Church, located at the north of village and in the border of old settlements and new buildings, was built in 1857. On the other hand, there were 53 Christian and 3 Muslim families in Agirnas Village according to the population and tax records of Ottoman Empire in 1500 when Sinan the Architect used to live in the village. In 1520, these numbers have changed as 72 Christian and 2 Muslim families (Inbasi, 1993). It is almost certain that the houses of these families, just like Sinan the Architect's, were aligned to the northern front of the valley within two streets. As the years have passed, religious conversions and migrations were accelerated and, in 1834 census, 145 Muslim and 28 Christian families were determined in the village (Comert, 2008).
Agirnas Village expand towards the north and northeast in parallel with the increasing population in recent years. Today, all the southern village houses, including Sinan the Architect's, were included to First Grade of Protection by the Ministry of Culture and Tourism.
Even though it is known that the oldest houses of Agirnas Village are this front row facing the valley, there are tens of cave dwellings in Akbin Valley, 700 meters west of the village (fig. 2). It is thought that some of these structures, digged in the walls of the valley which continues from Agirnas to Dimitri Village for 3 km, were built as Roman rock graves. But, it is not possible to determine the date and aim of the original dwellings due to their continuous usage for centuries by re-designing and the destruction caused by the erosions on the valley walls (Comert, 2008).

The Architect

According to his contemporary biographer and friend, Mustafa Sai Celebi, Sinan the Architect was born in 1489 at Agirnas (Akin & Crane, 2006; Necipoglu, 2010). He was born either an Armenian or a Cappadocian Greek. As the written order of Sultan Selim II, which dates to 1573 and grants Sinan's request to forgive and spare his relatives from the exile to the island of Cyprus is the most concrete resource about Sinan's family; the names of his two relatives written in this order are far away to prove an ethnic origin (Gunay, 2006; Necipoglu, 2010).
It is known that Sinan was included to the Ottoman army in 1512 as a *devshirme*. He was sent from Agirnas to Istanbul in this year and probably never turned back. But, we can assume that he was in a relation with his village and his relatives, as he requested Sultan Selim II not to send his relatives to Cyprus.
In the first 6 years he spent in Istanbul, Sinan received a military training and it is thought that he participated in Rhodes campaign of Sultan Selim I. After the death of this sultan, it is certainly known that he was with Sultan Suleiman in the Belgrade Siege and Battle of Mohacs. Even though he did not receive too much training, his creativity and engineering skills in the military campaigns he participated until 1535 has attracted attention. In 1539, Sinan held the position of chief architect, which meant being the overseer of all construction work of the Ottoman Empire, for nearly 50 years. Sinan is said to have constructed or supervised nearly 400 buildings, 196 of which still survive. According to the official list of his works in *Tazkirat-al-Abniya* (Akin & Crane, 2006) he planned and supervised the construction of 92 mosques, 52 small mosques, 55 theology schools, 7 schools, 20 mausoleums, 17 pu-

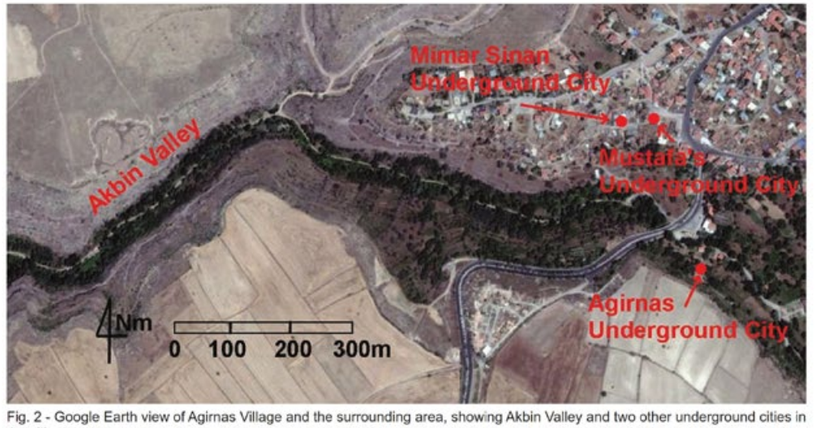

Fig. 2 - Google Earth view of Agirnas Village and the surrounding area, showing Akbin Valley and two other underground cities in the village.
Fig. 2 - Panoramica da Google Earth del Villaggio di Agirnas e dell'area circostante con la Valle di Akbin e altri due villaggi con Città Sotteranee.

blic kitchens, 3 hospitals, 6 aqueducts, 10 bridges, 20 caravanserais, 36 palaces and mansions, 8 vaults and 48 baths. This is the biggest number of buildings constructed by a single architect in the world until today. The bridge he had built on Drina River in Visegrad / Bosnia is now a UNESCO World Heritage Site.

Within the age of 70, Sinan had completed the Suleymaniye Mosque in Istanbul (fig. 3).

This building, situated on one of the hills of Istanbul facing the Golden Horn and built in the name of Suleiman the Magnificent, is one of the symbolic monuments of Ottoman Empire. After this work, Selimiye Mosque that he had built in Edirne, in the name of Sultan Selim II, is the most outstanding example of the level of achievement reached by him.

Sinan completed this mosque when he was 80 years old and reached his artistic peak with the design, architecture, tile decorations and stone workmanship displayed at this mosque (Kuban, 2011). He died in 1588 and was buried in Istanbul, in a small tomb of his own design just outside the walls of Suleymaniye Mosque and across a street named 'Mimar Sinan Caddesi' in his honor.

Sinan left five different autobiographical accounts that provide details of his life and works. Based on information dictated by him to his friend Mustafa Sai Çelebi shortly before his death, these accounts gives detailed information about his life and his buildings. In addition to these autobiographical sources, the references about him are countless. For a comprehensive list of references we suggest Ihsanoglu, 1988 and Mulayim, 2011.

Fig. 3 - A miniature of Mimar Sinan (on the left corner) supervising the construction of Sultan Suleiman's tomb, from Seyyid Lokman's Tarih-i Sultan Suleyman (c. 1579) (Necipoglu, 2010, p. 17)
Fig. 3 - Miniatura di Mimar Sinan (nell'angolo a sinistra) raffigurato mentre supervisiona la costruzione della Tomba si Suleiman, da Seyyid Lokman's Tarih-i Sultan Suleyman (c. 1579) (Necipoglu, 2010, p. 17)

The Underground City

Ottoman land registers have documented that Sinan the Architect's house in Agirnas belonged to his family (fig. 4). The restoration and environmental planning of this house was conducted by a team under the leadership of Prof. Metin Sozen between the years 2006-2008 (Sozen, 2004).

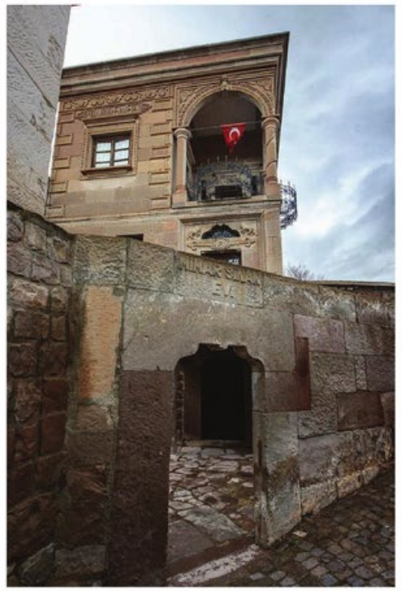

Fig. 4 - Entrance to the courtyard of Mimar Sinan's museum-house (photo A. E. Keskin).
Fig. 4 - L'ingresso al cortile della casa-museo di Mimar Sinan (foto A. E. Keskin).

A part of the underground buildings under this house has been cleaned, organized and opened to visit during this work. With this organization, it was understood that the underground city did not only cover under Sinan the Architect's house, but that all the old houses in Agirnas were connected to each other via underground structures as a cobweb.

Many house owners have shut down the connection tunnels by building mason walls to prevent reaching to their houses from underground.

The underground complex below Sinan the Architect's house is spread to a total area of 1.850 square meters in double storey (fig. 5).

As some of the interconnections have been cancelled, we see four different underground structures below Sinan's house today, but it is obvious that they were one single structure.

On the other hand, the continuation of the first and fourth underground structures below the neighbouring houses and the different exits to the surface proves that the complex underground structure in Agirnas Village dates from centuries ago.

The existence of four mill stone doors, three of them *in situ*, within the fourth underground structure makes it obvious that the structure, at least for a certain period, was built for protective purposes (figs. 6 and 7).

But, as the defensive concerns were overcome by time, these underground structures have suffered structural change. As a result, today there are four separate underground structures within Mimar Sinan Underground City Complex.

The first underground structure right next to the museum house can be reached through a big room whose ceiling is supported by stone vaults.

These big underground room with a barrel vault roof which is very common in many places of this building

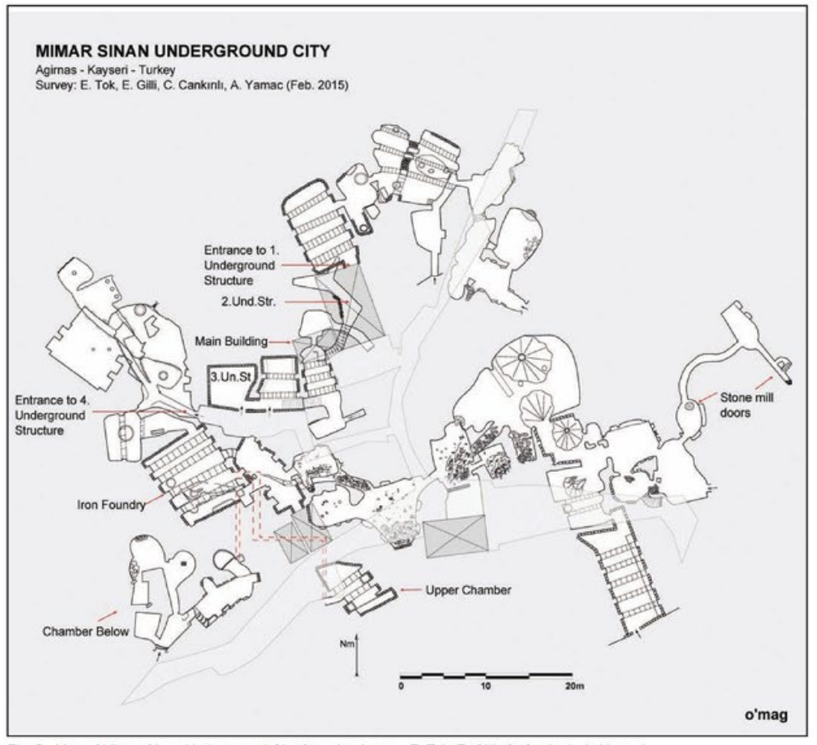

Fig. 5 - Map of Mimar Sinan Underground City Complex (survey E. Tok, E. Gilli, C. Cankırılı, A. Yamac).
Fig. 5 - Planimetria del Complesso della Città Sotterranea realizzata da Mimar Sinan (rilievo E. Tok, E. Gilli, C. Cankırılı, A. Yamac).

Fig. 6 - First mill stone door after the entrance of 4. Underground Structure (photo C. Cankirili).
Fig. 6 - Prima porta macina dopo l'ingresso nel punto 4. della mappa di fig. 5 (foto C. Cankirili).

and also, below many houses of Agirnas Village, is probably the oldest structural design of the village, as mentioned in Sozen, 1988 (fig. 8).

This first underground settlement continues to the east with different rooms and under the neighbouring houses as it can be seen in the plan (figs. 9 and 10).

Second underground structure is inside the main building and is reached from the below of stairs going up. It is a small storage area whose both connections to other neighboring underground structures are closed with stone masonry. The holes in the ground of this small structure's main room for the placement of jars show us the main aim of this building (fig. 11).

On the side of the main building, a third underground structure reached through a narrow alley (fig. 12) is another independent storage area.
Although it is possible that this building could be a living area connected with other underground structures, it can be seen that it has lost this function centuries ago and started to be used as storage.
The largest and the most important one of all the underground structures below Sinan's house is the fourth structure.
This underground structure's entrance is by the end of the same alley mentioned above (fig. 13).

Fig. 7 - Second mill stone door in 4. of Underground Structure (photo A.E. Keskin).
Fig. 7 - Seconda porta macina dall'ingresso del punto 4. della struttura sotterranea (foto A.E. Keskin).

Fig. 8 - Third chamber of 1. Underground Structure with a barrel vault roof. The farthest vault is an original 15. century structure, two front ones are contemporary restorations (photo C. Cankirili).
Fig. 8 - Panoramica della terza camera del punto 1 della struttura sotterranea con la volta a botte. Sullo sfondo è ancora presente la volta originale risalente al XV secolo, mentre la parte anteriore risale a un restauro contemporaneo (foto C. Cankirili).

Fig. 9 - A small second floor room seen from the semi-collapsed roof holes in the depth of 1. Underground Structure (photo C. Cankirili).
Fig. 9 - Una piccola stanza al secondo piano visto dai fori del tetto semi-crollato in fondo al sito 1. della struttura sotterranea (foto C. Cankirili).

Fig. 10 - Another small second floor room of 1. Underground Structure (photo C. Cankirili).
Fig. 10 - Un'altra piccola stanza alsecondo piano del sito 1. della struttura sotterranea (foto C. Cankirili).

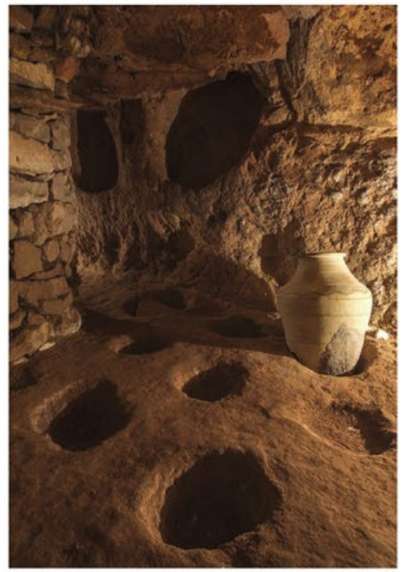

Fig. 11 - Storage area of 2. Underground Structure. Stone wall closing the connection to other parts can be seen on the left side of photo (photo A.E. Keskin).
Fig. 11 - Area di stoccaggio del sito n. 2. della struttura sotterranea. Sul lato sinistro della foto si nota la parete di pietra che chiude il collegamento con gli altri ambienti (foto A.E. Keskin).

Towards the south of this entrance, in a chamber with a barrel vault roof, there are furnaces which are considered to be an iron foundry (fig. 14).
After this atelier, the underground structure continues to east and exits the front street after passing inside a house. The structure is constructed as double storey until this part and cleaned and opened to tourism (fig. 15).
After this touristic section, it continues to the underneath of other houses with a narrow connection.
Those following parts of the underground city are not cleaned yet (fig. 16) and, more interestingly, some of them are still used by the inhabitants of neighbor houses.
The last gallery reaching to east is clogged with debris, and another mill stone door emphasizes the first construction aim of the structure.

Conclusion

Mimar Sinan Underground City is very important; not only because it is underneath the house of the grand architect of the Ottoman Empire, but also because it has a documented occupancy for at least 500 years.

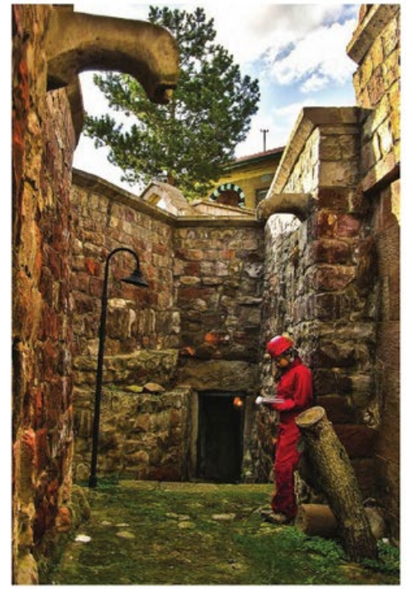

Fig. 12 - Narrow alley on the south of main building, reaching to 3. and 4. underground structures. Entrance to 4. Underground Structure is on the back (photo C. Cankirili).
Fig. 12 - Lo stretto vicolo, a sud dell'edificio principale, che consente l'accesso ai punti 3. e 4. della struttura sotterranea. L'accesso al punto 4. si trova sul retro (foto C. Cankirili).

Fig. 13 - Main chamber of 4. Underground Structure with a barrel vault roof (photo C. Cankirili).
Fig. 13 - La Camera principale del punto 4. della struttura sotterranea con la volta a botte (foto C. Cankirili).

The possibility to track the architectural changes of this building, which was originally constructed for protection and then transformed for occupancy or storage within the centuries, gives us a chance to observe the architectural transformation of an underground city.
We surveyed two other underground cities at Agirnas, which are very near to Mimar Sinan Underground City.
In the future, we believe and hope that, by opening all the connections and making a general arrangement, this 'underground village complex' will gain an international fame.

Fig. 14 - Iron foundry atelier in 4. Underground Structure (photo A.E. Keskin).
Fig. 14 - Fonderia per il ferro nel punto 4. della struttura sotterranea (foto A.E. Keskin).

Fig. 15 - A small second floor room in 4. Underground Structure (photo A.E. Keskin).
Fig. 15 - Piccola stanza al secondo piano del punto 4. della struttura sotterranea (foto A.E. Keskin).

Fig. 16 - One of the abandoned rooms in the last part of 4. Underground Structure with debris from the roof (photo A. Yamac).
Fig. 16 - Una delle camere abbandonate nell'ultima parte del settore 4. della struttura sotterranea con detriti caduti dal tetto (foto A. Yamac).

Acknowledgement

As the members of OBRUK Cave Research Group, we express our gratitude to Prof. Osman Ozsoy, Kayseri Coordinator of CEKUL Foundation. This project and research could not be realized without his dedicated attitude and extraordinary efforts.

References

AKIN E., CRANE H., 2006, *Sinan's Autobiographies*. Brill Academic Publishers, Leiden, 205 p.
ALICI SEN P., TEMEL A., GOURGAURD A., 2004, *Petrogenetic modelling of Quaternary post-collisional volcanism: A case study of central and eastern Anatolia*. Geological Magazine, pp. 81-98.
COMERT H., 2008, *Koramaz Vadisi*. Kayseri, 86 p.
GUNAY R., 2006, *A Guide to the Works of Sinan the Architect in Istanbul*. Istanbul, 197 p.
IHSANOGLU E., 1988, *Mimar Sinan ve Yapıtlarıyla İlgili Eserler Bibliyografyası*. Istanbul, 139 p.
Inbasi M., 1993, 16. *Yüzyıl Başlarında Kayseri*, Kayseri, 96 p.
KUBAN D., 2011. *Sinan's Art and Selimiye*. Istanbul, 244 p.
MUNAYIM S., 2011, *Mimar Sinan Bibliyografyası*. Istanbul, 146 p.
NECIPOGLU G., 2010, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. London, 714 p.
SOZEN M., 1988, *Sinan, Architect of Ages: Arts in the Age of Sinan*. 2 vol., Ankara, 346 p.
SOZEN M., 2004, *Mimar Sinan Evi Restorasyon Projesi*. Istanbul, 26 p.

Ek 6: HYPOGEA 2017 kongresindeki sunumlarımız

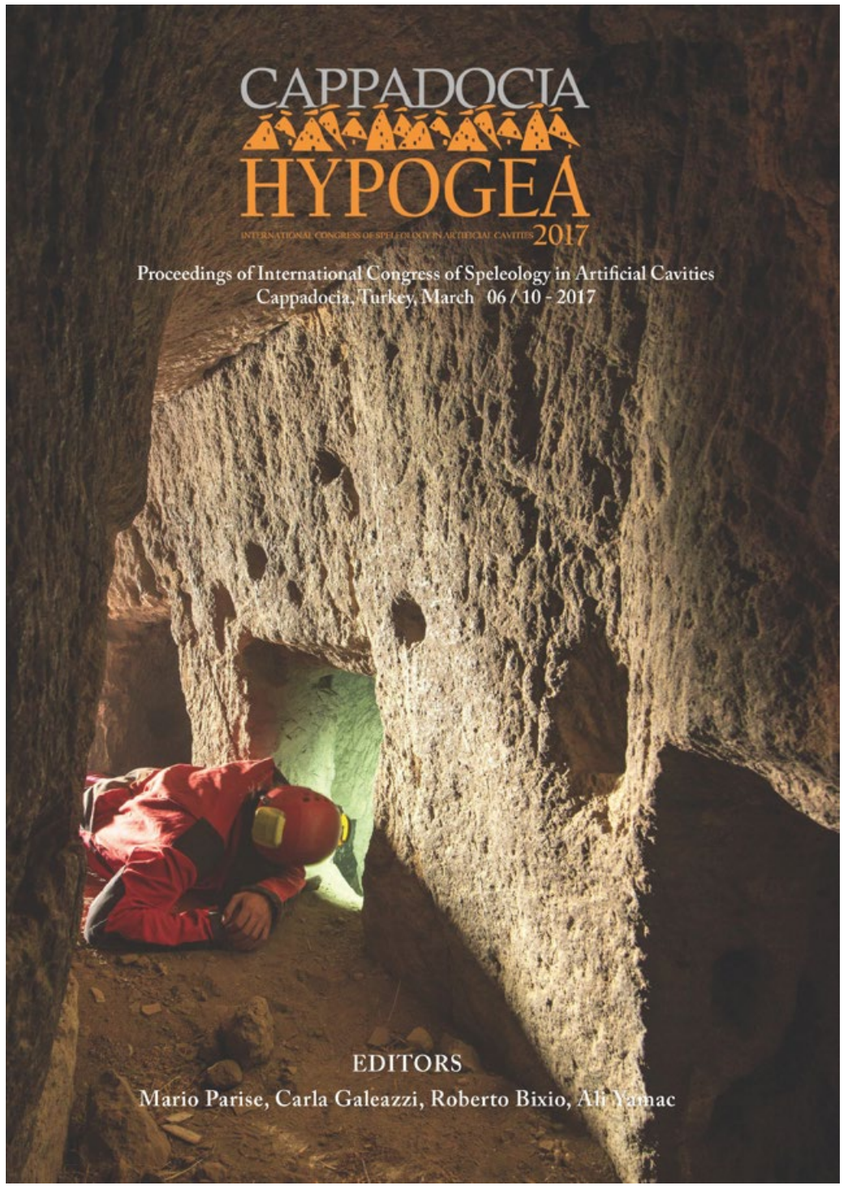

Underground Settlements and Cave Dwellings of Agirnas Village, Kayseri (Southeast Turkey)

Ali YAMAÇ

OBRUK Cave Research Group, Acikhava Apt. 16/7, Nisantasi, Istanbul, Turkey, ayamac@gmail.com

Abstract

Central Anatolia had been affected by the intensive volcanic activities which began 10 million years ago. That eruption phase, which continued even until historical times, piled up more than 100 m of tuff and ignimbrite around Cappadocia. The volcanic rocks were dug by the local people and a great variety of underground settlements were built into the rocks. Antique Caesarea which is known as Kayseri today was the capital of ancient Cappadocia; its underground structures, churches, cave dwellings of Kayseri have not been extensively investigated yet. Around Caesarea, which had been the cradle of Christianity in Anatolia, there is an immense amount of cave dwellings and underground structures. Agirnas is a small village, 15 km east of Caesarea. Establishment date of the village, which is the birthplace of Sinan, the most important architect of the Ottoman Empire during the 16 century, is unknown. Underground of this village is like a cobweb, nearly all the underground shelters below the old houses are interconnected to each other. In addition to this gigantic underground structural system of Agirnas Village, there are tens of cave dwellings in Akbin Valley, 700 meters west of the village. It is thought that some of these structures, dug in the walls of the valley which continues from Agirnas to Dimitri Village for 3 km, were built as Roman rock graves. It is not possible to determine the date and aim of the original dwellings due to their continuous usage for centuries by re-designing, and the destruction caused by the erosions on the valley walls.

As OBRUK Cave Research Group, our research within the framework of "Kayseri Underground Structures Inventory Project" started with the underground settlements in the village. Even though it is not possible to determine the first construction date, it is obvious that this structural complex is more than 500 years old and it shows us that the village has a gigantic underground structure dug below the houses with a purpose of defense. Then we continue with Akbin Valley Cave Dwellings survey. We present here a brief conclusion about the hypogea of this village, describing the underground sites and cave dwellings of Agirnas Village and their historical transformation of usage during the centuries.

Keywords: Kayseri, Agirnas Village, underground settlements, cave dwellings.

1. INTRODUCTION

Following the signing of the protocol concerning the surveying, mapping and inventorying of the underground structures of Kayseri between the Kayseri Municipality, ÇEKUL Foundation and OBRUK Cave Research Group, we have started our study in this region in January 2014. The results of the first six studies conducted until June 2014 were announced through the "First Preliminary Report", which included 14 different underground sites and cave dwelling settlements that were identified, investigated and mapped in Kayseri. Many underground settlements that were never mentioned in any sources and some old rock dwellings located in the valleys near Kayseri that were not previously investigated were discovered, investigated and mapped during these studies. The other five studies in June 2014 completely focused on the Agirnas Village (Fig. 1). There was a veritable underground complex under this settlement. In addition to these underground structures located under and near Agirnas Village, the walls of the Akbin Valley that reached from 500 m southeast of this settlement to the Turan Village were full of rock dwellings.

Figure 1: Location map showing the general area of exploration

Figure 2: Surveying in the second underground structure of Mimar Sinan Underground City

The results of these five studies were published as the "Second Preliminary Report". In this study that only includes Agirnas Village and its surroundings, we describe the four underground settlements and the cave dwelling village.

2. AGIRNAS VILLAGE EXPLORATIONS:

2.1 Mimar Sinan Underground City

In Agirnas, a very large underground structure exists under the house in which Sinan, the most important architect of the Ottoman Empire, was born, and which serves as a museum today [Necipoglu, 2010].

The restoration of the house was conducted between 2006 and 2008 [Sozen, 2004]. Some of the underground structures under the house were also cleaned, organized and opened to visitors during these works. This organization work showed that the underground city did not only encompass the space below Mimar Sinan's (Sinan the Architect) house, but all the houses in Agirnas were connected through an underground network of structures. In time, many homeowners nearby have walled the connection tunnels with stones, to prevent access to their houses from underground.

The underground structure complex under Sinan's house is spread over a total area of 1.850 m^2. It is definite that this whole structure was a single underground settlement but, due to recent blockings, it becomes four separate structures (Fig. 2). On the other hand, the fact that even today, the first and fourth of these structures continues under the neighboring houses and have many exit points to the surface is almost the proof of the very complicated underground network that existed in Agirnas many centuries ago.

The presence of four millstone doors, three of them *in situ* (Fig. 3) in the fourth underground structure suggests that the structure was built, at least for some time, for defensive purposes. However, these underground structures have lost their defensive purposes in time, and underwent major structural changes.

The first underground structure adjacent to the museum-house is reached through a large room supported by stone arches. This underground room with a barrel vault roof, frequently encountered in many places of this structure and under some houses nearby, is probably one of the oldest structures of this part of the village. These first underground settlements continue to the east through different rooms and some of them reach the neighboring houses through tunnels, partly closed by stones.

The largest and most important of the underground structures located under Mimar Sinan's house is the fourth structure. South of this entrance, in a chamber with a barrel vault roof, there are furnaces which are thought to be an iron foundry.

The structure continues eastward behind the foundry and reaches the front street, through another house. The structure was built in two stories up to this point, and opened up for tourism. Beyond this point, it continues below the houses nearby through a small connection. These parts of the underground city are not cleaned, and more interestingly, some underground structures are still being used by those living in nearby houses. The last gallery to the east is filled with mortar and another millstone door here emphasizes the initial purpose of this structure (Fig. 4).

Figure 3: One of the *in situ* stone mill doors of Mimar Sinan Underground City

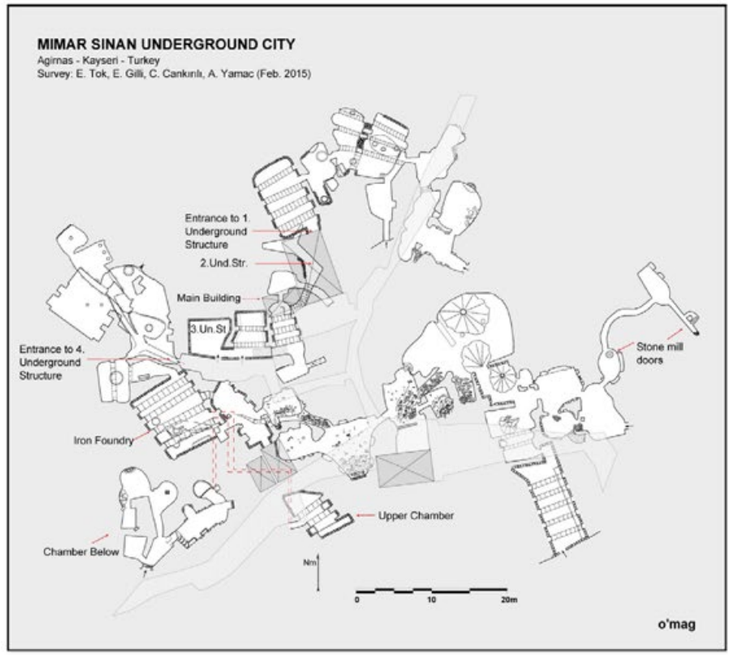

Figure 4: Mimar Sinan Underground site Complex. Note four different underground structures

Figure 5: One of the large chambers in the southernmost part of Agirnas Underground site

2.2 Agirnas Underground Site

We have conducted the detailed survey and mapping of this structure, which is located on the eastern cliff, at the entry to Agirnas, and that is open to tourism.

Agirnas Underground Site is carved in a rocky cliff located about 200 m to the south of Agirnas. It has the typical Cappadocian-style defense structure architecture, complete with its small church at the entrance, its supply stores, millstone doors and living quarters [Yorukoglu, 1990].

The millstone doors in the tunnels right behind the church show that the church was also being used in normal times. The 24 meters long and sometimes 4 meters high large hall reached from the eastern side of the church, exhibits very impressive craftsmanship.

Another entry to the northeast of the hall was closed, but the millstone used to defend the entrance is still in place. The main tunnel that continues for 60 meters toward the southeast of the hall contains a total of 11 living quarters / storage rooms. All of these rooms are so large and spacious that they cannot be compared to other Cappadocian underground sites (Fig. 5).

Another door located almost in the middle of the tunnel and that opened to the surface, is closed by a stone wall. Although the millstone door used to defend the entrance, 5 meters inside this entrance is not in place, the operation room containing the door is evident. Another entry/exit point and millstone door is present in the southeast of the underground site (Fig. 6).

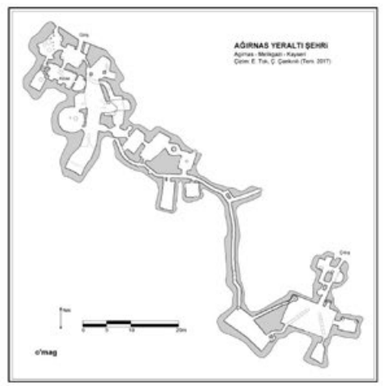

Figure 6: Agirnas Underground Site

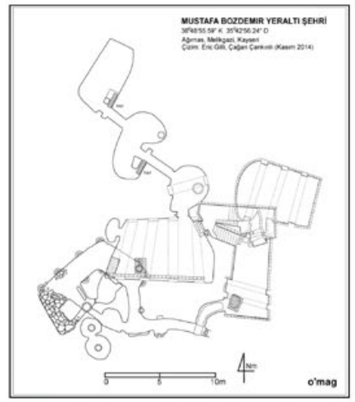

Figure 7: Mustafa Bozdemir Underground Site

2.3 Mustafa Bozdemir Underground Site

This structure which is located only 100 m from the Sinan the Architect's House in Agirnas, is located below Mustafa Bozdemir's house. This structure (Fig. 7), cleaned and opened for tourism by the house's owner, has been measured and mapped by our group. As explained above, Mustafa Bozdemir Underground Site is a small part of the defensive structures complex that extensively develops below Agirnas. This defensive structure probably lost its initial purpose after the 12th-13th centuries, and was used as a warehouse, barn, etc. in the following period.

During these re-adaptation works, the connection tunnels that reached under the neighboring houses were walled with stones. As we have seen in Sinan, the Architect's Underground Site, this structure also contains large halls that underwent serious architectural changes in time. The three-barrel vaulted, high ceiling halls at the main entrance and to the west of this entrance are very similar to those previously described. The large halls located over the defensive, stone-doored lower parts of the structure may be thought to be used for daily life.

2.4 Subasi Underground Site

This structure is located in the Subasi Neighborhood of Agirnas, and is one of the most interesting and different underground settlements in the region. The structure is located in a desolate plain that rises towards the Koramaz Mountain, about 2 km to the northeast of Subasi Neighborhood. It can be stated that this defensive structure is very similar to the Doganli Underground Site, which is also located on a desolate plain 2 km outside the Doganli Village.

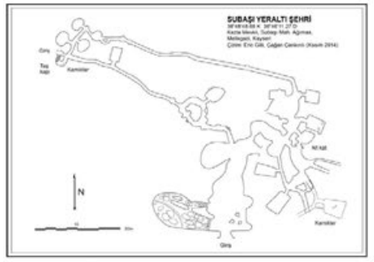

Figure 8: Subasi Underground Site

On the other hand, architecturally, the Subasi Underground Site is very different from the defensive underground structures that were investigated by our group until now. This underground settlement carved inside ignimbrite, and that is revealed as a small hill over ground, has three entrances, one of which was opened by a collapse.

Although the main entrance does not resemble the entrance of an underground settlement, but rather the entrance to a house or a barn, it might have been used to hide the defensive structure. Although it looks very simple on the map (Fig. 8), the low-ceiling, interconnected rooms give this structure the characteristics of a real labyrinth.

The underground site has a 4 room lower floor that is accessed by a short staircase in the eastern part, but all the tunnels in this lower floor are filled with earth. Although a defensive millstone door is in place at the northwest entrance, the millstone doors of the northern and southern tunnels are not, even though their shafts are apparent. It is possible that there was an old settlement, which has left no trace of its existence, near the Subasi Underground Site.

2.5 Akbin Cave Dwellings

Akbin Valley starts about 500 m to the west of Agirnas, and reaches the Turan (Dimitri) village [Comert, 2008]. It was formed as a result of the erosion of the Pliocene pyroclastic and tuffaceous deposits by the River Akbin. A very large settlement carved into the rocks of the western wall of this valley was investigated, measured and mapped by our group. Similar rock dwellings are encountered all over Cappadocia.

Such rock dwellings exist in valleys such as Degirmendere, Belagası, Erdemli, Derevenk, Turan and Güneşli near Kayseri. On the other hand, the rock dwellings of Agirnas/Akbin Valley are different from all the other structures mentioned above.

The first and most important difference is the date of these rock dwellings in Akbin Valley. All of the front row of houses that are under protection in Agirnas today are dated to 1500s, and even before.

The Kayseri Cadastral Records Book dated 1500, states that there are 56 houses in this village. In the Akbin Valley, 97 structures have been identified, 4 of them churches. We do not think that it is possible that two large settlements, 500 m apart were simultaneously settled. In this case, the rock dwellings in Akbin Valley should have been abandoned much earlier than the 15th, or even the 14th century.

However, it is known that the other rock dwellings in Kayseri, for example Belagasi or Turan, were in use until the 19th and 20th centuries. Another important difference that sets the Akbin Valley structures apart from the other rock structures in Kayseri, is the fact that there are Roman graves that are very obviously carved. Most of these structures are currently only identifiable through the carving style of their entrance doors (Fig. 9). While the internal structures of the tomb rooms were changed through time, some rooms still contain klines. Although most of the structures in Akbin Valley are residences or barns/cowsheds, at least 4 churches and 4 defensive tunnels/underground cities were identified.

Figure 9: One of the 97 cave dwellings of Akbin Valley, possibly a Roman grave previously

3. REFERENCES

Comert H. 2008 - *Koramaz Vadisi*, Kayseri.

Necipoglu G. 2010 - *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. London.

Sözen M. 2004 - *Mimar Sinan Evi Restorasyon Projesi*, Istanbul.

Yörükoglu, O., Tasci Z., Sevil T., Turkmen K. Uysal V. 1990 - *Tarihçesi, Tanıtımı, Plan ve Fotografları ile Kappadokya Yeraltı Şehirleri*, 80 p. Ankara.

4. ACKNOWLEDGEMENT

As the members of OBRUK Cave Research Group, we express our gratitude to Prof. Osman Ozsoy, Kayseri Coordinator of CEKUL Foundation. This project and research could not be realized without his dedicated attitude and extraordinary efforts.

2.2 Agirnas Underground Site

We have conducted the detailed survey and mapping of this structure, which is located on the eastern cliff, at the entry to Agirnas, and that is open to tourism.

Agirnas Underground Site is carved in a rocky cliff located about 200 m to the south of Agirnas. It has the typical Cappadocian-style defense structure architecture, complete with its small church at the entrance, its supply stores, millstone doors and living quarters [Yorukoglu, 1990].

The millstone doors in the tunnels right behind the church show that the church was also being used in normal times. The 24 meters long and sometimes 4 meters high large hall reached from the eastern side of the church, exhibits very impressive craftsmanship.

Another entry to the northeast of the hall was closed, but the millstone used to defend the entrance is still in place. The main tunnel that continues for 60 meters toward the southeast of the hall contains a total of 11 living quarters / storage rooms. All of these rooms are so large and spacious that they cannot be compared to other Cappadocian underground sites (Fig. 5).

Another door located almost in the middle of the tunnel and that opened to the surface, is closed by a stone wall. Although the millstone door used to defend the entrance, 5 meters inside this entrance is not in place, the operation room containing the door is evident. Another entry/exit point and millstone door is present in the southeast of the underground site (Fig. 6).

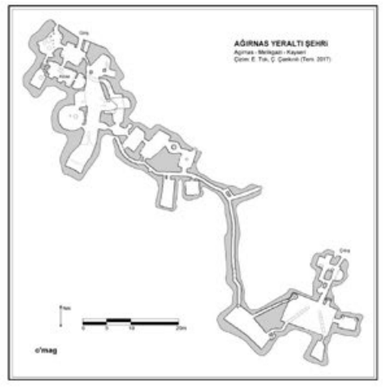

Figure 6: Agirnas Underground Site

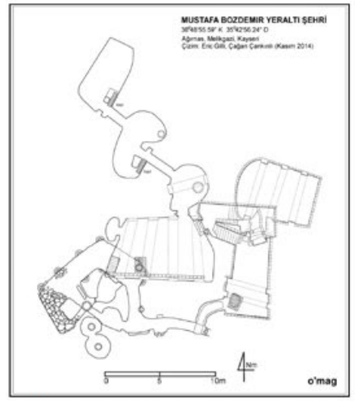

Figure 7: Mustafa Bozdemir Underground Site

2.3 Mustafa Bozdemir Underground Site

This structure which is located only 100 m from the Sinan the Architect's House in Agirnas, is located below Mustafa Bozdemir's house. This structure (Fig. 7), cleaned and opened for tourism by the house's owner, has been measured and mapped by our group. As explained above, Mustafa Bozdemir Underground Site is a small part of the defensive structures complex that extensively develops below Agirnas. This defensive structure probably lost its initial purpose after the 12th-13th centuries, and was used as a warehouse, barn, etc. in the following period.

During these re-adaptation works, the connection tunnels that reached under the neighboring houses were walled with stones. As we have seen in Sinan, the Architect's Underground Site, this structure also contains large halls that underwent serious architectural changes in time. The three-barrel vaulted, high ceiling halls at the main entrance and to the west of this entrance are very similar to those previously described. The large halls located over the defensive, stone-doored lower parts of the structure may be thought to be used for daily life.

2.4 Subasi Underground Site

This structure is located in the Subasi Neighborhood of Agirnas, and is one of the most interesting and different underground settlements in the region. The structure is located in a desolate plain that rises towards the Koramaz Mountain, about 2 km to the northeast of Subasi Neighborhood. It can be stated that this defensive structure is very similar to the Doganli Underground Site, which is also located on a desolate plain 2 km outside the Doganli Village.

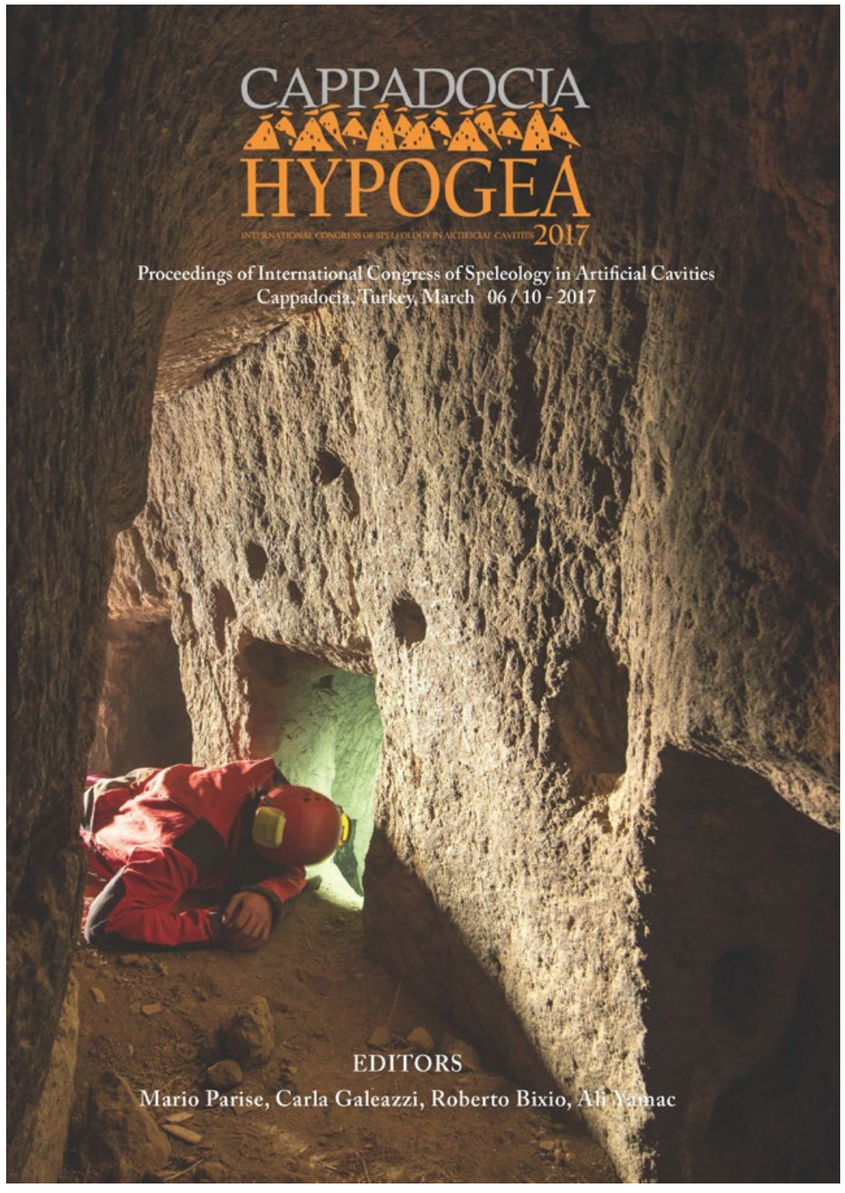

HYPOGEA2017 - PROCEEDINGS OF INTERNATIONAL CONGRESS OF SPELEOLOGY IN ARTIFICIAL CAVITIES - CAPPADOCIA , MARCH 6/8 2017

From columbaria to dovecotes: two thousand years of use of cave dwellings in Ağırnas (Kayseri, Turkey)

Eric GILLI

University Paris 8 - 2, rue de la Liberté, 93526 Saint Denis Cedex
e.gilli@wanadoo.fr

Abstract
In Ağırnas (Cappadocia, Central Turkey), the tradition of underground settlement lasts since more than two thousand years. People used to excavate underground structures in ignimbrites for different purposes. Even if one cannot exclude prehistoric rock-cut dwellings, the first structures are Roman graves. They were transformed in churches and graves during Byzantine period, then in normal houses, dovecotes or storage place in Ottoman and modern periods. Some old cave dwellings are still in use, and new ones are now dug to make fruit and vegetable storage places, cattle sheds or even underground museums.

Keywords
Cave dwellings, columbarium, dovecote, Roman graves, necropolis.

1. AĞIRNAS VILLAGE

Ağırnas is a Turkish village located in Cappadocia, east of Kayseri. It is a famous place for being the birth village of the famous architect Sinan (Fig. 1), who built several mosques in Istanbul and other places in Turkey, during the 16th century [Necipoglu, 2005].

The old part of Ağırnaş Village contains several underground rooms and passageways below the present houses, including that of Sinan. They are very frequent in whole Cappadocia [Bixio et al., 2002].

Figure 1: The famous Ottoman architect Sinan

In Ağırnas they were used for storage and shelter and are, more or less, interconnected, which makes a network of tunnels and chambers that extends below the village [Yamaç & Tok, 2015].

Some parts are now used for touristic purpose but most of them are abandoned or used as cellars. Two of them were studied during a field trip with Obruk speleologist group: Sinan's house (Figs. 2, 3 and 4) and Mustafa's one (Fig. 5).

To the North of the village a small valley, Akbin valley (Fig. 6), also contains numerous cave dwellings that were used at different periods. They are excavated in the ignimbrites widely spread by the Erciyes volcanic system [Toprak et al., 1994].

Figure 2: One of the underground entrances of Sinan house

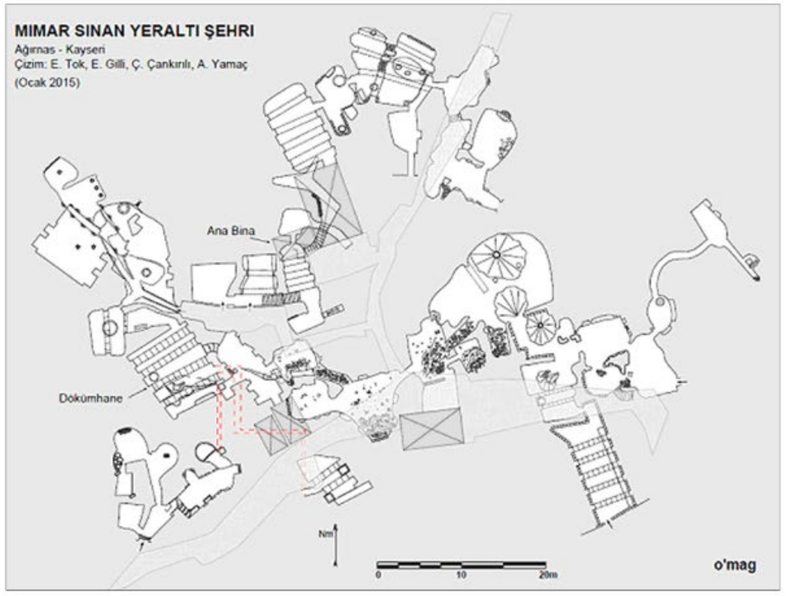

Figure 3: Map of the underground passages below the Sinan architect house [after Yamaç and Tok, 2015]

Figure 4: Underground chamber of Sinan house and entrances of neighboring rock cut dwellings

Figure 5: Map of the underground passages below Mustafa Bozdemir house [after Yamaç and Tok 2015]

HYPOGEA2017 - Proceedings of International Congress of Speleology in Artificial Cavities - Cappadocia , March 6/8 2017

Figure 6: Akbin valley north of Ağırnas Village

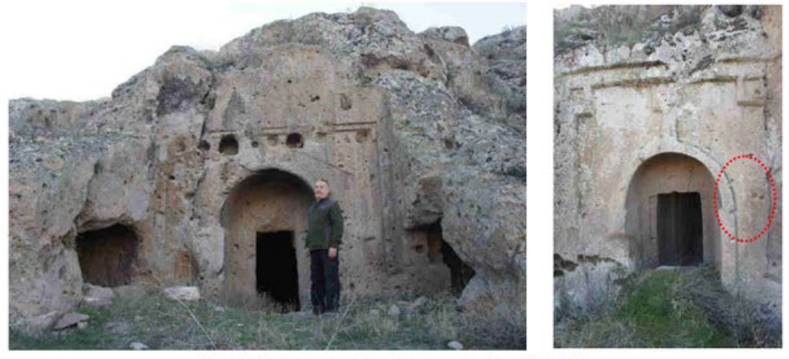

Figure 7: Roman graves. Note the presence of two Byzantine, or modern Greek crosses on the right (red circle)

Figure 8: Akbin antique road

Ignimbrites are very sensitive to erosion which makes it difficult to define the chronology but several examples show imbricate features; older structures are re-used and modified by modern people. The most recent ones are lemon storage places in rural areas, hotels or museums in touristic places. This constant use since unknown time makes it difficult to know when the tradition of digging underground settlements started.

2. GREEK AND ROMAN PERIODS

2.1 Graves

The oldest remains are graves. They could be from Greek period, but the architectural features are more consistent with the Roman period. Usually Roman graves had a front entrance with pillars and sculptures, but weathering is active on ignimbrite, causing slope retreats and revealing the inner rooms of the graves. Remnants of frontons and friezes are still visible (Fig. 7).

Roman people used to incinerate dead bodies, and then they placed the ashes in coffins or urns in niches carved in the graves walls. The smallest urns could be placed in small square or triangular featured holes that totally covered the wall in places called columbarium [Borbonus, 2014].
To prevent fires and epidemics, it was forbidden to burn the bodies and to bury them in the cities or the villages and funeral places were always outside the living places.

They were installed along a main road which gave to travelers an indication on the wealth of the place and of its inhabitants [Prieur, 1986].

The richest family had large places to bury their members. Some graves were similar to houses with several rooms. The graves were rent for several generations, if people were able to pay the rental fees. As necropolis contained hundreds graves, one can imagine that the incomes could be important for funeral specialists and for the local economy.

The presence of a road (Fig. 8) bordered by numerous entrances of rock-cut graves and the observation of structures like a circle that could be an agape table (Fig. 9) or feeding holes for the dead (Fig. 10), both used in Roman funeral rites, support the hypothesis of Akbin site beeing the necropolis of a Roman city that is now Ağırnas.

In Akbin some places contain pigeon houses (Fig. 11). They were widely bred in Antique times. Aristotle or Pliny the Elder wrote about pigeon farms, dovecote construction or military use of pigeons. It is difficult to know if the pigeons in Ağırnas were used for food, sacrifices or other purposes like manure or even aerial mail. It is also difficult to know if the present dovecotes are from Roman or younger period. They were still in use a few years ago to collect guano, but modern extensive agriculture that uses

chemical products lead to disuse these places. We assume some of these dovecotes were first funeral columbaria whose niches were carved to receive cremation urns.

2.2 Colombaria

Columbarium tombs are typical forms of the Roman funeral architecture (Fig. 12). They were used as economic solutions or as a collective burial for a given community. Indeed, many of the tomb occupants were slaves and freed men, for whom collective burial was one strategy of community building that counterbalanced their exclusion in Roman society [Borbonus 2014].

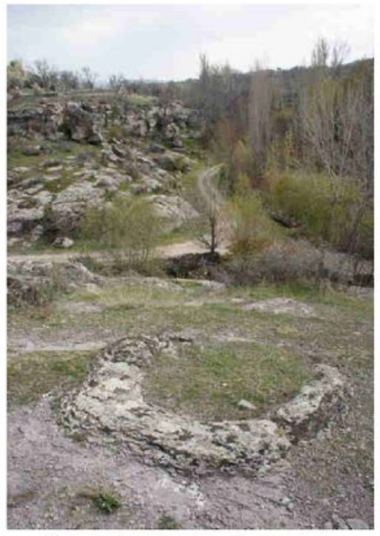

Figure 9: Possible remains of an agape table

HYPOGEA2017 - PROCEEDINGS OF INTERNATIONAL CONGRESS OF SPELEOLOGY IN ARTIFICIAL CAVITIES - CAPPADOCIA , MARCH 6/8 2017

Figure 10: Probable feeding hole in the necropolis of Akbin valley

Later, the niches were used for pigeon's nests if an entrance could be dug on the ceiling (Fig. 13). It could be topped by a masonry chimney (Figs. 14).

Moreover the presence of silos in some places support this hypothesis (Fig. 15). When the places were full, old bones and ashes were deposited in silos in the floor and new coffins or urns could be installed in the grave.

3. BYZANTINE PERIOD

After the Roman period, Christians started using the same places but they did not burn the bodies and carved tombs either outside (Fig. 16) or inside the abandoned roman graves (Fig. 18). Roman rock-cut dwellings were transformed in churches with paintings and Christian crosses.

One can suppose that some places were also transformed in houses. In opposition to the roman culture, where burial zones had to be far from the city, Christian people could live close to their tombs. It is probably at the end of Byzantine period that people started to dig shelters and panic rooms protected by millstone doors [Bixio et al., 2002].

Figure 11: Columbarium in Akbin valley

Figure 12: Columbarium of freedmen Vigni Codini in Rome 1st century BC (photo E. Inglis)

Figure 13: Opening in the ceiling of a funeral columbarium to transform it in a dovecote

3. OTTOMAN TIMES

Human representation being forbidden by Koran, most of the Byzantine religious paintings and engraved symbols were destroyed. The previous funeral and religious places were transformed in new places with respect to the Muslim rules.

Figure 14: Masonry chimney on top of a columbarium transformed in dovecote

Figure 15: Bones and ashes silo in the soil of a Roman grave

In addition to the transformation of columbaria in dovecotes (Fig. 18), underground graves and niches for sarcophagus or coffins could easily be transformed in feeders or storage places.

4. MODERN PERIOD

Cave dwellings are still in use in many places of the whole Cappadocia and new ones are developed. Due to tourism expansion many underground hotels or pension houses are commonly excavated in the touristic places, like at Göreme, Ürgüp or Uçhisar.

People are still using old ages techniques, with hammers and picks, and the inhabitants of Lavak village are famous

Figure 16: Outside tombs on the Akbin road

for their ability for digging the ignimbrite. In addition, modern digging equipments make it possible to excavate very quickly, large underground volumes like lemon storage places.

In Ağırnas Village, except for the numerous cellars, the underground places that are still in use, are the three museums of the village: Sinan house, Mustafa Bozdemir and the municipality museum.

In Akbin valley some places are still in use for domestic purpose (Fig. 19), for storage (Fig. 20) or even as cattle sheds (Fig. 21).

In Cappadocia, large lemon storage tunnels are excavated in the ignimbrites. This makes it possible the storage of fruits and vegetables in places where the temperature is low and constant.

The important economy in electricity expenses is an argument to develop these underground structures that are now numerous in Cappadocia.

The rock is soft enough to be dug by any kind of modern tool. Nowadays, electric or pneumatic hammers are used that allow fast working even for individuals. For larger works excavating vehicles with cutting wheels are used. Large size chambers up to 10 m in width are possible (Fig. 22).

Figure 17: Byzantine tomb dug in a Roman grave

HYPOGEA2017 - PROCEEDINGS OF INTERNATIONAL CONGRESS OF SPELEOLOGY IN ARTIFICIAL CAVITIES - CAPPADOCIA , MARCH 6/8 2017

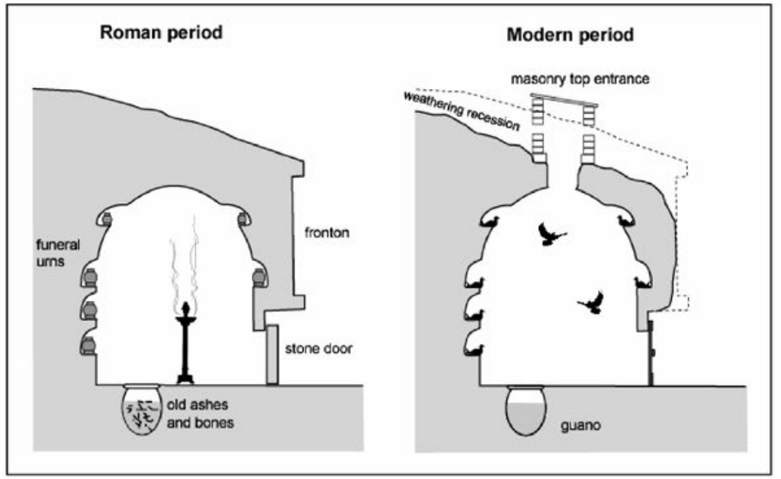

Figure 18: Transformation of a funeral room in a dovecote

Figure 19: House with electricity line in Akbin valley

5. CONCLUSION

Successive civilizations in Agîrnas and Akbin have dug an important system of underground settlements. Each new civilization has more or less erased the architectural features of the previous one which makes it difficult to characterize them. It remains difficult to know when the tradition of excavating cave dwellings in Cappadocia is present but it lasts since at least 2000 years.

Due to the facility for the ignimbrites to be excavated, cave dwelling is probably as old as the first human settlements in Anatolia.

Figure 20: Modern underground storage place for animal fodder (Note the presence of niches on the right side that are remnants of an antique tomb)

For instance houses in Aşıklı Höyük (11000 BP) were simple holes dug in the soil and covered with a wooden roof [Özbasaran & Duru, 2011].

In that case the settlement is not a cave dwelling but it proves the ability to excavate underground volumes.

Aşıklı Höyük is a flat area, and one can suppose that people living close to an ignimbrite cliff may have dug horizontal houses into the cliff. However there is no evidence of totally underground structure older than the Roman funeral places.

Figure 21: Cow shed at the entrance of Akbin valley

Figure 22: The Pottery Museum, in Avanos, excavated in ignimbrites like lemon storage tunnels

Normal houses were probably wood and clay ones but anthropogenic pressure could have driven to a timber scarcity. Agriculture, building, and funerals led to a high consumption of wood. Then, due to the lack of wood, people were obliged to use more mineral material. As building stones were not present in the ignimbrite area, their use was probably difficult or expensive. The previously religious settlements could, easily be transformed in normal houses. A hypothesis is that the underground necropolises that were closed by millstone doors, could be used as shelters or food storage if a new entrance was dug to allow a visit in the reverse direction. The millstone doors could then be used as internal door. The previous entrance must be closed with stones and clay. This theory could be supported by the research of older entrances blocked by earth and stones.

6. REFERENCES

Bixio R., Castellani V., & Succhiarelli C., 2002 – *Cappadocia. Le Città sotterranee*. 324 p. Ist. Poligrafico dello Stato, Roma.

Borbonus D., 2014 – *Columbarium Tombs and Collective Identity in Augustan Rome*. 71 fig. 11 tables, 306 p Cambridge University Press. Cambridge-New York.

Necipoglu G., 2005 – *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. 480 p. Princeton University Press, Princeton.

Özbasaran M. & Duru G., 2011 – Asikli Höyük, un village d'Anatolie centrale, il y a 10000 ans. *Archéologia*, n° 489, p. 54-65. Faton, Dijon

Yamaç A. & Tok E., 2015 – An Architect's underground city. *Opera Ipogea*, n°1-2015, p. 39-46, Societa Speleologica Italiana, Bologna.

Prieur J., 1986 – *La mort dans l'antiquité romaine, coll. De mémoire d'homme : l'histoire*. 222 p. Ouest France, Rennes.

Toprak V., Keller J., Schumacher R., 1994 – *Volcano-tectonic features of the Cappadocian volcanic province*, p. I-58. International Volcanology Congress Excursion Guide, Ankara.

Plus de quatre mille ans d'aménagements souterrains en Cappadoce (Turquie)

More than four thousands years of underground solutions in Cappadocia (Turkey)

Eric GILLI, Université *Paris 8, Saint Denis, France*

Ali YAMAC, Obruk, *Istanbul, Turkey*

Résumé

En Cappadoce (Turquie) les éruptions du Mont Argée ont déversé d'importantes quantités d'ignimbrites dont l'altération fournit des terres fertiles favorisant l'implantation humaine.

Ces formations trop friables pour être utilisées comme matériaux de construction ont des propriétés mécaniques qui permettent le creusement d'ouvrages souterrains durables. Une civilisation troglodytique s'est donc développée depuis quatre mille ans. Nos études montrent la diversité des usages. Dans l'Antiquité, de nombreux problèmes d'aménagement ont trouvé des solutions souterraines telles que des villes à plusieurs niveaux, des dérivations de fleuve, des aqueducs de plusieurs kilomètres, des citernes, des tunnels de dérivation des eaux pluviales.

Les premiers exemples de structures souterraines sont des sites hittites. On rencontre ensuite des tombeaux hellénistiques ou romains qui ont été transformés en églises, monastères et cimetières à l'époque byzantine, puis en simples habitations, greniers et pigeonniers, aux époques ottomane puis moderne. Certains de ces ouvrages sont encore en usage, mais la plupart sont tombés dans l'oubli et sont fortement dégradés. Parfois découverts fortuitement, lors de grands travaux, ils posent le double problème de la sécurité des constructions modernes et de la préservation du patrimoine.

On assiste aujourd'hui à un regain d'intérêt pour le monde souterrain de Cappadoce et des sites anciens sont valorisés par des aménagements touristiques. A cela s'ajoutent des réalisations actuelles, telles que des hôtels troglodytiques, des musées souterrains ou des silos de grande taille pour la conservation des agrumes. Ces ouvrages utilisent encore des techniques traditionnelles, souvent conjuguées à la mécanisation qui permet un creusement rapide.

Abstract

Cappadocia (Turkey) is a volcanic province where the eruptions of Mount Erciyes spread important amounts of ignimbrites whose alteration provides fertile land that favoured human settlements. These formations are too brittle to be used as building materials. However, they have mechanical properties that allow the digging and the stability of underground structures. A troglodyte civilization developed there, over four thousand years. Our studies show the diversity of these uses. During the Antiquity, many development problems found solutions such as underground cities, river diversions, several kilometres long aqueducts, cisterns, or rainwater collection galleries.

The first examples of underground structures are probably Hittites sites. Then Hellenistic or Roman graves were rock cut. They were transformed in churches, monasteries and cemeteries in the Byzantine times, then in simple homes, attics and dovecotes, during the Ottoman and modern periods. Some ancient works are still in use but most have fallen into oblivion and are highly degraded. Sometimes they are discovered incidentally during building operations which poses the twin problems of security for modern buildings and patrimony preservation.

Today there is a renewed interest in the underground world of Cappadocia but also of other Turkish provinces. The most interesting sites are valued by tourism developments. Added to this, are the current achievements such as cave-hotels, underground museums or large silos for the conservation of citrus. These works are sometimes still using traditional techniques, but the mechanization makes it possible a quick digging that favours the expansion of these underground solutions.

More than four thousands years of underground solutions in Cappadocia (Turkey)

Eric GILLI, *Paris 8 university, Saint Denis, France*
Ali YAMAC, Obruk group, *Istanbul, Turkey*

1 Introduction

1.1 Geology

Cappadocia is a volcanic region of central Turkey) where the thickness of ignimbrites, which spread to a surface of about 25 000 km^2 have reached a height of 400 m in various areas. They are the result of eruptions from both Ercyies and Hasan volcanoes mainly during the Upper Miocene and Pliocene periods but drawing in Çatal Höyük old city (Mellaart,1967) suggests that volcanism was still active 10,000 years ago. Such an ignimbrite formation is vulnerable to erosion and was rapidly carved by rivers flowing on the surface which formed deep and narrow valleys in this plateau region.

In many places, the erosion has also created thousands of fairy chimneys which is an essential component of the peculiar landscape of Cappadocia. In that area, the lack of building stone was counterbalanced by the possibility of digging cave dwellings in the flanks of the valleys or in the fairy chimneys. That is the second particularity of Cappadocia which is now part of the Unesco World heritage (Fig. 1). Hundreds of underground settlements have been inventoried (Bixio, 2012).

Figure 1. Fairy chimneys and cave dwellings in Göreme

1.2 Occidental discovery

First occidental reports were done by Paul Lucas in 1717, then Charles Texier, who in was in charge of searching archeological stuff for the Louvre museum, described several places of Cappadocia in 1838. During 1842 W.J. Hamilton had an extensive survey of the area.

The French priest G. Jerphanion was amongst the first people to present the underground world of Cappadocia but his work focused on Byzantine churches (Jerphanion, 1912 & 1925-1942). Then Cappadocia left unknown till the sixties. But at that time and even now people were more interested in Christian religious architecture than in the underground world itself. Therefore new explorations (Bixio et al, 2002, Bixio, 2012) reveal the extension of this underground world and show that its usage was much older and concerned various aspects of the life in the far Antiquity. They are unfortunately poorly studied but these discoveries show the capacity of these people to dig large underground structures that remained stable for centuries.

2 Use of the underground space

2.1 Age of cave dwellings

It is possible that flint tools were used since the Palaeolithic to dig shelters. However the digging of large volumes in the ignimbrites is only possible with metal tools thus the underground civilisation could only be possible since the Brass ages (Düring, 2011). Thus we assume that the tradition of digging underground could start at the Hittites period.

2.2 Antiques religious places

Discoveries in Hattusas, the Hittite capital, show that people had dug tunnels for probable military purpose, or for water supply. South to Hattusas, the underground city of Gökcetoprak (antique name was Sivasa), explored by Triolet (1996) and Bixio et al (2012) could be a Hittites' temple, Indeed, their religion accorded a great importance to springs, groundwater and underground places. Unfortunately, in spite of the presence of nearby Hittites' petroglyphs, there are neither underground archeological findings nor architectural features that can definitely prove it.

2.3 Graves

The first really proven use of rock cut places concerns Hellenistic and Roman periods during which underground graves are very common. Inhumation and cremation were both used, depending on the periods and the locations. If cremation was used (mainly for poor but non indigent people), ashes were placed in coffins or urns in niches carved in the grave walls. The smallest urns could be placed in small holes square or triangular featured that totally covered the wall in placed called columbarium.

To prevent fires and epidemics, it was forbidden to burn the bodies and to bury them in the cities or the villages and funeral places were always outside the living places. They were installed along a main road which gave to travellers, an indication on the wealth of the place and its inhabitants

The richest family had important places to bury their members. Some graves were like houses with several rooms. People and families had to pay for burial services that involved several kinds of workers like, musicians, wood and food providers, transporters, coffins makers, architects and rock cutters and one can suppose that funeral was an important source of income. More over, as families had to honour their ancestors at least annually, incomes were assured for decades, which made it possible to have perennial funeral companies.

The important size of Hellenistic or Roman rock cut graves in several places of Turkey, like Dalyan (Kaunos) or Demre (Myra), shows that people had tools and techniques for underground working in as hard rock as limestone. In Cappadocia the presence of similar Hellenistic and Roman graves (III to I century BC) is attested in numerous places like, Üçhisar, Mazıköyü (Fig. 2), Marcan or Akbin valley (Thierry, 1977; Gilli, 2017a; Yamaç, 2017) where necropolis are present. Work was easier as the main local rocks are ignimbrites that are softer than limestone. But, on the other hand, they are more sensitive to erosion and, except for rare places; the original features were not preserved. However the study of tools marks sometimes makes it possible to precise the age of some underground places (Lamesa, 2016).

One important unsolved question is the presence or not, of underground catacombs at the same period. Indeed, in numerous places, sometimes close to the graves, deep and underground tunnels, with side chambers, are observed (Fig. 3). There is no doubt that they were used as shelters for people or food until the 19th century but their age and the initial purpose of their digging remain unknown.

During the Byzantine period, the former necropolis areas were transformed in religious places by first Christians. A huge number of churches, cemeteries, cave dwellings and underground shelters were dug either in these previously used areas or in new places. Among them, Göreme valley is famous for its density of rock cut Christian churches.

Some examples like in Sofular, Akbin or Mazi tend to indicate that people used the pre-existing graves for new purpose, by enlarging them or digging side rooms and passage ways. Each new inhabitant more or less destroyed the traces of the previous ones, which is the main difficulty in the study of these cave dwellings.

Figure 2. Underground Hellenistic graves and modern storage place in Maziköy

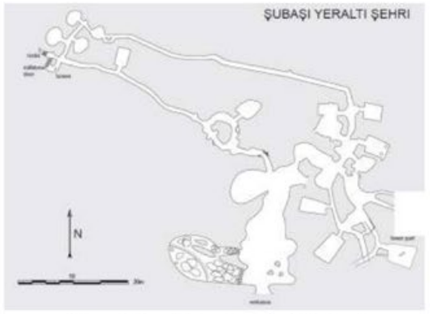

Figure 3. Possible catacombs in Subasi

2.4 Granaries and underground shelters

Some underground places recently explored are formed by several rooms in which large silos are present. They look similar to the collective *igudar* of North Africa (Asmhri & Ramo, 2013), where people, since the Antiquity, stored their agriculture production, either to protect it against robberies or to keep enough food in case of poor harvest.

In addition to the protection of the crop, people had also to protect themselves from invasions. The exploration of cave dwellings shows that most of the places had underground shelters. They are made with an access tunnel that includes an efficient closure system made of a stone cut wheel, similar to a millstone (Fig.4). Once closed, it was impossible to open it or to destroy it from outside. Some of these shelters were large enough to receive, people and cattle.

2.5 Underground cities

In plateau areas, below the largest villages the cave dwellings are real mazes. The most visited place is the underground city of Derinkuyu. It is an incredible network of underground stair ways, small and large chambers, monasteries and churches that extend below the Derinkuyu village. It extends to a depth of 45 m, with at least seven levels. Only a small part of the place is open for tourism (Fig.5).

Figure 4. Millstone door used to close a passageway in Derinkuyu

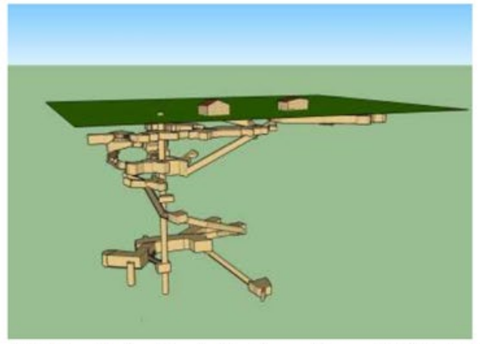

Figure 5. 3D view of the tourist part of Derinkuyu underground city. Depth is 45 m

Several places are blocked by millstone doors. The deepest part of the city is organised in a helix shape, around a vertical shaft that was certainly used during the digging, for extracting the cuttings. The presence of churches at the lower part suggests that people had to hide there, to practice their faith in safety and security, free of persecution.

It is generally assumed that these places were underground cities, but the absence of sanitation, water supply and waste deposit systems, does not support the idea of a long time residence for people. It is more probable that they were mainly used for storage, religious activities and underground shelters; only for a few days during invasion periods. Indeed, invaders had to immediately find food whose absence would oblige them to leave the place. Thus, being able to subtract food and cattle, from the surface to the underground world, was an effective way to protect local people from invasions.

2.6 Hydraulic works

2.6.1 Irrigation tunnels

There are long underground water tunnels in several valleys in Cappadocia. They collect surface springs, groundwater or rainwater. The underground solution reduces evaporation during the dry season. Due to the continuous erosion, new tunnels were required to be dug because of the corruption of the previous tunnels through the ages. The most upstream part of these tunnels could feed underground cisterns and fountains in troglodytes' settlements (Bicchi et al, 1995).

The longest explored one in Cappadocia is in Güvercinlik valley (Üçhisar). The total surveyed length is 3.5 km but parts remain unexplored (Gilli & Yamaç, 2015). It ends below Üchisar village where underground cisterns are present (Fig. 6). The work was realized by 50 m-long portions connected to the surface by an inclined or horizontal gallery. In each portion the workers dug upstream and downstream to reach the nearby portions. Sometimes the connection between two nearby portions is poor, which shows the limits of the positioning and surveying methods.

In addition to these aqueducts, draining tunnels were also dug in the bottom of the valleys to prevent the erosion of crop areas (Castellani, 2002). These large tunnels were also used as underground quarries that produced blocks used to built terraces for artificial culture areas in the bottom of the valleys or their attributes (Gilli, 2017b). The smallest cuttings were probably used to fill in the artificial crop areas. Indeed, once fragmented, ignimbrites alter quickly and form a very fertile soil. These works that are well preserved in Ibrahim Pasa valley show that people had a global approach of their environment and used underground solutions for all the aspects of their life (Fig. 7).

Figure 6. Underground cistern in the 3.5 km-long aqueduct of Güvercinlik

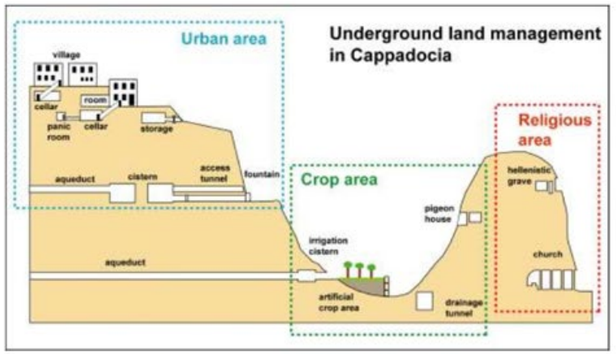

Figure 7. Summary sketch of the underground management in Cappadocia

2.6.2 River deviation tunnel

Hydraulic works can be amazing. One of the most interesting underground artificial caves is the Halys tunnel, which is supposed to have been used to divert Kızılırmak River (antique name Halys) (Fig. 8). It is located in Sarihidir Village, near Avanos. The aim of digging the tunnel should have been building a ford or a bridge in order to cross the main stream of Halys. The age of the tunnel is unknown but a text from Herodotus reports the use of a deviation of Halys by Croesus' army in 550 BC to attack the

city of Pteria, in the Persian kingdom of Cyrus. The conception is attributed to the mathematician Thales. It could be that tunnel; however no dating supports this hypothesis (Gilli, 2013, Gilli et al., 2014).

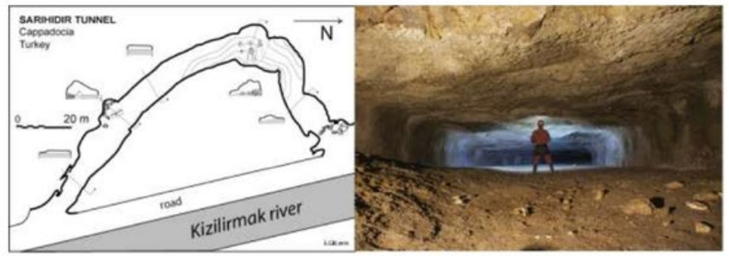

Figure 8. Halys derivation tunnel dug to divert the Kizilirmak river

2.7 Modern uses

Cave dwellings were still used until the beginning of 20th century. They were then deserted along with the development of modern constructions that are more comfortable. Meanwhile, since a few decades the use of the underground space is active again with both traditional and modern ways of digging. Most of the hotels in tourist places, like Göreme or Ürgüp, actually dig or restore underground chambers, using the same techniques and tools that in past times. For small projects, the workers from the Kavak village are reputed for their traditional know-how, but modern cutter heads, on mobile excavators, are nowadays used to dig important underground storage places for citrus fruits or potatoes. They are present in most agricultural places of Cappadocia. An interesting example is also the underground pottery museum in Avanos (Fig.9).

Figure 9. Güray Müze, the underground potery museum of Avanos

3 Geotechnique

As ignimbrite density is low (1.4), it is easy to excavate for creating underground spaces. The main problem is not the rock itself but the presence of anomalies like basalt elements, cracks and faults. In some places it is obvious that the planned works had to be stopped or transformed due to the presence of such anomalies, but in most area the density of cracks was low enough to make it possible the digging of large underground volumes up to 10 m wide.

Except for the Üçhisar cisterns were large central pillars proves the use of a room-and-pillars method to support the overlying ignimbrites, most of the underground features poorly took into account the mechanical properties of the rock to create specific shapes for the cave dwellings.

The underground Hellenistic and Roman graves or the Byzantine churches are simple copies of the outside equivalent buildings. Vaults and pillars are mainly used for decorative purpose and several features like rock cut beams and joists are totally useless.

Workers were more interested in using the properties of the ignimbrites to copy pre-existing architectural forms that they were used to offer to their customers.

For non religious places the shape was mainly directed by the future usage and the ceilings were horizontal, even for large underground works like Sarihidir tunnel whose section is 10 m wide (Fig.8).Vaults are rare but the workers had a good knowledge of the behaviour of the ignimbrites, thus collapses due to inappropriate digging techniques seem to have been rare. Meanwhile, active erosion, slope decompression and probable earthquakes have caused many collapses that mainly affect the outermost parts of the cave dwellings and make it possible to see the inner parts of the dwellings.

4 Tourism and patrimony conservation versus city extensions

After the tourist success of Derinkuyu "underground city", most of the villages where extended cave dwellings were encountered, tried to organize tourist attractions which led to new surveys and explorations by Turkish or foreign caving groups. Even if all these attempts are not always successful, the idea that the underground world is part of the Turkish heritage is widely accepted and municipalities like Nevsehir, Kayseri and Gaziantep, or associations like CEKUL Foundation, now ask for systematic surveys. Important work was done by OBRUK group in those regions.

The need of a better knowledge of the underground world is also driven by the spatial extension of the modern cities that now extend on places where cave dwellings or underground quarries are present, which poses both problems of safety for buildings and preservation of the patrimony. For instance since several years there were continuous cave collapses in Gaziantep, related to the presence of an abandoned and forgotten underground limestone quarry. In 2012, a 35 m in diameter sinkhole occurred below the new cemetery (Fig. 10). The municipality decided then to inventory and survey its underground world which revealed a total extension close to 90.000 m^2 for the cave network below the cemetery (Yamaç, 2012).

Figure 10. Collapse of the new cemetery in Gaziantep (phot. A. Yamaç)

5 Conclusion

The peculiar natural and human environment of Cappadocia drove local people to develop a very active underground culture since the oldest times. Due to the lack of dating, no one is able to tell the age of the beginning, but as ignimbrites are soft formations, This underground civilization evolved over time with the apparition of new tools (brass, iron, steel), the growth of insecurity, and the succession of

different cultures and religions. Recently, the development of new activities like tourism or intensive agriculture was followed by new underground realizations. These examples show that the underground tradition is preserved even as it evolves. They make Cappadocia a unique place for studying, preserving and promoting an underground style of life.

6 Reference

Asmhri E. M. et Ramou H., 2013, Réflexions sur l'origine des Igoudar.in Ait Hamza M; et Popp H., Les igoudar un patrimoine culturel, Centre Etude Hist.. et Envir., Série coll.et séminaire, Institut royal de la culture, Rabat, n° 30, pp 23-56

Bicchi A. R., Burri E., Castellani M., Castellani V., Pensabene G., 1995, Evidences for hydrogeological planning in ancient Cappadocia, in Bertucci G., Bixio R., Traverso M. (Eds.) "Le città sotterranee della Cappadocia", Erga, Genova, pp. 78-86.

Bixio R. (Ed.), 2012, "Cappadocia. Records of the underground sites", British Archaeological Reports - International Series 2413, Oxford.

Bixio R., Castellani V., 2002, Dispositivi di difesa nei sotterranei cappadoci, in Bixio R., Castellani V., Succhiarelli C. (eds.), Cappadocia. Le Città Sotterranee, Roma, pp. 265-278.

Bixio R, Castellani V and Succhiarelli C., 2002, Cappadocia - Le città sotterranee, Istituto Poligrafico e Zeca dello Stato, Roma, 319 p.

Castellani V., 2002, I condotti idrici della valle di Meskendir, in Bixio R., Castellani V., Succhiarelli C. (Eds), "Cappadocia. Le città sotterranee", Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Roma, pp. 279-290.

Düring B.S., 2011, "The prehistory of Asia Minor. From Complex Huneter-Gatherers to Early Urban Societies", Cambridge University Press, New York.

Gilli E., 2013, Le tunnel de dérivation de l'Halys à Sarıhıdır, Turquie (550 avant JC). Une réponse troglodytique à un problème hydrologique, AFTES Edit, Tunnels et Espace Souterrain, 237, pp. 276-282.

Gilli E., 2017a, From columbaria to dovecotes: two thousand years of use of cave dwellings in Agirnas (Kayseri, Turkey), in Parise M., Galeazzi C., Bixio R., Germani C., Yamaç A. (Eds.) "Proceedings of the Intern. Congress in Artificial Cavities. Cappadocia, March 6-10, 2015", Istanbul, ISBN 978-605-9680-37-0, pp.446-453.

Gilli E., 2017b, Underground hydraulic works related to artificial crop areas in Cappadocia, in Parise M., Galeazzi C., Bixio R., Germani C., Yamaç A. (Eds.) "Proceedings of the Intern. Congress in Artificial Cavities. Cappadocia, March 6-10, 2015", Istanbul, ISBN 978-605-9680-37-0, pp.228-233.

Gilli E., Yamaç A. and Tok E., 2014, Halys deviation tunnel and cliff dwellings of Sarıhıdır (Cappadocia – Turkey), Opera Ipogea, 2/2014, Società Speleologica Italiana, Bologna, pp. 29-36.

Gilli E., Yamaç A., 2015, Water tunnels of Güvercinlik Valley (Cappadocia – Turkey), in Parise M., Galeazzi C., Bixio R., Germani C. (Eds.) "Proceedings of the Intern. Congress in Artificial Cavities. Rome, March 11-17, 2015", ISBN 978-88-89731-79-6, 202-207.

Jerphanion G. de, 1912, Les églises de Cappadoce. In: C. R. des séances de l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres, 56-5, pp 320-326. DOI : 10.3406/crai.1912.73046

Jerphanion G. de, 1925-1942, Une nouvelle province de l'art Byzantin : les églises rupestres de Cappadoce, Geuthner, Paris, 5 vol.

Jolivet-Levy c., 2015, la Cappadoce. Un siècle après G. de Jerphanion (tome 1 & 2),. Geuthner edit., Paris, 382 p.

Lamesa A., 2016, « *D'une Cappadoce à l'autre (Vème av. J.-C -Xème apr. J.-C.) : problémes historiques, géographiques et archéologiques.* » thèse doctorat d'archéologie, Université paris Sorbonne

Mellaart J., 1967, Çatal Höyük: A Neolithic in Anatolia, Thames and Hudson, London, p. 142

Triolet J., Triolet L., 1996, Deux conceptions du grand souterrain-refuge villageois, Hiermont (Picardie - France) et Sivasa (Cappadoce - Turquie), in Subterranea, n°97, éd. S.F.E.S., Artenay.

Thierry N., 1977, Un problème de continuité ou de rupture. La Cappadoce entre Rome, Byzance et les Arabes, C. R. des séances de l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres, 121- 1,. pp 98-145

Yamaç A., 2017, Underground Settlements and Cave Dwellings of Agirnas Village, Kayseri (Southeast Turkey), HYPOGEA 2017 Congress, Cappadocia – Turkey, March 2017.

Yamaç A., 2012, Gaziantep Çalışmaları Raporu (unpublished).

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları
KAYSERİ YERALTI YAPILARI ENVANTERİ
BİRİNCİ ARA RAPOR
KAYSERİ YERALTI YAPILARI ENVANTERİ
birinci ara rapor
dmag
ÇEKÜL
KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
1869

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları
KAYSERİ YERALTI YAPILARI ENVANTERİ
İKİNCİ ARA RAPOR
KAYSERİ YERALTI YAPILARI ENVANTERİ
ikinci ara rapor
dmag
ÇEKÜL

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları
KAYSERİ YERALTI YAPILARI ENVANTERİ
ÜÇÜNCÜ ARA RAPOR
KAYSERİ YERALTI YAPILARI ENVANTERİ
üçüncü ara rapor
dmag
ÇEKÜL

Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları
KAYSERİ YERALTI YAPILARI ENVANTERİ
DÖRDÜNCÜ ARA RAPOR
KAYSERİ YERALTI YAPILARI ENVANTERİ
dördüncü ara rapor
omag
ÇEKÜL
KAYSERİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
1869

NOTLAR

NOTLAR

Okumakla aralanır perdeler, açılır ufuklar, aydınlanır karanlıklar, çözülür sırlar, anlaşılır insanlar. Okumak, bizi cehaletin karanlığından bilgeliğin felahına çıkarır. Yepyeni ufukları bize açan kitaplarla kültürel mirasımızı ve başka dünyaları okuruz. Her bir kitap yolculuğu ile zamanımızı ve dilimizi en doğru şekilde kullanıp hayattan ve zamandan kazanmış oluruz. Kitap, tarihi bağlamda bir hafıza, kültürel anlamda bir geleneğin tevarüsü, sanatsal bakımdan insanlığa bırakılan mirasın geleceğe taşınması, medeniyet açısından ise zamanı ve mekânı belirleme unsurudur. Kitabı ve eseri olanlar insanlık tarihini yazarlar.

Tarihsel ve coğrafi anlamda medeniyetlerin beşiği olan Kayseri'de tarihimizi, geleneğimizi, kültürümüzü ve sanatımızı yansıtan eserleri yayımlayarak halkımıza ulaştırma kaygısı taşıyoruz. Biliyoruz ki yayımladığımız eserler geleceğe bıraktığımız mirasımız, hoş bir sedamızdır. Açtığımız her bir kütüphane ve kültür merkezi, yayımladığımız her dergi ve kitap, memleketimize olan saygı ve sevgimizin somut bir göstergesidir. Akif'in dediği gibi: "Okuyorsa ahali, yapılamayacak ne var"...

ISBN: 978-605-9117-49-4